

Met leerlingen naar Auschwitz

-
- **Contextualiseren** kun je leren
 - *Niet tegen een oven gapen*: middeleeuwse spreekwoorden
 - Nieuwe boeken en strips **over de oorlog**

In dit nummer aandacht voor middeleeuwse vrouwen. Volgens Mark Opmeer is hun positie in het christendom langzaam verschoven van passief-symbolisch naar actief betrokken. Vrouwen werden in de late middeleeuwen vooral als voorbeeldfiguren gebruikt om de christelijke normen en waarden uit te dragen. Bij Anna Bijns klopt dat prima. Haar gedichten gaan vaak over de katholieke normen en waren tegen Maarten Luther gericht. Bij Petty Bange ligt de nadruk meer bij de eerbaarheid van de vrouw. Dit is een van haar belangrijkste eigenschappen, want: 'een eerloze vrouw is een veerloze vogel', legt ze in haar bespreking over middeleeuwse spreekwoorden uit. Voorts veel aandacht voor onderwijs en didactiek. Een artikel over doorlopende leerlijnen van het primair onderwijs naar de bovenbouw van het voortgezet onderwijs van Paul Holthuis cum suis. En een stuk over verscheidene dramatische werkvormen van Paul Janssenswillen en zijn studenten. Tevens komen de lerarenopleidingen via een interview met Frans Groot en Hanneke Tuithof aan het woord. Stagebegeleiders denken nog regelmatig dat de opleidingen vooral competentiegericht opleiden en zijn onvoldoende op de hoogte van de nadruk op de vakinhoud.

Tot slot vertelt Diederik van Vleuten over zijn oom Jan, de hoofdfiguur in zijn boeiende voorstelling over de geschiedenis van Nederlands-Indië. Maartje van der Eem maakte er lesmateriaal bij dat zo in de klas kan worden gebruikt.

Joke Noordstrand

Contributies 2012

- Salaris t/m LB6 € 60,-
- Salaris vanaf LB7 € 70,-
- Docent met drie of meer vakken € 45,-
- Baan van minder dan 0,6 fte € 50,-
- Kennismakingslid (alleen voor studenten) € 35,-
- Buitengewone leden, pensioen, VUT € 55,-
- Partnerlidmaatschap € 80,-

Abonnement:

- Binnenland € 71,-
 - Buitenland, Europa € 75,-
 - Buitenland, overig € 85,-
 - Losse nummers € 12,-
- incl. verzendkosten*

Leden- en abonnementen-administratie

Administratiekantoor
H. Adema,
Aldlânsdyk 50
9051 DH Stiens
Tel 058 - 257 54 47
Fax 058 - 257 39 99
henk_adema@hotmail.com

Website: www.vgnkleio.nl

Algemeen Bestuur VGN

Maas van Egdom
voorzitter
(contactpersoon VGN-reizen, website, CvE)
Serenadestraat 19
2402 JD Alphen a/d Rijn
Tel. 0172 - 415 071
mvanegdom@kpnmail.nl

Maud Knook
penningmeester
Ertskade 133
1019 ED Amsterdam
Tel. 020 - 418 55 10
maudknook@kpnmail.nl

Wendy Hinke-Michels
secretaris
(commissie VAVO en havo/vwo)
Anninksweg 72
7557 AH Hengelo
Tel. 074 - 242 96 86
mwhinke@hotmail.com

Ton van der Schans
(commissie Pabo, canon, LEMM)
Sporstraat 38
2411 EG Bodegraven
Tel. 0172 - 617 337
a.a.vanderschans@driestar-educatief.nl

Marcel Nonhebel
(didactiekcommissie)
Archimedesstraat 117
2517 RT Den Haag
Tel. 070 - 360 32 05
Mob. 06 - 518 31 687
m.nonhebel@casema.nl

Martin Bezemer
(commissie vmbo)
Burg. van Oordtstraat 16
3851 JT Ermelo
Tel. 0341 - 556 240
mbezemer@groevenbeek.nl

Vincent Loth
(KNHG, vwo)
Heydenrijkstraat 100
6521 LS Nijmegen
024 - 323 32 12
v.c.loth@xmsnet.nl

Berichten voor de VGN Bestuur kunt u mailen of opsturen aan de secretaris, Wendy Hinke. Kleio is het blad van de Vereniging van docenten in geschiedenis en staatsinrichting in Nederland (VGN). Leden ontvangen het gratis. Wilt u lid worden? Aanmelding is mogelijk via de VGN-site. VGN rekening: 128701 t.n.v. penningmeester VGN Stiens

Redactie Kleio

Joke Noordstrand

hoofdredacteur
Lorentzplein 18 | 2012 HG Haarlem
Tel. 023 - 532 99 04
j.noordstrand@worldmail.nl

Hans Pols

secretaris
Van Aerssenstraat 140 | 2582 JT Den Haag
Tel. 070 - 350 13 80
j.pols@penta.nl

Juul Lelieveld | Annemiek de Groot

eindredactie
Kastanjelaan 4 | 6533 BD Nijmegen
Tel. 024 - 360 22 83
Burgstraat 48 | 4201 AD Gorinchem
Tel. 0183 - 707 446
redactie@vgnkleio.nl

Robert Boonstra

Blokstraat 40 | 8012 AZ Zwolle
Mob. 06 - 142 88 807
re.boonstra@windesheim.nl

Ger van der Drift

Bouwlust 193 | 3162 SB Rhoon
Tel. 010 - 481 22 43
g.vanderdrift@penta.nl

Anny Hartgerink

Aa-park 10 | 8032 CS Zwolle
Tel. 038 - 453 35 13
a.hartgerink-deleeuw@planet.nl

Ramses Peters

Stieltjesstraat 35 | 6511 AJ Nijmegen
Mob. 06 - 14 31 86 09
ramsespeters@gmail.com

Daan Schuijt

Sara Knipscheerstraat 48 | 2331 SK Leiden
Tel. 071 - 572 79 82
d.schuijt@fioretti.nl

Nicole van der Steen

Keltenoord 60 | 3079 ZG Rotterdam
Tel. 010 - 483 67 44
nvdsteen@gmail.com

Ben Vriesema

Saturnusstraat 7 | 2024 GH Haarlem
Tel. 023 - 525 12 50
beninhaarlem@hotmail.com

Kleio is een uitgave van de Vereniging van docenten in geschiedenis en staatsinrichting in Nederland
Opmaak: Bianca Emanuel
Magazine Design, Overveen
Fotografie leerlingen: Saskia Lelieveld
Druk: Drukkerij Ten Brink, Meppel
ISSN 0165-6449

Kopij voor de Kleiokrant kunt u sturen naar redactie@vgnkleio.nl. Neem voor informatie over adverteren in Kleio contact op met Joke Noordstrand a.i.

59

15

36

24

4 Een eerloze vrouw is een veerloze vogel

Nederlandse spreekwoorden in de middeleeuwen

Petty Bange

15 Ik ben er geweest, ik heb het gezien

Leerlingen Jac. P. Thijsse College naar Auschwitz - Hans Deen

20 Twee mensen op de puinhopen van een oorlog

Diederik van Vleuten vertelt het verhaal van zijn oom Jan

Maartje en Annemarie van der Eem

28 Vaardig in contextualiseren

Doorlopende leerlijnen van PO naar bovenbouw VO

Anita Nederhoed, Berdien Staats, Paul Holthuis en Tim Huijgen

36 Oud beeld, nieuwe werkelijkheid

Stagebegeleiders hebben verouderd beeld van

lerarenopleiding - Daan Schuijt

42 De meerwaarde van een dubbelstage

Lesmateriaal ontwerpen bij 'vrouwen voor het voetlicht'

in Catharijneconvent - Mark Opmeer

46 Leef je in! Leef je uit! Beleef het verleden

Dramatische werkvormen in het geschiedenisonderwijs

Paul Janssenswillen

56 De oorlog als inspiratiebron

Recente strips over de Tweede Wereldoorlog - Ger Jan Onrust

18

10 Perry Pierik... en de geschiedenis

12 Oorlog in de boekwinkel

Nieuwe boeken

over de Tweede Wereldoorlog

18 Kleio in de klas

24 Museum - Scheepvaartmuseum

27 Boeken

34 Uitgelezen -

Onwrikbare herinnering

40 Lokaal van...

44 PA-BO commissie stelt zich voor

50 Recensies

55 Webrecensie - Historiek.net

58 Column Edith van Gameren

59 Kleiokrant

Foto cover:
Leerlingen brengen
een bezoek aan
Auschwitz.

Een eerloze vrouw is een

Nederlandse spreekwoorden in de middeleeuwen

‘Spreekwoorden en gezegden zijn een weerspiegeling van de Nederlandse geschiedenis en de glorie van het verleden’. Nederlandse zegswijzen komen uit verschillende bronnen, zoals de bijbel of uit de klassieke literatuur. Ook zijn er de volkswijsheden die zich in de loop van de tijd tot standaarduitdrukkingen hebben ontwikkeld. Wat de spreekwoorden allemaal gemeen hebben, is dat ze een kijkje in de wereld van de late middeleeuwen geven.

Petty Bange is als historica verbonden aan de afdeling middeleeuwse geschiedenis van de Radboud Universiteit Nijmegen.

In sommige Middelnederlandse literatuurgenres komen veel spreekwoorden en spreuken voor. Dat ontdekte ik toen ik werkte aan mijn studie over moralistische traktaten en leerdichten.¹ In deze teksten wordt de lezer voorgehouden hoe hij/zij een deugdzaam en vroom leven moet leiden. Daartoe is zelfkennis belangrijk, maar ook moet men weten welke zonden er zoal zijn en in welke gradaties deze voorkomen. De schrijvers van deze literatuur verluchtigden hun teksten met exempelen, moralistische verhaaltjes die het betoog ondersteunen, en met korte voorbeelden, spreuken en uitdrukkingen. Op deze manier probeerden zij hun publiek beter bij de les te houden. Ze legden iets dat relatief moeilijk kon zijn op een eenvoudige, aanschouwelijke manier uit. Bovendien werd de aandacht van de lezer verscherpt door deze afwisseling. Zo’n exempl begint nogal eens met: ‘Er was eens...’. Dit moest voorkomen dat de gedachten afdwaalden. Ook spreekwoorden dienden om de boodschap nog beter over te brengen, en – dikwijls – om de lezer te laten lachen.

Tijdloze gezegden

Werkend aan het bovengenoemde boek viel het me op hoe vaak de schrijvers gebruik maken van spreuken, spreekwoorden en zegswijzen. Ik besloot ze in een bijlage toe te voegen. Mede op basis daarvan is dit artikel tot stand gekomen. Deze spreekwoorden geven ons op hun eigen eenvoudige manier een kijkje ▶

▶ P. Bange, *Moraliteit saelt wesen. Het laat-middeleeuwse moralistische discours in de Nederlanden* (Hilversum 2007).

veerloze vogel

Nederlandse spreek-
woorden door Pieter
Brueghel de oudere, 1559.

in de wereld van de late middeleeuwen. Inventarisatie van de diverse spreekwoorden bracht mij tot de volgende indeling:

- man en vrouw;
- de dierenwereld;
- mens tegenover mens;
- vriendschap;
- gedrag en wijsheden.

Opmerkelijk is dat het grootste deel van de gezegden tijdloos is. Het meest ‘middeleeuws’ zijn de gezegden die over vrouwen gaan. Niettemin kunnen ze ons alle iets vertellen over de maatschappij van toen, aangezien ze voortkomen uit die samenleving. Dat ze ons nog steeds kunnen aanspreken betekent dat er normen en waarden zijn die de eeuwen kunnen trotseren.

De spreuk uit de titel van dit artikel zet de toon: de eerbaarheid van de vrouw is één van haar belangrijkste eigenschappen; verliest zij deze dan is ze als een kaalgeplukte vogel. Daarom moet een man een mooie vrouw goed in de gaten houden, want ‘door mooie vrouwen is veel misgegaan’. Te denken valt daarbij natuurlijk aan Eva, maar ook de schoonheid van Helena en Cleopatra had dramatische gevolgen.

‘Uit de zegswijzen blijkt de plaats van de vrouw in de middeleeuwse maatschappij. Zij is niet gelijkwaardig aan de man, ze behoort onderdanig te zijn’

Bovendien is ‘geen vrouw zo volmaakt of er ontbreekt wel iets aan’. Wij zouden zeggen: Er is geen koe zo bont of er zit wel een vlekje aan. Anderzijds weten veel auteurs: zonder vrouwen is er geen vreugde, al ‘denkt ze altijd dat ze niet genoeg kleren heeft’ (als dat niet van alle tijden is...). Mannen moeten leren hoe ze met hun echtgenotes om moeten gaan. De huwelijkse situatie is namelijk duidelijk verschillend van de hofmakerij, want ‘in de liefde is de man de knecht, in de echtverbintenis is het de vrouw’.

Interessant is de uitspraak dat men niet met een vrouw moet trouwen die men niet goed kent. Juist in een tijd waarin in hogere milieus garrangeerde huwelijken eerder regel dan uitzondering waren is dit opmerkelijk. ‘Wie zijn huwelijk geduldig draagt, heeft meer verdiensten dan een monnik of een kluizenaar.’ Dit is een niet al te positieve inschatting van de echtverbintenis, die impliceert dat mannen

heel wat te verduren hebben. Bijvoorbeeld als ze eens een avondje uit zijn volgen vrouwen hun man naar de kroeg – om hen mee naar huis te slepen natuurlijk – en willen vervolgens zelf niet naar huis.

Wie een kuil graaft...

Slechts zelden krijgt de vrouw een aansporing of waarschuwing en als dat al zo is dan heeft die dikwijls betrekking op haar onderdanigheid tegenover haar eega. Maar ook moet ‘zij geen strik leggen voor haar man waar ze zelf intrapt’. In een van de exempelen in deze literatuur komt dat duidelijk naar voren. Het is te vinden in het leerdicht *Der Minnen Loep* (de ‘gang van zaken’ in de liefde) van Dirc Potter (ca. 1370-1428). Een vrouw in Schiedam is erachter gekomen, vertelt hij, dat haar man een affaire heeft met de meid. Op een dag gaat zij zelf in het bed van het dienstmeisje slapen om haar man ter verantwoording te kunnen roepen. Juist die ene keer komt haar man niet zelf, maar heeft hij zijn liefde aan een vriend aangeboden. De moraal is evident: wie een kuil graaft voor een ander, valt er zelf in. Dat de moraal van de echtgenoot in dit geval niet erg verheven was, wordt niet aangestipt. Niet altijd heeft een getrouwde vrouw een lagere status dan een maagd, zoals volgens het gezegde: ‘beter nederig in het huwelijk dan hoogmoedig in maagdelijkheid’. Maagdelijkheid is te prefereren boven gehuwd zijn, maar een trotse maagd moet onderdoen voor een vrouw die zich nederig schikt als ze getrouwd is. Uit het bovenstaande blijkt wel de plaats van de vrouw in de middeleeuwse maatschappij. Juist deze zegswijzen laten immers alledaagse inzichten zien. Zij is niet gelijkwaardig aan de man, ze behoort onderdanig te zijn en alleen

Adam neemt de appel aan van Eva.

als ze geen listen gebruikt, eerzaam, volgzzaam en nederig is kan een man het met haar uithouden. Middeleeuwse auteurs gaan dus nog uit van de principiële ongelijkheid tussen man en vrouw die al begon met de erfzonde: het was Eva die Adam verleidde en daarvan moet zij de lasten dragen.

Dierenwereld

Erg leuk en herkenbaar zijn de gezegden die refereren aan de dierenwereld. Ze zijn betrekkelijk tijdloos en de vergelijkingen met menselijke gedragingen liggen voor het oprapen. 'Bastaardhonden en edele honden jagen niet samen': wie denkt niet meteen aan adellijke jachtpartijen, waar de gewone man niets heeft te zoeken?

'Wie een vreemde hond brood geeft, krijgt

'Als de zwaluwen weg zijn, blijven de mussen onze burenen'

weinig dank' verwijst ongetwijfeld naar het geven van aalmoezen; daarvoor moet men geen dankbaarheid verwachten. Dat degene die een hond bij de oren pakt de kans loopt gebeten te worden kan *mutatis mutandis* ook voor mensen onder elkaar gelden: kom een ander niet te na als deze daar geen prijs op stelt. 'Wie de hond in de keuken laat' draagt ertoe bij dat het eten wordt gestolen, ongeveer zoals: 'de kat op het spek binden'. Katten komen ook regelmatig voor. Erg leuk is het tweeregelige gedichtje:

Gherne soudso visschen die catte

Maer node steecse die poet int natte

De kat zou wel graag vis vangen, maar ze maakt niet graag haar poten nat! En 'er is geen kat te vinden die men de melk in bewaring kan geven'. Met andere woorden: denk goed na aan wie je een taak opdraagt. Niet iedereen is betrouwbaar; en zeker niet als hij er zelf beter van kan worden. Minder sympathiek klinkt het gezegde 'dat men een kat met een mooie vacht moet villen': beter een mooi bontje dan een grillige, levende kat.

Het zijn vrijwel steeds gedomesticeerde dieren die figureren in de spreekwoorden en dat ligt voor de hand. Onbekende, exotische beesten zijn immers niet herkenbaar. 'Het varken zoekt geen lelies in de modder': ieder zijn meug, zouden wij zeggen. 'Met varkens leer je knorren' lijkt op: 'wie met pek omgaat wordt ermee besmet'. Dat lezen we ook in iets

Jachtgezelschap uit het getijdenboek *Très riches heures du Duc de Berry*; kalenderblad augustus.

andere bewoordingen elders: 'wie bij het slijk zit wordt erdoor besmet'.

De kost gaat voor de baat uit heet in de middeleeuwen: 'wie zijn koe goed voedt, krijgt goede melk'.

Twee zegswijzen vind ik zelf bijzonder aardig. De eerste is: 'als de pauw zwijgt, is hij mooi'. Het is dus verstandig niet te koop te lopen met slechte eigenschappen. De tweede: 'als de zwaluwen weg zijn, blijven de mussen onze burenen'. Dit ademt een wat stoïcijnse geest: wind je niet op over dingen die je toch niet kunt veranderen! Niet 'dierlijk' maar wel erg geestig is: 'Het heeft geen zin tegen een oven te gapen'.

Spreekende dieren

Ook anderszins komen dieren in de moralistische literatuur voor, en dikwijls worden ze antropomorf, sprekend opgevoerd. Zo bijvoorbeeld in een verhaal over Reynaert de vos, die een discussie voert met zijn tante over de zin van bedevaarten. Dat lijkt misschien wat naïef, maar we moeten ons realiseren dat het om de boodschap gaat. Ook toen geloofden mensen natuurlijk niet dat dieren konden praten. We kunnen wellicht een vergelijking maken met *Animal Farm* van George Orwell ►

Omslag van
Animal Farm van
George Orwell.

uit 1945. Orwell bediende zich ook van de dierenwereld voor zijn niet mis te verstane maatschappijkritiek.

Dat mensen in de middeleeuwen anders, en vaak ruwer met dieren omgingen (hoewel, de bio-industrie...) blijkt niet uit deze gezegden, behalve bijvoorbeeld: 'Een varken deugt niet voor het aan de balk hangt'. Dit geeft duidelijk aan dat men het dier uitsluitend als dienstbaar aan de mens beschouwde. Overigens kunnen we best begrijpen dat in een tijd waarin veel mensen onder het bestaansminimum leefden (dat toen veel lager lag dan nu!), een geslacht varken een grote rijkdom betekende. In deze spreekwoorden en gezegden worden dieren dikwijls als illustratieve voorbeelden gegeven voor allerlei maatschappelijke situaties. Niet zelden wordt ook een komisch effect beoogd, zoals in het geval van de ezel die de hond na wilde doen door enthousiast tegen zijn baasje op te springen. Tja, daar was deze niet van gediend!

Mensen onder elkaar

Hoe mensen met elkaar om moeten gaan, komt in veel spreken terug en deze spraken toen en nu nog zeer tot de verbeelding. Ze hebben doorgaans een hoog praktisch gehalte:

'Buren kwaad, slechte dageraad' is van alle tijden. 'Het is beter mensen te ontvangen dan zelf in onthouding te leven', heeft weer een duidelijk middeleeuwse connotatie. Zelfheiliging is mooi, maar wie de keus heeft, doet er beter aan anderen te helpen. Zo kunnen we ook alleen door zelf te bukken anderen oprapen. Anderzijds moeten we ook wel goed voor onszelf zorgen: 'wie zichzelf er niet uit helpt, zal lang in de gracht liggen'. Dat naastenliefde haar beperkingen kent blijkt uit het gezegde: 'als je eigen akker verdroogt, ga dan niet die van een ander begieten'.

Over vriendschap ben ik niet veel gezegden tegengekomen, maar de spreken die erover gaan zijn zonder uitzondering positief. Ze zijn ook niet voor tweeërlei uitleg vatbaar: 'nemen en geven doen vrienden vastkleven', of 'wie geen vriend heeft in de nood is bijna dood'. 'Geef je vriend niet morgen wat je hem ook vandaag kunt geven'. Al deze uitspraken komen uit een maatschappij waarin sociale cohesie in kleine gemeenschappen noodgedwongen hecht was, of moest zijn; vriendschap was hier een noodzakelijk gegeven. Anderzijds zouden deze gezegden in onze tijd ook niet misstaan.

Gierigheid en hoogmoed

Bij de zegswijzen die ik heb gerangschikt onder gedragsregels en wijsheden komen af en toe komische, maar tegelijk heel diepzinnige spreekwoorden voor, die iets zeggen over de manier waarop mensen in het leven dienen te staan. Het heeft bijvoorbeeld weinig zin 'een gevallen boom te stutten'. 'Je bent rijk als je vindt dat je genoeg hebt', is een impliciete

"Hi moet langhe
gapen die den oven
overgapen zal",
houtsnijwerk in een
kerkbank van de
St.-Sulpitiuskerk in
Diest (Vlaams-Brabant). Foto Groen-
ling, via Flickr.com.

veroordeling van gierigheid of hebzucht, al is deze in positieve bewoordingen gevat. De negatieve pendant daarvan is: als je gierig bent, heb je nooit genoeg. Deze gezegden komen doorgaans voor in het kader van de bespreking van de hoofdzonde gierigheid, na hoogmoed de ergste hoofdzonde.² Zo wordt ook gezegd dat 'wie giften ontvangt, zijn vrijheid verkoopt' en dat 'onkuisheid en gierigheid moeilijk zijn af te leren'. Daarom is het zaak dat men zijn rijkdom goed gebruikt. In de moralistische literatuur wordt, zoals eerder gezegd, veel belang gehecht aan zelfkennis. Nauw daarmee samenhangend is de oproep: 'doe uw best, doe wat in u is'.³ Aan degenen die hun best doen zal God zijn genade niet onthouden, is een belangrijk laatmiddeleeuws adagium: tegenover de menselijke onvolmaaktheid staat Gods barmhertigheid die degenen die hun best doen ten

'Maatschappijkritische wijsheden zijn er ook genoeg te vinden.'

deel zal vallen. Gods genade is altijd groter dan de menselijke zondigheid. Een geestige spreuk dienaangaande luidt: 'het heeft geen zin iemand een harp te geven, die een doedelzak gewend is'. Je best doen betekent namelijk je talenten benutten, of je er nu vijf, twee of slechts één hebt (*Matt. 25:15* e.v.). Een goede doedelzakspeeler is beter te aanhoren dan een slechte harpspeler.

De verschillende wijsheden uit de moralistische traktaten en leerdichten zijn dikwijls diepzinnig, maar tegelijkertijd ook alledaags en niet zelden komisch, zoals: 'het is goed mensen op een recht pad als de koetsier niet blind is'. Ook een doordenkertje is: 'de wetsteen zelf is niet scherp'. De auteurs tonen soms psychologische inzichten, zij het eenvoudige. 'Uit een slechte korf kan men wel goed zaaien': niet altijd aardt het kind naar zijn ouders. Domme ouders kunnen slimme kinderen krijgen, maar slimme vaders en moeders kunnen dom kroost krijgen. Anderzijds 'kan uit het vat alleen komen wat erin zit', en 'ontstaan aan een slechte stronk slechte loten'. Uit een kleine fontein daarentegen kan goed water komen: een goed mens hoeft niet noodzakelijk hooggeboren te zijn.

Maatschappijkritische wijsheden zijn er ook genoeg te vinden. Zoals die van de abt: 'als hij wil dubbelen willen de monniken wel spelen'.

'Adel zonder edele daden is als een viool zonder snaren'. 'Wie goed jaagt, schuwt het licht niet'.

Legio zijn de praktische wijsheden. Eén van de leukste is wel: 'een olieslager (molenaar van lijnzaad e.a.) kan zijn kleren niet zo schoonhouden als een borduurster'. Of: 'het is de arm die vecht, niet de mouw'. Mensen die niet zo geleerd zijn hoeven niet te wanhopen: 'als je veel hoort, blijft er altijd wel wat hangen'. Maar: 'als het oog vuil is, ziet men troebel'. Als de ene hand de andere daarentegen wast worden beide schoon.

Moralistische gezegden

Ten slotte ter illustratie nog het volgende. Op het bekende schilderij van Pieter Brueghel uit 1559 – waarvan hierbij een schematische weergave – zijn meer dan 120 spreekwoorden en zegswijzen uitgebeeld. Er is geen enkele overeenkomst met de spreken die ik in 'mijn' literatuur heb gevonden. Verbazingwekkend is dit niet: in de moralistische teksten gaat het om moralistische gezegden, Brueghel verbeeldt neutrale zegswijzen, waarvan er vele nog steeds in omloop zijn. Bijvoorbeeld: 'als het kalf verdronken is, dempt men de put' (1), 'de zon niet in het water kunnen zien schijnen' (2), en: 'een oogje in het zeil houden' (3).

De tegenwoordig nogal eens gehoorde denigrerende benaming 'tegeltjeswijsheden' acht ik niet van toepassing op de hierboven genoemde spreekwoorden. Sommige mogen dan misschien weinig diepgaand zijn, maar ze getuigen alle van een nauwe verbondenheid met de maatschappij waaruit ze zijn voortgekomen. ■

► Er zijn er zeven, te weten: hoogmoed, gierigheid, onkuisheid, toorn, vraatzucht, jaloezie en traagheid. Zie ook mijn artikel: 'Dochters van Lucifer of: de zeven hoofdzonden', *Kleio* 46/6 (2005) 12-16.
► Zie bijvoorbeeld *Moraliteyt*, p. 45.

Genummerde versie van Nederlandse spreekwoorden door Pieter Brueghel de oudere, 1559. Zie tekst.

Perry Pierik

Perry Pierik is auteur van verschillende boeken over de Tweede Wereldoorlog: *Van Leningrad tot Berlijn* en *Friedrich Knolle, bekentenissen van een SD-officier*. Daarnaast geniet Pierik bekendheid als uitgever bij uitgeverij Aspekt.

Ben Vriesema is
redacteur van Kleio.

Welk nut heeft geschiedenis volgens u?

Geschiedenis werkt zowel relativerend (je bent onderdeel van het groter geheel) als wel oriënterend (je beseft dat er een geheel is, hoe divers ook). Dat draagt bij aan een stukje 'liberal education' dat je iedereen zou gunnen en dat het leven aangenamer maakt.

Kunt u zich nog veel herinneren van uw geschiedenislessen?

Ik denk dat ik van een van de laatste generaties ben die nog les kregen met de prenten van Johan Herman Isings. Die vatte de wereld samen in een afbeelding. Juist in die beknoptheid zat de rijkdom. Je droomde weg. Ik heb dat recentelijk weer hervonden in de historische schilderijen van Anton Verhey, die je met recht de moderne Isings zou kunnen noemen. Je ziet dan ineens de Amerikanen in Bagdad lopen, in dezelfde sfeer als toen. In zekere zin hebben goede historische lessen bijna iets literairs. Aan de andere kant moet het ook om de feiten blijven gaan, en met valse romantiek is niemand gediend. Ik denk dat ik redelijk geboft heb met mijn geschiedenisonderwijzers.

Als u morgen een historisch onderzoek zou mogen beginnen, wat zou dan het onderwerp zijn?

Te veel om op te noemen. De vergeten leermeesters van Adolf Hitler, bijvoorbeeld, of de Velseffaire, de stadhouderbrieven, het Englandspeel, de rotzooi op Bureau Nationale Veiligheid, het zijn allemaal nog open verhalen. Het NIOD wil er niet aan. Dr. Langeveld schrijft in zijn twee delen dikke Colijn-biografie dat hij (Colijn) niet bij het verzet betrokken was. Het tegendeel was het geval. Hij stond in contact met de Stijkelgroep, maar zijn kringen waren ook door de SD succesvol geïnfiltrerd. Colijn doorzag dit niet en de Stijkelgroep werd opgerold. Het was de meest bloedige afrekening met het verzet in de periode 1940-1945. Geen woord hierover in de literatuur. Ik kwam het tegen door een nieuw spoor te volgen: Friedrich Knolle. Nee, er is nog voldoende te ontdekken.

Welke historische film heeft de meeste indruk op u gemaakt? Waarom?

Ik heb ooit aan de buis gekluisterd gezeten vanwege de verfilming van het boek van de Roemeense schrijver Gheorgiu Virgils Het 25ste uur. Deze film kenschetst tragikomisch de gevolgen van irredentisme, racisme en menselijk onvermogen. Het was te pijnlijk om naar te kijken, de film rekende af met het fascisme en het communisme. In die zin veelzijdiger dan de meeste historische boeken. Ook geeft het meesterlijk het ongelijk van de waan van de dag weer.

Welke historische persoon had u willen zijn?

Ik zou best een jonge Churchill willen zijn, een laatste cavaleriecharge in Noord-Afrika, en dan snel weer terug naar huis voor het poloseizoen, onderweg op de boot schrijvend aan mijn memoires.

Winston Churchill in 1900, 26 jaar oud.

Denkt u dat de canon van Nederland nut heeft voor het geschiedenisonderwijs?

Het is beschamend wanneer je merkt dat een Indonesiër je meer kan vertellen dan wat we zelf weten over onze 300 jaar overzee. Een stukje canon kan echt geen kwaad. Maar je krijgt niks cadeau, je moet er voor werken en de tijdgeest moet het toelaten.

Erich Ludendorff

Welk historisch boek maakte de meeste indruk op u?

Ik ben een liefhebber van de (auto)biografie. Ik kan gefascineerd de eindeloze reeks oorlogsmemoires lezen die vertaald vanuit het Russisch bij Militärverlag verschenen, in de toenmalige DDR. Die boeken zijn fascinerend om wat er niet in staat. Ze leggen de ziel - of juist het ontbreken daarvan - van het communisme bloot. Over het nationaal-socialisme is Ernst Hanfstaengl, Zwischen Weissem und Braunem Haus mijn favoriete studie. Het boek heeft mijn kijk op die periode fundamenteel veranderd. In de beschrijving van Hanfstaengls' ruzie met propagandachef Joseph Goebbels wordt voor mij de perversie van het nazisme blootgelegd. Renegaten zijn de kenners! Soms doe je bijzondere ontdekkingen. Jarenlang dacht je dat de 'Hitler-Welle' ooit met Bullock en zo begon, tot je ineens op Walter Görlitz en Herbert A. Quint stuit, en dan blijkt dat alles al in hun Hitler-biografie staat.

Wat is voor u een belangrijke lieu de mémoire?

Ik rijd nimmer onberoerd over de Waalbrug bij Nijmegen: Karel de Grote en Airborne-soldaten reiken elkaar daar moeiteloos de hand. Het meest geroerd was ik toen ik naast het standbeeld van bisschop Gellert stond in Boedapest, het kruis met Jezus wijzend naar het oosten. Voor het eerst voelde ik 'Mitteleuropa', waar de onzichtbare grenzen lagen.

Hoe vindt u dat geschiedenis aan een middelbare school moet worden gedoceerd?

De anekdote helpt denk ik, maar reik een waslijn aan waarlangs het verhaal gesitueerd kan worden. Houvast en plaatsbepaling zijn essentieel. Als ik iets uitleg aan iemand over geschiedenis dan teken ik vaak eerst de rivierlopen en bergen in op de kaart. Sta ook stil bij dat andere uit de geschiedenis: de irrationele mens en het momentum in de geschiedenis. Daarnaast de diepere onderstromen die als oeroude wegen hun weg door de geschiedenis banen en die de humus vormen waarop alles plaatsvindt. Laat de geschiedenisles ook domweg interessant zijn. 'De leeswolf moet je grijpen', zeg ik als uitgever.

Welke historische persoon spreekt u het meeste aan?

Mijn laatste boek gaat over SD-chef Friedrich Knolle, de tweede man van deze dienst in Nederland. 'U zult niets over mij vinden', schepte hij op, midden jaren zestig. Daar heb ik een antwoord van meer dan 300 pagina's op geschreven. Het bleek een dankbaar onderwerp; hij was van het tweede echelon, maar stond met de voeten in de modder, zijn naam prikte op de executiebevelen. Hij bleek goed in zijn vak (o.a. spionage) en de Amerikanen namen hem na 1945 op vanwege zijn netwerk in het Joegoslavië van Tito. Momenteel werk ik weer aan mijn 'oude liefde', Erich Ludendorff. Hij was de grootste complotdenker aller tijden, zonder twijfel. Maar de doorgronding van zijn psyche en handelen is een heerlijke reis geworden door boekenland. Ik was deze zomer nog bij zijn pronkgraf in Tutzing aan de Starnbergersee.

Wat is uw meest dierbare bezit dat ook historische waarde heeft?

Op mijn werkkamer staat een enorm portret van Bismarck. Het is het origineel dat vroeger boven het bureau van Erich Ludendorff hing. Zijn wakend oog dat voortdurend over mijn schouder valt houdt me bij de les.

'Pas toen besepte ik dat ik oog in oog met de geschiedenis had gestaan'

Wat is de meest recente 'historische sensatie' die u heeft gehad?

Enige tijd geleden ontmoette ik de 94-jarige secretaresse van de vrouw van Erich Ludendorff, Dr. Mathilde von Kemnitz, een hoog esoterische dame. Het was een toevallige ontmoeting. Ik was er totaal niet op voorbereid en zij was zo doof als een kwartel. Vol misverstanden spraken we een uur met elkaar en toen ik terugreed langs Passau besepte ik dat ik oog in oog met de geschiedenis had gestaan.

Oorlog in de boekwinkel

Nieuwe boeken over de Tweede Wereldoorlog

Jan van Oudheusden is geschiedenisdocent en oud-hoofdredacteur van Kleio. Hij schreef deze besprekingen voor NBD-Biblion.

Arthur Seyss-Inquart

Wilco Gieling

Arthur Seyss-Inquart (1894-1946) was van 1940 tot 1945 Rijkscommissaris van het bezette Nederland. In 1938 had deze Oostenrijkse advocaat een sleutelrol vervuld bij de 'Anschluss' (annexatie) van Oostenrijk bij Hitlers Derde Rijk. Zijn benoeming als Hitlers stadhouder in Den Haag vlak na de capitulatie van het Nederlandse leger was voor de Oostenrijker een soort beloning. Hij kreeg de taak Nederlanders mentaal op de nazi-leest te schoeien, wat niet goed lukte. Weldra verdween de fluwelen handschoen rond zijn ijzeren vuist. De overige doelstellingen van de bezetter - economische exploitatie, deportatie van het Joodse volksdeel en voorkomen van sabotage en spionage - probeerde hij samen met onder andere de gevreesde politiechef Rauter met harde hand te realiseren. Op het proces te Neurenberg wachtte hem in 1946 het doodvonnis en de strop. Deze beknopte biografie (de eerste sinds die van H. Neuman uit 1967) registreert Seyss' openbare en privéleven; helaas in kromme, onbeholpen schrijfstijl en zonder enige psychologische diepgang. Het blijft een vlakke tekst: veel citaten, geen verklaringen. Uitgeverij Aspekt, Soesterberg 2011, 284 blz. | prijs € 19,95.

ASPEKT BIOGRAFIE

Wilco Gieling

SEYSS-INQUART

DE HOGE RAAD en de Tweede Wereldoorlog

Recht en rechtsbeoefening in de jaren 1930-1950

De Hoge Raad in de Tweede Wereldoorlog. Recht en rechtsbeoefening in de jaren 1930-1950

Corjo Jansen en Derk Venema

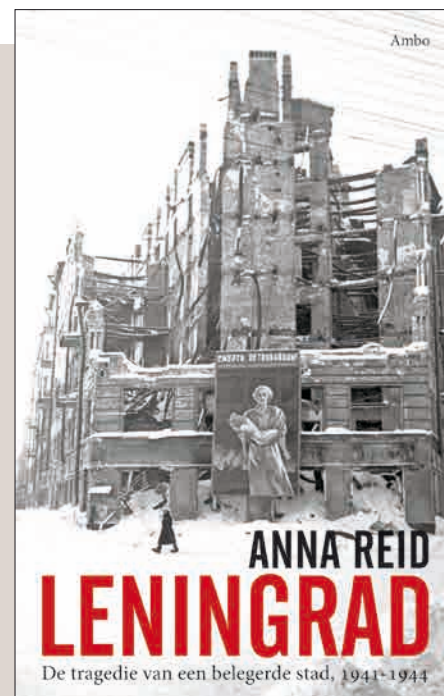
De Hoge Raad, ons hoogste rechtscollege, heeft tijdens de bezetting 1940-1945 geen heldenrol vervuld. Dat leert deze studie van twee universitair docenten van de juridische faculteiten Utrecht en Nijmegen. Zij baseren zich op bestaande literatuur, krantenartikelen en archivalia. Het boek benadert de stellingnames van de Hoge Raad meer vanuit juridisch, dan vanuit psychologisch perspectief. De Hoge Raad vermeed politieke betrokkenheid; richtsnoer vormden de Aanwijzingen uit 1937 voor ambtelijk gedrag in uitzonderlijke situaties. Gedurende de bezetting namen de leden een formalistische houding aan. Van zijn belangrijke toetsingsbevoegdheid (van Duitse wetten aan internationaal recht) zag de Raad af. Er was geen principiële houding, bijvoorbeeld toen president mr. L. E. Visser wegens zijn joodse achtergrond zijn functie moest neerleggen. De auteurs halen andere sprekende voorbeelden aan, en trekken de vergelijking met onder andere Noorwegen. Zij concluderen dat de Raad te veel heeft 'meegebogen' met de bezetter. Een uitvoerige en degelijke studie, voor geïnteresseerden in rechtsgeschiedenis.

Uitgeverij Boom, Amsterdam 2011, 359 blz. | prijs € 29,90.

Leningrad. De tragedie van een belegerde stad, 1941-1944

Anna Reid

Het 900 dagen durende beleg van Leningrad (1941-1944) is in de sovjet-geschiedschrijving gemythologiseerd als voorbeeld van heldhaftig standhouden van een moedige en vastberaden bevolking tegenover wrede nazi's die van plan waren de stad weg te vagen. De Amerikaanse Ruslandkenner Anna Reid zet dit beeld opzij voor een realistischer epos, vlot leesbaar, op basis van nieuw geopend archiefmateriaal, dagboeken en getuigenissen. De tragedie van de belegerde stad begon met een al te gebrekkige evacuatiepoging, gevolgd door falend beleid ten aanzien van aanleg en distributie van voedselvoorraden. Volksmilities werden nauwelijks getraind op de vijand afgestuurd, wat leidde tot enorme verliezen. Het lot van de 2,5 miljoen inwoners werd getekend door hongersnood, gebrek aan brandstof en geestelijke aftakeling. Om het vege lijf te redden lieten velen hun morele maatstaven los, om zich over te geven aan roof en zelfs kannibalisme. Het beleg kostte driekwart miljoen inwoners het leven, maar de staatsterreur ging onverminderd door. Een afgrijselijk verhaal dat toch een breed publiek kan boeien. Uitgeverij Ambo, Amsterdam 2011, 427 blz. | prijs € 29,90.

Dat nooit meer.

De nasleep van de Tweede Wereldoorlog in Nederland

Chris van der Heijden

Het proefschrift *Dat nooit meer* dat historicus Chris van der Heijden onlangs aan de Universiteit van Amsterdam verdedigde, gaat over de verwerking van de Tweede Wereldoorlog in Nederland. In 2001 publiceerde de auteur *Grijs verleden* waarin hij aandacht vroeg voor het gecompliceerde middengebied tussen 'goede' en 'foute' landgenoten: aanpassing, zelfbehoud en lafheid waren onderbelichte factoren. In zijn nieuwe boek trekt de auteur deze lijn door. Het is een overzicht van hoe tussen 1945 en 2010 op de oorlog is teruggekeken in de vorm van monumenten, geschiedschrijving, romans, films, dagboeken en herinneringen. Veel affaires (Aantjes, Menten) passeren de revue, evenals de reacties en commotie na verschijnen van diverse delen van het standaardwerk van L. de Jong. Van der Heijden onderscheidt vier periodes: eerst onvrede; daarna pijnlijk zwijgen; na 1960 (begin tv-tijdperk) luidruchtige affaires en publicaties; na 1980 een tijd waarin de 'oorlogsgeneratie' (Mulisch e.a.) het debat domineerde en de shoah het hoofdthema werd. Doorwrochte studie van het vergruizend beeld van 1940-1945.

Uitgeverij Contact, Amsterdam/Antwerpen 2011, 928 blz. | prijs € 69,95.

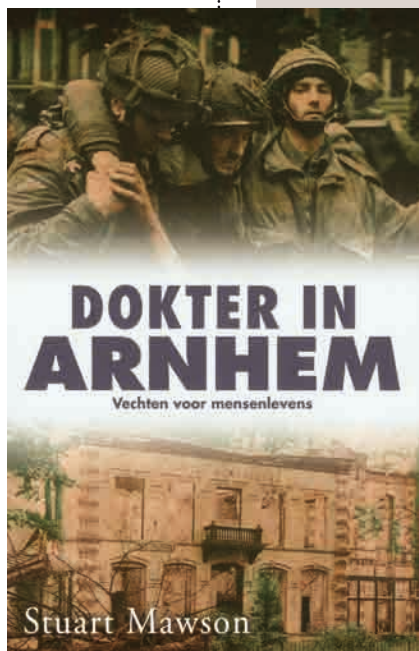
Het verhaal van de Hitler Jugend. Het onthullende portret van de nazi-jeugdbeweging in het Derde Rijk

Brenda Ralph Lewis

De Britse schrijfster Brenda Ralph Lewis is bekend van informatieve (jeugd)boeken over velerlei onderwerpen, van Anne Frank tot dinosaurussen. Haar boek uit 2000 over de Hitlerjugend (HJ), de nazi-jeugdbeweging in het Derde Rijk, is nu vertaald. Het beschrijft de organisatie van de HJ vanaf de oprichting in 1922, de nazificatie van Duitsland na 1933, de boekverbrandingen en de greep van het nazisme op het onderwijs. De bijzondere aantrekkingskracht van de HJ en de Bund Deutscher Mädel werd gevormd door de rituelen en parades, vaandels en marsmuziek, stoere uniformen en de talloze malen dat men ging kamperen in de natuur. Vaderlandsliefde en arische 'zuiverheid' werden gepropageerd. Het boek laat ook weerstand zien, verzetshaarden zoals de 'swingjeugd' bij wie Amerikaanse muziek favoriet was. Verder is er aandacht voor de relatie met de gevreesde SS, de oorlogsvoorbereiding en de inschakeling van de HJ als kanonnenvoer bij de verdediging van Berlijn in 1945. Een goed leesbare beschrijving van een misbruikte jeugd, interessant voor de lezer die nog niet in de materie was ingewijd.

Uitgeverij Deltas, Aartse-laar 2011, 192 blz. | prijs € 14,95. ▶

Dokter in Arnhem

Stuart Mawson

De jonge Britse arts Stuart Mawson werd in 1944 met zijn legereenheid gedropt bij Arnhem, waar zij na felle strijd met een SS-pantserdivisie van de troepen werden geïsoleerd. Een hotel te Oosterbeek veranderde in een veldhospitaal waar Mawson de zorg kreeg over honderden gewonde soldaten, Britten en Duitsers. Mawson schreef dit boek 35 jaar na dato, op basis van dagboekantekeningen en eigen herinnering. Nog weer dertig jaar later verschijnt het thans in vertaling. Het is een zeer persoonlijk verslag; geen analyse van de Slag om Arnhem (18-24 sept. 1944). De mannen gingen welgemoed het vliegtuig in, maar meteen na hun dropping werd het strijdtoneel voor hen een ware hel. Mawsons relaas staat bol van bloedige taferelen in geïmproviseerde operatieruimtes: brancards, amputaties, ondraaglijke stank, gekmakend geluid van trommelvuur. Hij reconstrueert zijn ervaringen van dag tot dag, vanuit zijn eigen beperkte blikveld, gelardeerd met vele gesprekken, tot en met onderhandelingen met de vijand over fouragering en evacuatie van gewonden. Helaas ontbreken kaartjes en illustraties. BBNC-uitgevers, 223 blz. | prijs € 19,95.

Klein Kwaad. Het proces-Demjanjuk en de speurtocht naar het verraad van mijn vader

Paul Hellmann

Paul Hellmann (oud-redacteur NRC) was in 2010 en 2011 een van de 23 'Nebenanklager' die de officier van justitie bijstonden in het proces-Demjanjuk in München. Demjanjuk zou bewaker zijn geweest in het vernietigingskamp Sobibor. De vader van de auteur, Bernhard Hellmann, werd in 1943 verraden en kort daarop in Sobibor vermoord; zijn grootmoeder vond de dood in Auschwitz. In dit boekje brengt Paul Hellmann verslag uit van de heftige confrontatie met zijn familieverleden. Tijdens het proces kwam hij erachter hoe zijn vader werd opgepakt. Hij werd op slinkse wijze in handen gespeeld van de beruchte jodenjager Kipp te Ede, die zelf na de oorlog kon uitwijken naar Argentinië. Hellmann geeft fragmentarisch zijn eigen naspeuringen weer. Hij bewandelt vele zijpaden, die onder meer leiden naar de onderduik van de beroemde historicus Presser. Hij onthult eigen jeugdherinneringen en doet verslag van gesprekken met lotgenoten en nazi-jagers. Het boekje heeft weinig pretenzie, maar is geschikt voor wie nog eens wil nalezen hoe het proces-Demjanjuk het leven van een nabestaande diepgaand beïnvloedde.

Uitgeverij Augustus, Amsterdam 2011, 144 blz. | prijs € 14,95.

Sla toe en houd stand. Het relaas van de 82ste Luchtlandingsdivisie in de Tweede Wereldoorlog

T. Moffatt Burriss

Commandant Moffatt Burriss diende als parachutist in de 82ste luchtlandingsdivisie die onder meer in 1944 deelnam aan operatie Market Garden, de mislukte geallieerde poging via Arnhem naar Duitsland door te stoten. Op latere leeftijd bezocht hij de slagvelden van weleer en in 2000 zette hij zijn herinneringen op papier. De nu verschenen (wat kromme) vertaling draagt de titel van zijn regiment. Na zijn opleiding tot parachutist arriveerde Buffett in 1943 in Casablanca, van waaruit hij belandde in Sicilië. Hij nam deel aan de strijd om het bruggenhoofd Anzio (Italië). Hoofdmoot van zijn boek is het relaas van de deelname aan Market Garden. Met zijn regiment moest hij in wrakke sloepen de Waal oversteken om daarna de brug bij Nijmegen in handen te krijgen. Dit lukte na grote inspanning, maar tot zijn frustratie werd de laatste etappe (naar Arnhem) afgelast. Over de Waaloversteek citeert hij ook een half dozijn andere ooggetuigen. Een levendig, eenzijdig relaas vol bravoure over heldenmoed, het doden van 'moffen', maar ook wat er aan eigen kant zoal fout ging. Uitgeverij De Duivelsberg, Nijmegen 2010, 251 blz. | prijs € 24,99. ■

Ik ben er geweest, ik heb het gezien

Leerlingen Jac. P. Thijssen College naar Auschwitz

Enkele jaren geleden publiceerde de Europese Commissie tegen Racisme en Intolerantie, een door de Raad van Europa ingesteld onafhankelijk toezichtorgaan een rapport, waarin zij haar bezorgheid uitte over berichten dat in Nederland antisemitische beledigingen en uitingen tot een alledaags verschijnsel zijn geworden. Het woord 'Jood' wordt steeds vaker als scheldwoord gebruikt. Ook was gebleken dat steeds meer jongeren de Holocaust ontkennen.

Reden tot bezorgdheid dus. Zou dit bij ons op school ook zo zijn? Zitten er op het Jac. P. Thijssen College in Castricum leerlingen die, ondanks al onze goedbedoelde geschiedenislessen, de Holocaust ontkennen? Hoe kun je jongeren ervan overtuigen dat de geschiedenis van de mensheid vele zwarte bladzijden kent en dat de gebeurtenissen tijdens de naziperiode misschien wel de allerzwartste zijn? Door ze tijdens de les nog meer informatie aan te bieden en door ze nog meer filmbeelden te laten zien? Wellicht is dat het geval. Alles kan helpen en moet dus worden ingezet. Maar nog beter is het om met ze naar de plaats van de misdaad te gaan. Zodat ze zelf ter plekke kunnen zien waar het gebeurd is. Zodat zij tegen hun leeftijdsgenoten en later ook tegen hun eigen kinderen kunnen

zeggen: 'Ik ben er geweest, ik heb het gezien en ik ben ongelooflijk blij dat ik in een veel betere tijd mag leven'. Het Jac. P. Thijssen College organiseerde daarom in het weekend voor Kerstmis een reis naar Auschwitz. De belangstelling bij de leerlingen uit 6-vwo was overweldigend groot. Zo groot zelfs dat er moest worden geloot om een plek. Na afloop van de loting bleek een aantal uitgelote leerlingen zeer teleurgesteld. Dat stelde mij eigenlijk al wel een beetje gerust.

Berlijn

Donderdagavond, even voor middernacht vertrokken we richting Polen. Na een nacht slecht geslapen te hebben, werden de leerlingen vlak voor Berlijn gewekt. Potsdam en Wannsee stonden op de verkeersborden. ►

Hans Deen is docent geschiedenis aan het Jac. P. Thijssen College in Castricum.

► Käthe Kollwitz was een kunstenaar die in WO I haar zoon Peter verloor. Ze maakte hierover enkele indrukwekkende beelden. De nazi's verklaarden haar werk in 1933 'entartet' en vernietigden de beelden. De mallen bleven echter bewaard en na de oorlog zijn de beelden opnieuw gegoten.

FOTO: JOCHEM DEEN

► Wiesław Kielar was een van de eerste gevangenen in Auschwitz. Hij verbleef in verschillende delen van het complex en had daar functies als verpleger, schrijver en 'gevangenisouder'. Hij overleefde Auschwitz en schreef er een boek over.

Bij de Rijksdag begon de rondleiding. Een mooie start. Democratie en nazisme zijn een vreemde combinatie. Daarna door naar het Holocaustmonument. Kun je eigenlijk wel een monument maken waarmee je de grootste misdaad uit de geschiedenis een 'plekje' geeft? Ook nog even bij de piëta van Käthe Kollwitz¹ gekeken. Het verdriet van één moeder is misschien wel het verdriet van alle vaders en moeders. Mijn medereizigers waren betrokken, geïnteresseerd en onder de indruk van Berlijn. Vrijwel geen van de leerlingen was er eerder geweest. Ze hadden het gevoel dat ze in een geschiedenisboek liepen.

Immens groot kamp

De busreis richting Krakau was lang. In ieder geval lang genoeg om een aantal films te vertonen. *The Conspiracy*, over de Wannseeconferentie, *Amen*, over de rol van de rooms-katholieke kerk tijdens de Tweede Wereldoorlog en natuurlijk *Schindler's List* die voor een deel in Krakau is opgenomen. De leerlingen keken ademloos naar het scherm.

Rond een uur of vijf 's middags waren we in Krakau. Het was al donker en het sneeuwde een beetje. De Grote Markt was in kerstsfeer. We hadden het gevoel dat we in een kerstkaart liepen. Krakau was schitterend.

Op zaterdag zaten we om acht uur 's ochtends alweer in de bus. De sfeer onder de leerlingen was gespannen. Tijdens de rit was het stil in de bus. Het troosteloze landschap en het druilerige weer versterkten de sfeer.

De wandeling door Auschwitz I onder leiding van een Poolse gids was bijzonder. De leerlingen leken in eerste instantie verbaasd, een beetje teleurgesteld misschien wel. De stenen gebouwen waren niet wat ze hadden verwacht. Dat wat er te zien was kwam daardoor misschien nog wel harder aan. Als een soort slag in het gezicht. De zalen met koffers, de schoenen, de brillen, de tandenborstels, de kinderschoentjes, het haar... Het bezoek aan de 'sta-cellen' met het verhaal van Wiesław Kielar.² Tijdens het voorlezen kon je de sneeuw horen neerwarrelen. Niet in woorden te vatten. Hier is het gebeurd.

Tussen de middag aten we pizza in Oswiecim. Een groter contrast is bijna niet denkbaar. Daarna weer op pad. Nu naar Auschwitz II. Een paar jongens stapten wat uitgelaten uit de bus. Jonge mensen en sneeuw vormen samen een leuke combinatie. De opmerking: 'Hé jongens, we zijn in Auschwitz' was genoeg. Zwijgend liepen we onder de poort door. Nu pas werd duidelijk hoe immens groot dit kamp was. Ruim 350 voetbalvelden schuldige aarde. Halverwege het perron het eerste verhaal over de organisatie, het transport, de reis, de aankomst en de selectie. We stonden

'Nu pas werd duidelijk hoe immens groot dit kamp was'

precies op de plek waar in 1944 het lot van de Hongaarse joden werd bepaald. Zelf als je er staat is het bijna niet te bevatten.

In een van de barakken van het vrouwenkamp ging het verhaal verder. Het was er kil en onaangenaam. Er werden stukken voor-gelezen en korte verhalen verteld. Een aantal

leerlingen stond met tranen in de ogen te luisteren. Deze plek is zo intens, dat ik mijn eigen tranen slechts met moeite kon bedwingen. Had ik ze de vrije loop moeten laten? Achteraf denk ik van wel. Twee meisjes hadden een steentje uit Castricum meegenomen. Ze legden het bij de andere steentjes op een van de monumenten. Bij een verwoeste gaskamer hebben we een tijd gezeten en gepraat. Het 'hoe' werd ineens veel duidelijker. Het 'waarom' niet. Je kunt veel uitleggen, maar Auschwitz niet. Er werden zeker tien argumenten van Holocaust-ontkenners genoemd en besproken. Hier in de weidsheid van het kamp bij gaskamer nummer II klonken ze wel heel erg onnozel. Ontkennen heeft immers totaal geen zin op deze plek. Uiteraard hebben we het ook over de daders gehad. De wetenschap dat er een aantal is ontkomen is onverteerbaar.

Het was echt koud. Niemand merkte het. De schemer valt in Polen om deze tijd van het jaar vroeg in. We moesten opschieten. Het kamp werd in stevige pas doorkruist. Overal was prikkeldraad en het leek oneindig groot. Op de terugweg was het weer stil. Een van de buschauffeurs deelde warme chocolademelk uit maar de gesprekken kwamen niet echt op gang.

Getto

Op zondag werkten we verder aan ons onderwerp. We bezochten de joodse wijk Kazimierz. Hier woonden voor de oorlog ruim 70.000 joden, nu zijn dat er nog ruim 100. Het laatste

pogrom heeft hier in augustus (!) 1945 plaatsgevonden. De 56 jaar oude Róza Berger werd hierbij doodgeschoten. Ze had kort daarvoor Auschwitz overleefd. De film 'Schindler's List' is voor een deel in deze wijk opgenomen. De gids laat een paar plekken zien waar gefilmd is. De tijd is hier stil blijven staan. Het joodse

getto en de fabriek van Oskar Schindler lagen aan de andere kant van de Wisla. Al met al een stevige wandeling, maar we wilden het allemaal zien. Om 16.00 uur weer richting Castricum. 's Avonds voor het slapen gaan koken we naar de film *Haar naam was Sarah*. Om een uur of zeven de volgende morgen waren we weer thuis.

Op onze school bestaat een lange traditie als het gaat om het maken van reizen. We komen op veel indrukwekkende en mooie plaatsen. De slagvelden van Verdun en Normandië, de kastelen aan de Loire, het Colosseum in Rome, Barcelona en nog veel meer. Toch denk ik dat veel van deze reizen uiteindelijk in het geheugen zullen verdwijnen. De reis naar Auschwitz niet. Deze staat voor altijd in het geheugen gegrift. De ECRI hoeft zich over deze leerlingen geen zorgen meer te maken. Ik ook niet. ■

Linksboven: 'Dat wat er te zien was kwam daardoor misschien nog wel harder aan. Als een soort slag in het gezicht. De zalen met koffers, de schoenen, de brillen, de tandenborstels, de kinderschoentjes, het haar...' Foto: Bibi595 via Wikipedia.

Onder: Panorama-foto van het kamp Auschwitz-Birkenau vanuit de hoofdboort.

Beelden van Adolf Eichmann

Twee lessen over 'de banaliteit van het kwaad'

Nicole van der Steen is redacteur van Kleio.

Adolf Eichmann tijdens zijn proces dat plaatsvond plaats in Jeruzalem, nadat hij door de Israëlische geheime dienst was ontvoerd uit Argentinië. Hij kreeg de doodstraf.

Wat?

Een opdracht waarbij leerlingen twee filmfragmenten over Adolf Eichmann analyseren: een scène uit de film *Conspiracy* over de Wannsee-conferentie en de slot-scène uit de documentairefilm *The Specialist* over het proces tegen Eichmann in Jeruzalem.

Voor wie?

De opdracht is goed uit te voeren in 3-vwo, 5-havo en 5- of 6-vwo.

Doel van de lessen

Deze twee lessen zijn bedoeld om lessen over de Holocaust op een zinvolle manier af te sluiten. Er is bewust voor gekozen dit niet met schokkende beelden van vernietigingskampen te doen, maar met een opdracht over de uitvoerders van de Jodenvervolging. In totalitaire staten zijn grote aantallen mensen nodig die het systeem draaiende houden, die de plannen

van de grote leider uitvoeren zonder vragen te stellen. Zonder gewillige medewerkers zouden genocides niet op grote schaal kunnen worden doorgevoerd. Aan de hand van een geacteerde en de 'echte' Adolf Eichmann proberen leerlingen zich een beeld te vormen van een 'uitvoerder'; daarnaast ontdekken ze verschillende interpretaties van de persoon Eichmann. Hoe groot was Eichmanns verantwoordelijkheid voor de Holocaust en hoe uniek was zijn persoonlijkheid?

Tijdvak

De lessen sluiten aan bij 'de tijd van de wereldoorlogen', en de kenmerkende aspecten *Racisme en discriminatie die leidden tot genocide, in het bijzonder op de Joden en Het in praktijk brengen van de totalitaire ideologieën communisme en fascisme/nationaalsocialisme*. Daarbij kan ook Domein A, punt 7 worden betrokken: het onderscheid tussen feiten en meningen en tijd- en plaatsgebondenheid van interpretaties en oordelen. Voor 5- en 6-vwo is het ook mogelijk te verwijzen naar de positie van Israël in het Midden-Oosten, omdat het Eichmann-proces destijds de indruk wekte vooral ter rechtvaardiging van de staat Israël te zijn opgezet (tijd van televisie en computer).

Lesduur

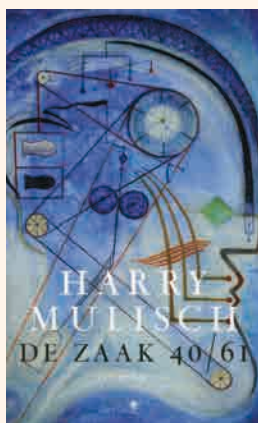
Twee lessen van 50 minuten.

Opzet

Bij de lessen hoort een instructie voor de leerlingen op papier, met een korte inleiding over de positie van Adolf Eichmann in het Derde Rijk en zijn rol bij de uitvoering van de Jodenvervolging. Aantekeningen bij de boeken van Harry Mulisch en Hannah Ahrendt over de Eichmann die zij tijdens het proces observeerden zijn voor de docent bijgevoegd (eventueel ook aan leerlingen uit te reiken).

In de eerste les wordt een fragment uit de film *Conspiracy* bekeken: tijdens de Wannsee-conferentie zitten de genodigden rond de tafel, terwijl Eichmann (in opdracht van Heydrich) vertelt over een experiment met het doden van Joden en de plannen ontvouwt om dit voortaan efficiënter te doen. De toehoorders slaan

enthousiast op de tafel. De leerlingen beantwoorden vragen over dit fragment en de wijze waarop Eichmann in beeld wordt gebracht.

De tweede les draait om de echte Eichmann, die tijdens zijn proces zijn rol in de Holocaust probeert te bagatelliseren en pogingen doet zijn persoonlijkheid te verklaren tegenover rechter en aanklager. Hij benadrukt dat hij niets meer heeft gedaan dan zijn plicht, en dat hij daar niet onderuit kon; met trots meldt hij dat hij nooit een reprimande heeft gekregen van zijn leidinggevend. De leerlingen beantwoorden vragen over dit fragment.

Aan het einde van beide lessen wisselen docent en leerlingen meningen uit over de manieren waarop de persoonlijkheid van Eichmann naar voren kwam en proberen ze tot een conclusie te komen.

De filmfragmenten

- De film *Conspiracy* is op dvd verkrijgbaar in winkels en via het internet. Het in de les gebruikte fragment begint iets voor scène 12 op de dvd en loopt door tot in scène 13 (tot na het trommelen op de tafel). De gehele film staat ook op YouTube: <http://youtu.be/7bPFy3UeP0I>
- De documentairefilm *The Specialist* is via het internet uit de Verenigde Staten te bestellen, maar is daar behoorlijk duur. Een voor deze les geschikt fragment staat op YouTube (ongeveer 13 min.): <http://youtu.be/a-OVFGmNU5s>
Op YouTube zijn ook veel van de gefilmd zittingsdagen van het Eichmann proces te vinden.
- De documentaire *Adolf Eichmann, de geheime memoires* is op dvd verkrijgbaar, evenals de speelfilm *Eichmann* (2007). Deze laatste staat ook in zijn geheel op YouTube: http://youtu.be/71T_EfFmNM0

Waarom?

In het onderwijs over de Holocaust wordt steeds meer verwezen naar andere genocides in de meer en minder recente geschiedenis. Nog belangrijker dan kennis van deze gruwelijke periode, is het inzicht dat dergelijke excessen vaker voorkwamen doordat er altijd mensen zijn geweest en zullen zijn die eraan meewerken. De persoon Eichmann werd tijdens zijn proces bejegend als de verpersoonlijking van het Kwaad; voor de toeschouwers bleek hij echter een angstaanjagend gewone man, zoals die telkens weer opduiken om carrière te maken in totalitaire systemen. Dat deze weinig kritische, egocentrische 'machinemens' zo algemeen is, maakt het Kwaad zo banaal (onder verwijzing naar Ahrendt en Mulisch). Het streven is om leerlingen kritischer te leren kijken naar de achtergronden van de fenomenen genocide, totalitarisme en daders.

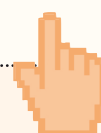

Nabeschouwing

Wanneer voldoende tijd is ingeruimd voor een inleiding over de betekenis van de Wannsee-conferentie en de rol van Eichmann in de Holocaust zijn de twee lessen goed af te ronden met een discussie. Leerlingen blijken Eichmanns persoonlijkheid en beweegredenen heel goed te kunnen doorzien. De fragmenten zijn fascinerend en verhelderend en worden door de leerlingen goed begrepen. Mijn ervaring is dat leerlingen van zowel havo als vwo, onder wie ook die met een islamitische achtergrond, zich zeer bij deze lessen betrokken tonen. ■

**Haus am Wannsee,
waar de Wannsee-
conferentie
plaatsvond.**

Het complete lesmateriaal en de links naar de films kunt u vinden op de website van Kleio:
www.vgnkleio.nl/kleio

Twee mensen op de puinhopen van een oorlog

Diederik van Vleuten vertelt het verhaal van zijn oom Jan

Anderhalf seizoen lang trok Diederik van Vleuten volle zalen met *Daar werd wat groots verricht*. Met deze voorstelling, gebaseerd op de memoires van zijn oudoom Jan, bracht Van Vleuten de geschiedenis van Nederlands-Indië naar het theater. Daarbij verbond hij grote gebeurtenissen aan een persoonlijk verhaal. “Het verhaal van twee mensen op de puinhopen van een oorlog.” Een interview met een geschiedenisliehebber, theatermaker en verhalenverteller.

Maartje van der Eem is docent geschiedenis op het Hermann Wesselink College, Amstelveen. **Annemarie van der Eem** is historicus en tekstschrijver.

‘Het is niet omdat ik mijzelf zo belangrijk vind dat ik dit geschreven heb, maar ik vind wel dat ik in een belangrijke tijd geleefd heb. De grote veranderingen die zich in de wereld voltrokken tijdens mijn leven zijn als een waterval over mij en mijn generatie heen gekomen. Daarvan wil ik nog een laatste maal getuigen.’

Zo beginnen de memoires van de in Nederlands-Indië geboren Jan van Vleuten, opgetekend in vier cahiers. Achterneef Diederik van Vleuten kreeg het familiearchief, inclusief de cahiers, in februari 2008 van zijn vader. Precies een dag nadat Erik van Muiswinkel en hij hadden besloten om te stoppen als cabaretduo. Toen Van Vleuten de eerste zinnen las van het levensverhaal van zijn oudoom,

de broer van zijn opa Sam, was hij meteen gegrepen. ‘Ik dacht: hier moet een boek over worden gemaakt, of een film. Pas in derde instantie dacht ik aan een theaterprogramma.’ In de memoires beschrijft Jan van Vleuten zijn leven. Achterneef Diederik vertelt dit verhaal in het theater: zijn oom werd in 1906 geboren in Nederlands-Indië en ging in augustus 1914 naar Nederland, waar hij en zijn broertje Sam achterblijven terwijl hun ouders teruggaan naar Indië. Jan en Sam logeren regelmatig bij familie op het Brabantse platteland, waar ze in de verte de kanonnen van het westfront horen. ‘Ik ken de Eerste Wereldoorlog van geluid’, schrijft Jan hierover. Na zijn opleiding keert Jan in 1930 terug naar Indië, waar hij enige jaren later Aukje ont-

Een Hollandse patrouille in de rijstvelden, Sumatra 1949. Foto: Hans Thijs via Flickr.com.

moet, de liefde van zijn leven. Op 10 mei 1940 staan ze in de haven van Batavia klaar om op verlof naar Nederland te gaan, maar hun boot zal de haven niet verlaten. Daar, op de kade, met de koffers in de hand, horen Jan en Aukje het nieuws van de Duitse inval in Nederland. Diederik van Vleuten vertelt zijn publiek wat Jan en Aukje meemaken tijdens de Tweede Wereldoorlog: de inval van Japan en de Japenkampen. 'Ik vond dat ik over de kampen moest vertellen, maar niet in de trant van 'wat was het allemaal erg'. Daar koop je niets voor in het theater. Ik beschrijf twee mensen die door de poorten van de hel lopen, het verhaal van twee mensen op de puinhopen van een oorlog, die op het verkeerde moment op de verkeerde plek waren. Ik vertel over Jan, die in het kamp de wisselingen van de seizoenen zo mist, die zich zorgen maakt om Aukje in het vrouwenkamp. Zo maak ik het voelbaar. Getallen alleen zeggen niets. Daarom spreekt Anne Frank ook zo veel mensen aan. Je volgt een meisje – en dat doe je dan maal zes miljoen.'

Jan en Aukje overleven de kampen en vertrekken in 1945 alsnog naar Nederland. Van Vleuten beschrijft die reis en hun aankomst in het koude Nederland. Al snel wordt Jan door zijn werkgever teruggestuurd naar Indië om de staat van de ondernemingen in kaart te brengen. Hij is daar getuige van de politio-

nele acties en het einde van het Nederlandse bewind, waarna hij wederom op de boot stapt. 'Zonder enig vlagvertoon maakte de boot zich los van de kade. Ik heb mijn geboorteland nooit meer terug gezien', noteert Jan in zijn cahier.

De geschiedenisliefhebber

Het is niet voor het eerst dat Diederik van Vleuten zijn publiek een historisch onderwerp voorschotelt. Ook in de theaterprogramma's die hij twaalf jaar lang met Erik van Muiswinkel maakte, zat altijd wel een stukje geschiedenis. Een lied over James Cook, een scène over twee verslagen Romeinen in het Teutoburgerwoud en zelfs een complete tijdbalk: 'van hunebed tot Hazes'.

Zijn liefde voor het verleden heeft volgens Van Vleuten te maken met zijn aangeboren nieuwsgierigheid, die werd gestimuleerd door de boekenkast van zijn ouders. Een van de eerste boeken die hij hieruit las was *Geschiedenis van de Lage Landen* van Jaap ter Haar. 'Ik ben opgegroeid in een soort nostalgisch museum. In ons huis stonden beelden uit de Molukken en aan de muur hingen foto's van overgrootvader in Indië en ingelijste Java-Bo-

'Er werd een enorme hoeveelheid stof ingestampt.

Dan vroegen we 'Moeten we dit allemaal weten?' Mijn leraar Piet de Haan zei dan: 'Alles wat ik vertel moet je weten'

des.' Ook tijdens vakanties was er veel aandacht voor het verleden. 'Mijn ouders wezen naar elk kasteel – 'Kijk, uit de twaalfde eeuw' – en mijn vader zette regelmatig de auto aan de kant – 'Even een plaatje maken'.'

Van Vleutens interesse voor geschiedenis was gewekt en deze werd verder gevoed door de lessen geschiedenis op het Murmellius Gymnasium in Alkmaar. Zijn geschiedenisleraren lieten hem de grotere verbanden zien tussen historische gebeurtenissen. 'Geschiedenis was bepaald geen vak dat je even deed, het was heel hard werken. Er werd een enorme hoeveelheid stof ingestampt; ik kreeg er soms koppijn van. Dan vroegen we: 'Moeten we dit allemaal weten?' Mijn leraar, Piet de Haan, zei dan: 'Alles wat ik vertel moet je weten.' Achteraf realiseer ik me pas hoeveel ik van mijn geschiedenisdocenten heb geleerd. Als ik bijvoorbeeld iets lees over de Eerste Wereldoorlog, denk ik: dit heb ik geleerd van meneer De Haan.'

Diederik van Vleuten gebruikt het verhaal van zijn oom Jan om te vertellen over Nederlands-Indië.

De theatermaker als geschiedenisleraar

Kennis is belangrijk; dat benadrukt Van Vleuten tijdens het gesprek meerdere malen. Als hij in de voorstelling vertelt over de aanval op Pearl Harbor, dan vermeldt hij niet alleen het jaartal, de datum, maar ook het precieze tijdstip waarop de aanval begon. 'Kleine moeite om het te noemen. Ik wil dat soort dingen zelf ook weten: was het in de ochtend of in de avond? Feiten, ik zit er nooit naast. Ik check altijd mijn bronnen.' Vervolgens somt de vijftigjarige theatermaker moeiteloos een rijtje jaartallen op. 'Het is van belang om gebeurtenissen op een tijdbalk te kunnen plaatsen, dus je moet feitjes leren. Waarom zou dat zo moeilijk zijn? Waarom maken we de knieval naar leerlingen om het hen makkelijker te maken? We moeten hen juist uitdagen.'

Ziet Van Vleuten zichzelf, met deze voorstelling over de teloorgang van een kolonie, eigenlijk ook als een geschiedenisleraar? 'Ja, al geef ik dan geen les op school. Ik zou trouwens niet tegen de door de overheid opgelegde leerstof kunnen; daar zou ik heel recalcitrant van worden. Ik had een geweldige aardrijkskundeleraar die de hele wereld had gezien en prachtig kon vertellen. En toen moesten we voor ons eindexamen leren over de veranderende locatiefactoren van de Nederlandse tuinbouw. Verzonnen door

ling. 'Voor leraren heb ik veel respect. Het ministerie, dat zou zich aangesproken moeten voelen.'

De verhalenverteller

Met *Daar werd wat groots verricht* heeft Van Vleuten veel bewondering geoogst, bij zowel publiek als pers. De zalen zaten stevast vol en de recensies waren unaniem lovend. Zo schreef *Het Parool*: 'Virtuoos is de manier waarop Van Vleuten de belevenissen van zijn oom verweeft met de geschiedenis van Nederland en van de wereld.' *De Leeuwarder Courant* noemde de voorstelling 'een lofzang op het vertellen van een goed verhaal'.

Wat maakt Van Vleuten tot een goede verteller? 'Ik heb oog voor zingevende details; alles wat ik vertel heeft een functie. Daarnaast is het van belang om je publiek een meter voor te blijven. Je moet precies weten waar je heen wilt en je luisteraars blijven verrassen. Ik pak bijvoorbeeld midden in het verhaal opeens een kinderboek over Nederlands-Indië erbij, met behoorlijk racistische teksten. Het is voortdurend zoeken naar een goed ritme in het verhaal.'

Durf als verteller maar eens een stilte te laten vallen, betoogt Van Vleuten, en zorg voor een grap als dat nodig is. 'Als ik het in de voorstelling heb over de politionele acties dan zeg ik niet dat deze acties verkeerd waren; het zou potsierlijk zijn als ik dat twee generaties later zou zeggen. Wel zeg ik dat een politicus zou roepen: 'Met de kennis van nu hadden we het anders gedaan.' Vervolgens zeg ik: 'Met de

'Leraren geven veel verschillende voorstellingen op een dag'

die eikels in Zoetermeer. Ik merkte aan mijn leraar dat hij dit onderwerp niet leuk vond om te geven. En ik heb dat hele katren niet ingekeken, uit een soort protest. Ik haalde dan ook een 3,4 voor mijn eindexamen, terwijl ik aardrijkskunde een heel leuk vak vond.'

Het onderwijs ligt Van Vleuten na aan het hart. Dat blijkt meerdere malen tijdens dit interview, maar ook in zijn voorstelling. Zo vertelt de theatermaker dat de achtjarige Jan en zijn broertje Sam in 1914 na het verlof in Nederland niet met hun vader en moeder terugkeren naar Indië. Hun ouders wilden dat de jongens een goede opleiding in Nederland zouden krijgen. Van Vleuten zegt hierover in de voorstelling: 'Dat was de gouden tijd dat je voor goed onderwijs nog naar Nederland kwam. Dat kunnen wij ons niet voorstellen, dat er een tijd was....' Leraren voelen zich hierdoor soms aangesproken, maar dat is volgens Van Vleuten absoluut niet de bedoe-

kennis van nu zou Sven Kramer in de buitenbocht zijn gebleven.’ Een grap kan soms een moment doorbreken. Ik moet een grap maken om uit die oorlog te komen.’ Van Maastricht tot Leeuwarden; er zat natuurlijk altijd wel een aantal geschiedenisleraren in de zaal. ‘Van hen krijg ik regelmatig reacties. Vaak in de trant van: ‘Ik wou dat ik de tijd had om het ook zo te vertellen.’ Maar de energie die ik in deze voorstelling steek, kunnen leraren natuurlijk niet in een les stecken. Leraren geven immers veel verschillende voorstellingen op een dag.’ Bij de lessen over Indonesië kan de dvd van de voorstelling prima worden gebruikt. Uiteraard hoopt Diederik van Vleuten dat docenten het hele verhaal van oudoom Jan met de klas bekijken. Je kunt mijn voorstelling gebruiken als introductie, om daarna dieper op

het onderwerp in te gaan. Ook kun je de dvd, of hoofdstukken daarvan, bekijken als afsluiting van de lessen over de val van de kolonie. Bijvoorbeeld op vrijdagmiddag en daarna met de leerlingen Indisch eten.’ De memoires van Jan van Vleuten bieden genoeg stof tot napraten, tot en met de laatste regels:

‘Grote veranderingen die zich in de wereld voltrokken tijdens mijn leven zijn als een waterval over mij heen gekomen. Ik heb twee wereldoorlogen bewust meegemaakt, de crisis van de jaren dertig aan den lijve ondervonden. Ik zag de eerste automobiel op Java, maar ook de stap van de eerste mens op de maan. Het koloniale tijdperk heb ik meegemaakt. De val van het Nederlands imperium in Zuidoost-Azië voltrok zich voor mijn ogen. Daarvan wilde ik getuigen.’ ■

Bestellen dvd plus boekje

De dvd van de voorstelling *Daar werd wat groots verricht* is te bestellen bij Bunker Theaterzaken via www.bunkertheaterzaken.nl. Voor 19 euro (inclusief verzendkosten) ontvangt u een dvd met de ruim twee uur durende theaterregistratie, plus een begeleidend boekje van zestig pagina's. Dit bevat de ontstaansgeschiedenis van het programma en achtergronden en foto's uit het Van Vleuten-familiearchief.

Lessuggesties

Op de website van Kleio vindt u suggesties om (hoofdstukken van) de theatervoorstelling *Daar werd wat groots verricht* in de les te gebruiken. Tevens zijn er lessuggesties te vinden op basis van eerdere shows van Diederik van Vleuten en Erik van Muiswinkel. De geselecteerde scènes en liedjes worden gekoppeld aan kenmerkende aspecten. Kijk op www.vgnkleio.nl.

De Tjisonari in de haven van Tandjong Priok (Batavia) in Nederlands-Indië, 1928. Schilderij door Hal Wickers in het Maritiem Museum in Rotterdam. Foto: Artshooter via Flickr.com.

Vijfhonderd jaar maritieme

Ook het VOC-schip Amsterdam maakt deel uit van het museum. Foto Eddo Hartmann.

geschiedenis onder een schitterend dak

Scheepvaartmuseum biedt interactieve tentoonstellingen

Het is onmiskenbaar dat de subsidiestromen nog rijkelijk vloeiden toen het voormalig zeemagazijn en marinepakhuis werd aangepakt en grondig gerenoveerd. Het Scheepvaartmuseum in Amsterdam is werkelijk prachtig verbouwd. Een impressie.

Naast de schitterende glazen overkapping van de voorheen koude en winderige binnenplaats valt op hoe mooi de oude raampjes, muren en vloeren met authentieke materialen zijn gerestaureerd. Het gebouw is werkelijk in een prachtige staat herrezen. Geprobeerd is ook om de collectie op een meer eigentijdse manier aan het publiek aan te bieden. Er is met name enorm geïnvesteerd in de digitale ontsluiting. Op de maandagochtend waarop ik het museum bezoek is het er doodstil: een ideale dag om met de klas langs te komen. Als je op de binnenplaats staat, kijk je uit op drie verschillende vleugels. Gooi vooral de kaartjes niet weg want bij iedere vleugel moet je opnieuw je toegangsbewijs laten zien.

Noord

In kleine groepjes word je toegelaten tot iets wat een 'virtuele zeereis' blijkt te zijn. Op een bordje staat het advies dat mensen met epilepsie, autismespectrumstoornissen, evenwichtstoornissen of claustrofobie beter niet naar binnen kunnen gaan. Dit vanwege het flitslicht in de derde zaal dat als heftig ervaren kan worden. Leerlingen binnen het Autistisch Spectrum, het Syndroom van Asperger of met PDD-NOS kunnen dus beter buiten blijven. Aangezien er in bijna iedere klas wel een kind zit met deze diagnose levert dit problemen op met schoolbezoek. Ons groepje wordt door verschillende ruimtes geleid, mag op bankjes gaan zitten en roeibewegingen maken en komt uiteindelijk in een schemerige witte ruimte terecht waar een filmvoorstelling op muren en voorwerpen plaatsvindt. Eerst zitten we met zijn allen in een zeeslag en daarna passeren de afgelopen vijf eeuwen scheepvaart op het IJ de revue. De toeschouwer ziet dan ook zichzelf in een roeibootje varen. Het geheel ziet er leuk uit, maar de chronologische structuur die je leerlingen tijdens de geschiedenisles probeert aan te bieden, vind je hier niet terug. Alle perioden lopen door elkaar: zeventiende-eeuwse matrozen op de kade naast stoomschepen

uit de negentiende eeuw. Het geheel doet denken aan een promotiefilm van *Sail Amsterdam*.

Op de eerste verdieping maak je vanuit 'een panoramaperspectief' in een enorme container kennis met *mainport Amsterdam*: welke producten worden er via de havens van Amsterdam geïmporteerd en geëxporteerd? En hoe vindt de overslag plaats? Aan de hand van een enorme maquette met filmpjes en lichtjes kun je vervolgens nog eens oefenen hoe de haven werkt en welke bedrijven er zijn gevestigd. De filmcamera zoemt overigens wel lang in op de draaiende persen van de Telegraaf, die ook in Westpoort gevestigd is.

Oost

Deze afdeling is zeer de moeite waard. Beneden bevindt zich een uitgebreide bibliotheek waar je diverse scheepsjournalen en andere prachtige naslagwerken kunt raadplegen. De historisch-maritieme collectie van het Scheepvaartmuseum is een van de grootste in de wereld. Deze is ook digitaal te raadplegen: www.maritiemdigitaal.nl. Ideaal voor studenten of leerlingen die onderzoek willen doen.

Op de eerste verdieping kom je in een sterrenhemel terecht en wandel je over de meridianen. Het geeft

'Het geheel ziet er leuk uit, maar de chronologische structuur die je leerlingen tijdens de geschiedenisles probeert aan te bieden, vind je hier niet terug'

een prettig ruimtelijk gevoel om even over de aarde te stappen. In de vitrines staan en hangen oude navigatie-instrumenten zoals het kompas, het astrolabium of de sextant om de koers op zee te bepalen. Een heel mooie setting om met de klas doorheen te lopen als je de tijd van ontdekkers en hervormers aan het behandelen bent. Aansluitend passeer je de uitgebreide globecollectie. Stukken van de atlas van Blaeu zijn op de muur geprojecteerd en er is de mogelijkheid om met een ►

Joke Noordstrand is hoofdredacteur van Kleio.

Rechts: Tellurium met aardglobe, Willem Jansz. Blaeu, 1616, Onder: In de vitrines staan en hangen oude navigatie-instrumenten zoals het kompas, het astrolabium of de sextant om de koers op zee te bepalen. Foto Marjo van Rooyen.

globe te spelen en kaarten uit te vergroten zodat ze goed kunnen worden bekeken. Met name die van Mercator en Blaeu zijn erg illustratief en spreken zeer tot de verbeelding. In de loop van eeuwen werd zowel de aarde als de sterrenhemel in kaart gebracht. Schippers leverden nieuwe gegevens aan die de kaartenmakers dan weer konden verwerken. Als hulpmiddelen bij het navigeren op zee hadden schepen vaak zowel een aardglobe als een hemelglobe aan boord.

West

De expositie over de walvisvaart is voor het basisonderwijs bedoeld. Kinderen kunnen bijvoorbeeld in een walvis kruipen en naar een vervaarlijk uitzijnde harpoenist kijken. De verhalen, voorwerpen en filmpjes zijn echter informatief zodat je er mijns inziens ook met de onderbouw naar toe zou kunnen gaan.

Onderwijs

Het museum biedt een aantal verschillende programma's en adviseert een bezoek van twee uur. Voor het vmbo is er een doe-programma.

- Haven promotieteam: het maken van reclamefilmpjes over de havens van Amsterdam
- Gouden tijden: leerlingen gaan als journalist aan de slag
- Zie je in de Gouden Eeuw: verhalen door mensen in de Gouden Eeuw (rondleiding)
- Maritieme meesters: vier eeuwen zeeschilderkunst (rondleiding)
- VOC-schip Amsterdam: Ontdek hoe zeelieden leefden (rondleiding)
- Haven 24/7: virtuele tour en maquette (rondleiding)
- Extra programma's: VOC-schip Amsterdam en Mijn expo

Kosten (inclusief entree)

15 leerlingen: € 30 per 60 minuten | 16 – 30 leerlingen: € 60 per 60 minuten.

Voor informatie en reserveren contact opnemen met de afdeling 'events' van Het Scheepvaartmuseum: (020) 52 32 383 of e-mailen naar rondleidingen@hetscheepvaartmuseum.nl.

Willem Barentsz was niet de enige die met zijn schip vastliep in het ijs. Klaas Hoekstra uit Harlingen kwam zelfs nog in de negentiende eeuw helemaal klem te zitten met zijn schip tussen Canada en Groenland. Hij en het grootste deel van de bemanning overleefden de trek die ze over de Groenlandse ijsvlakte moesten maken. Zwaar teleurgesteld kwamen ze in 1827 weer in Harlingen aan: zonder schip en zonder walvissen. Zijn dagboek en bontmuts vind je in een van de vitrines. Zelfs in de twintigste eeuw vonden Nederlanders de walvisvaarders de dapperste van alle zeelieden. De vangst gaf ons land een belangrijke bron van inkomsten en tot 1964 was Nederland actief in de walvisjacht. Paraplu's, baleinen voor korsetten, brilmonturen en heel veel traan waren belangrijke producten. Walvistraan werd vooral gebruikt voor lampolie, zeep en om leer en touw soepel te houden. De botten werden vermalen voor lijm en veevoer. De levertraan die je vroeger als kind moest slikken, kwam overigens niet van de walvis maar van de lever van de kabeljauw. In een grote, donkere zaal met schilderijen en voorwerpen uit de Gouden Eeuw vertellen mensen via filmprojecties hoe het is om in de tijd van regenten en vorsten te leven. Je hoort het verhaal van een visser, een kaartenmaker en de vrouw van een kapitein. Er is ook een grote digitale kaart van Europa waarin je de goederenstromen in de Gouden Eeuw kunt volgen. Interessant is dat inzicht-

'Zelfs in de twintigste eeuw vonden Nederlanders de walvisvaarders de dapperste van alle zeelieden'

telijk wordt gemaakt welke producten de Republiek in Europa verhandelde. Met deze handel werd veel meer geld verdiend dan met de handel in Zuidoost-Azië. En dan is er ook nog een hoek waar je even heerlijk op de bank van een trekschuit kunt uitrusten en luisteren. De trekschuit was de eerste vorm van openbaar vervoer in de wereld. Het vervoer was snel, handig en goedkoop, zowel voor passagiers als voor kooplieden met handelswaar. Het Scheepvaartmuseum laat onmiskenbaar de enorme invloed van het water zien op onze Nederlandse cultuur. ■

Verzet en eendracht.

De grote oorlog, 1914-1918

A. Hochschild

De *Urkatastrofe* van de twintigste eeuw wordt verteld aan de hand van persoonlijke verhalen: er is aandacht voor een Britse onderzoeksjournalist, een toekomstig winnaar van de Nobelprijs, maar ook voor het drama van de tegenstanders. Meulenhoff | € 29,95

De Bijbel. Verhalen en beelden

M. Degli'Innocenti

De verhalen van het Oude en Nieuwe Testament worden afgebeeld in zo'n 300 schilderijen. Werken van onbekende schilders zoals Barocci worden afgewisseld met meesterwerken van onder andere Pieter Brueghel. Een handzaam overzichtsboek. Uitgeverij Thoth | € 15,90

Liefde en spionage in Hitlers Berlijn

E. Larson

Martha Dodd is de dochter van de Amerikaanse ambassadeur die in 1933 naar Berlijn komt. Vader wantrouwt de nazi's terwijl dochterlief de ene affaire na de andere begint, ook met het hoofd van de Gestapo, Rudolf Diels. Laatstgenoemde is de aanklager tijdens het proces tegen Marinus van der Lubbe. Kosmos | € 24,95

Jodenjacht. De onthutsende rol van de Nederlandse politie in de Tweede Wereldoorlog

A. van Liempt en J.H. Kompagnie

Na bestudering van meer dan 250 strafdossiers van agenten komen de schrijvers met opzienbare conclusies over de rol die politieagenten speelden bij het opsporen van ondergedoken Joden. Balans | € 19,95

Belaagd en Belegerd

H. Amersfoort, H. Blom, D. Bos, G. van Es (red.)

Steden als Troje, Carthago, Leiden, Yorktown, Verdun en Leningrad hebben een ding gemeen: ze werden lange tijd belegerd door de vijand. Hoe de belegering in zijn werk ging en op welke wijze de bevolking stand hield wordt chronologisch uit de doeken gedaan. Balans | € 34,95

Mijn bericht aan de wereld

Jan Karski

Wist men in het westen van de misdaden die het nazi-regime beging? Jan Karski was tijdens de oorlog getuige van de moord op de Joden en heeft verschillende politici ingelicht over de Holocaust. Hij sprak onder andere met Eden en Roosevelt. Zijn boek was al tijdens de oorlog een bestseller, maar het mocht weinig baten. Cossee Uitgeverij | € 29,90

De onzaligen van Łódź

Steve Sem-Sandberg

In de stad Łódź probeert de Joodse Mordechai Rumkowski het getto onmisbaar te maken voor de oorlogsindustrie. Toch wordt de druk om te presteren steeds groter, dit leidt tot beestachtige omstandigheden en wrede beslissingen. Een roman gebaseerd op feiten. Anthos | € 24,95

Verboden gebied

Mary Borden

Tijdens de grote oorlogen van de twintigste eeuw richtte Mary Borden veldhospitaal op waarin ze zelf werkte als verpleegster. Onverbloemd en genadeloos schrijft ze over wat wat ze daar meemaakte. De Bezige Bij | € 17,90

Ongewisse glorie

Joan Sales

Een prachtige - bijna vergeten - roman die zich afspeelt tijdens de Spaanse burgeroorlog, van een auteur die zelf vluchtte voor de dictatuur van Franco. De romanfiguren staan te juichen wanneer de Republiek wordt uitgeroepen, maar hun vriendschap komt danig onder druk te staan wanneer ze het front bereiken. Liefde, vriendschap, geloof - de schrijver heeft aan den lijve ondervonden dat deze woorden in oorlogstijd niet meer hetzelfde betekenen. Menken Kassander & Wigman Uitgevers | € 49,50

De schoonheid en het verdriet van de oorlog

Peter Englund

Negentien, voornamelijk jonge, mensen vertellen in 212 ooggetuigenverslagen hoe zij de Eerste Wereldoorlog beleefden. Van de slag bij Opatov in 1914, tot een bombardement op Constantinopel in 1918. Conclusie: oorlog is mensonterend, saai en zinloos. Spectrum | € 29,50

Vaardig in contextualiseren

Doorlopende leerlijnen van PO naar bovenbouw VO

Hoe goed verstaan leerlingen de kunst om gebeurtenissen in een historische context te plaatsen? Zijn leerlingen in de bovenbouw van het voortgezet onderwijs aantoonbaar beter in deze vorm van historisch redeneren dan jongere leerlingen? En welke didactiek is geschikt om leerlingen effectief te leren contextualiseren? Onderzoek van de groep geschiedenisdidactiek van het VEKOB-project moet antwoord geven op deze vragen.

Anita Nederhoed is als docente geschiedenis en vakdidactiek verbonden aan de NHL Hogeschool Leeuwarden. **Ber-dien Staats** is als docente geschiedenis verbonden aan het Wessel Gansfort College in Groningen. **Paul Holthuis** is als vakdidacticus geschiedenis verbonden aan de Universitaire Lerarenopleiding van de Rijksuniversiteit Groningen. **Tim Huijgen** is als vakdidacticus geschiedenis verbonden aan de Universitaire Lerarenopleiding van de Rijksuniversiteit Groningen en als docent geschiedenis aan het H.N. Werkman College in Groningen.

Enkele havo/vwo brugklasleerlingen reageren op een bron over slavernij. Ze moeten aangeven hoe waardevol de bron is om de verhoudingen tussen plantage-eigenaren en slaven in Texas in de negentiende eeuw te duiden.

Leerling 1: ‘Slaven zijn ook mensen, daarom had de plantage-eigenaar niet zo met hen om mogen gaan.’

Leerling 2: ‘Simpsons moeder was door de slavenhouder gedood. Daarom zal hij de slavenhouder slecht afgeschilderd hebben.’

Leerling 3: ‘Voedsel is een eerste levensbehoefte. De plantage-eigenaar had daarom de slaven voldoende voedsel moeten geven.’

Leerling 4: ‘De plantage-eigenaar beging een misdaad. Hij had door de politie opgepakt en vervolgens terecht moeten worden.’

Leerling 5: ‘Vroeger behandelden mensen, plantage-eigenaren, slaven niet zo heel goed, denk ik. Dat hoort wel bij de tijd van vroeger.’

Fundamentele rechten

Bovenstaande antwoorden maken duidelijk dat lang niet alle brugklassers in staat zijn slavernij als maatschappelijk fenomeen te beoordelen tegen de achtergrond van een negentiende-eeuwse Amerikaanse samenleving. In hun ogen druist slavernij in tegen de fundamentele politieke en sociale rechten van de mens. Slavenhouders worden gezien als misdadigers die zich schuldig maken aan ernstige overtredingen van de wet. Veel leerlingen lukt het daardoor niet om de omgangsvormen tussen plantage-eigenaren en slaven historisch te verklaren.

Leerlingen zijn geneigd het verleden te bekijken vanuit hun eigen waarden, normen, ervaringen, opvattingen en cultuur. Dit pre-

sentisme kan een belemmering zijn voor het begrijpen en verklaren van historische keuzes, denkpatronen en beslissingen. Over het belang van contextualiseren, als onderdeel van het historisch denken en redeneren, zijn onderzoekers in binnen- en buitenland het eens. Het beheersen van deze vaardigheid heeft niet alleen tot doel kennis en begrip over het verleden te vergroten, maar heeft ook invloed op het functioneren van leerlingen in de wereld van nu. Het zich niet kunnen verplaatsen in andermans wereldbeeld kan er toe leiden dat men niet in staat is goed te participeren in een democratische samenleving.

‘Leerlingen zijn geneigd het verleden te bekijken vanuit hun eigen waarden, normen, ervaringen, opvattingen en cultuur’

Een uitdagende en moeilijke opdracht voor docenten, want hoe kunnen leerlingen van uiteenlopende niveaus hierin effectief onderwezen worden? Op welke leeftijd zijn leerlingen eigenlijk in staat om historisch te leren denken? De onderzoeksgroep geschiedenisdidactiek van VEKOB buigt zich momenteel over deze vragen en voert hierover een breed onderzoek uit onder leerlingen en docenten in de drie noordelijke provincies.

Brede samenwerking

VEKOB werd in 2010 in het leven geroepen op initiatief van O3, een samenwerkingsverband waarin alle noordelijke lerarenopleidingen (pabo en eerste- en tweedegraads lerarenopleidingen) en een belangrijk deel van het noordelijk scholenveld, zowel primair onderwijs (PO) als voortgezet onderwijs (VO), zijn vertegenwoordigd. Het penvoerderschap en

de projectleiding berusten bij de Universitaire Lerarenopleiding van de Rijksuniversiteit Groningen (RUG). VEKOBBO staat voor: Vakdidactische Expertisenetwerken: Kwaliteitsimpuls voor Opleiding, Beroep en Onderwijs. Een vijftal vakdidactische netwerken (van de vakken biologie, Engels, geschiedenis, Nederlands en wiskunde) gingen in 2010 van start. Het doel is de expertise en de academische vaardigheden van leraren te vergroten, waardoor niet alleen het niveau van het onderwijs stijgt, maar ook het beroep van leraar aantrekkelijker wordt gemaakt. Daarnaast biedt het een mogelijkheid de kloof tussen de verschillende fasen van onderwijs te verkleinen en te streven naar doorlopende leerlijnen. De deelnemers van de netwerken zijn dan ook afkomstig uit verschillende onderwijsniveaus: de bovenbouw van het PO, de onder- en bovenbouw van het VO. Daarnaast maken vakdidactici van de PABO, de tweedegraads lerarenopleiding geschiedenis van de Noordelijke Hogeschool Leeuwarden (NHL) en de Universitaire Lerarenopleiding van de RUG deel uit van de netwerken. Samenwerkend leren staat voorop. Uitgangspunt is het onderzoek te richten op een praktijk gerelateerd probleem, waarbij een voortdurende dialoog met het werkveld aanwezig is. Dit voorkomt dat het onderzoek een eigen leven gaat leiden en stimuleert *ownership*.

Belangrijke vaardigheid

De deelnemers van de geschiedeniswerkgroep kozen voor 'contextualiseren', een lastige, maar voor het aanleren van historisch besef zeer belangrijke historische vaardigheid. In de literatuur bestaan verschillende definities van dit begrip. Deze definitie verschilt afhankelijk van het doel dat men met contextualiseren wil bereiken. Wineburg spreekt van 'een poging om de specifieke geografische, politieke, historische en culturele context van een gebeurtenis te doorgronden', zodat een bron op de juiste manier geïnterpreteerd kan worden¹. Andere onderzoekers gebruiken voor contextualiseren de term 'historisch perspectief nemen'. Hieronder verstaan zij het inzicht dat historische actoren in hun handelen zijn

► S. Wineburg, 'Historical Problem solving: A Study of the cognitive processes used in the evaluation of documentary and pictorial evidence', *Journal of Educational Psychology* 83 (1991).

► J.P. van Drie en C.A.M. van Boxtel, 'Historical reasoning: Towards a framework for analysing students' reasoning about the past' *Educational Psychology Review* 20 (2008).

'Contextualiseren is impliciet terug te vinden in het eindexamenprogramma geschiedenis'

beïnvloed door de verschillende perspectieven die zij hadden op hun leefwereld. Van Drie en Van Boxtel hanteren in hun verhandeling over historisch redeneren de definitie waarbij contextualiseren wordt gezien als het 'plaatsen van een historisch verschijnsel, object, mening, tekst of foto in een tijds-, ruimtelijke en sociale context met de bedoeling het verschijnsel te beschrijven, verklaren, ►

► D.L. Cunningham, 'An empirical framework for understanding how teachers conceptualize and cultivate historical empathy in students' *Journal of Curriculum Studies* 41 (2009).

► K. Egan, *The Educated Mind: How Cognitive Tools Shape Our Understanding* (Chicago, 1997).

vergelijken of te evalueren'.² Een term die in de literatuur ook veel gebruikt wordt in relatie met contextualiseren is *empathy*. Cunningham verwoordt dit begrip als volgt: 'Het op waarde schatten van de perspectieven en waarden van mensen in het verleden door de toenmalige omstandigheden in acht te nemen, waarbij duidelijk is dat wereldbeelden van mensen in het verleden verschillen met ons hedendaags wereldbeeld.'³

Het verleden recht doen

Het Rapport van de commissie De Rooy, dat uitgaat van een concentrisch aanbod van de leerstof van PO tot VO, schrijft voor dat al in de hoogste klassen van de basisschool een fundament wordt gelegd voor deze vorm van historisch besef teneinde 'het verleden recht te doen door mensen in eigen tijd en situatie te plaatsen.' In het VO dient deze vaardigheid afhankelijk van het niveau verdiept te worden. Contextualiseren is impliciet terug te vinden in het eindexamenprogramma geschiedenis. Hiervoor zijn tien tijdvakken met negenenvertig kenmerkende aspecten ontwikkeld die gezamenlijk 'oriëntatiekennis' worden genoemd. Het doel is leerlingen een referentiekader te bieden, waarin zij nieuwe informatie kunnen plaatsen. De oriëntatiekennis kan uitstekend dienen als hulpmiddel voor leerlingen om gebeurtenissen in de tijd te plaatsen als onderdeel van contextualiseren. Verder stelt domein A de eis dat rekening wordt gehouden met tijd- en plaatsgebondenheid van interpretaties en oordelen. Voor het VWO is in domein B ook te vinden dat een

leerling moet kunnen uitleggen dat de betekenis die aan tijdvakken wordt toegekend mede afhangt van de tijd, plaats en omstandigheden waarin mensen zich met het verleden bezighouden. Ook in andere landen speelt contextualiseren in eindexamenprogramma's een rol. In de Verenigde Staten wordt het 'op waarde schatten van historische perspectieven' genoemd en in Engeland is 'kennis en begrip van gebeurtenissen, personen en veranderingen in het verleden' te vinden in het examenprogramma. Op middelbare scholen in Duitsland moeten leerlingen zich 'de plaats- en tijdgebondenheid van het leven en denken bewustmaken'.

Kinderen en abstract denken

Een belangrijke vraag binnen het VEKOBOPROJECT is op welke leeftijd leerlingen in staat zijn zich te verplaatsen in een vreemde tijd, in andere omstandigheden en in keuzes van mensen. In het voetspoor van Piaget werd er lang van uitgegaan dat kinderen tot een jaar of zestien nog niet in staat waren tot enige vorm van abstract denken. Zo beweert een onderzoeker als Hallam in 1970 dat kinderen tot deze leeftijd zich niet kunnen voorstellen welke werkelijkheid achter een bron verschoolen ligt. Ook zouden zij volgens hem niet in staat zijn informatie uit verschillende bronnen met elkaar te verbinden.

Tegenwoordig zijn de meeste onderzoekers minder gecharmeerd van dergelijke universele cognitieve ontwikkelingstheorieën. Leren wordt steeds meer opgevat als het reorganiseren van aanwezige basiskennis in nieuwe situaties. Kinderen in het PO en jonge adolescenten zijn, wanneer zij voldoende uitgedaagd

'De voorlopige resultaten laten zien dat leerlingen beter in staat zijn tot contextualiseren naarmate zij ouder worden'

worden, wel degelijk in staat historische vaardigheden te ontwikkelen. Interessant voor ons onderzoek is de theorie die Egan uiteenzet in 'The Educated Mind: How Cognitive Tools Shape Our Understanding'.⁴ Egan gaat uit van verschillende denkwijzen die in de loop van de tijd binnen onze cultuur zijn ontstaan en die zichtbaar zijn in de ontwikkeling van kinderen. In elk nieuw stadium blijven ook de voorgaande denkwijzen van belang. Voor onze doelgroep zijn vooral twee van die levensfasen

Contextualiseringstest voor leerlingen

Düsseldorf, Duitsland in 1930

Hannes (20 jaar oud) is de zoon van een man die een kleine fabriek bezit die handgemaakte schoenen produceert. Op een dag ontmoet Hannes zijn vriend Gerd. Zij praten over de situatie in Duitsland en de naderende verkiezingen. Hannes zegt: 'Het bedrijf van mijn vader staat aan de rand van de afgrond. Sinds het einde van de oorlog gaat het slechter en slechter. Na de economische terugval van 1923 hadden wij weer even hoop, maar nu is het erger dan ooit. Ik weet niet hoe dit gaat aflopen. Nu heb ik nog een baan in mijn vaders bedrijf, maar als hij moet sluiten, weet ik niet waar ik moet gaan werken. Wij zijn altijd respectabele mensen geweest en kijk ons nu.' Gerd antwoordt: 'Je hebt gelijk. Wat is er gebeurd met ons land? Kijk naar de huidige omstandigheden. Niemand heeft werk'. Hannes geeft antwoord: 'Mijn vader zegt altijd dat wij beter af waren ten tijde van het

Duitse Rijk. Wat kunnen wij doen als ons land lijdt onder een crisis en de winnaars van de oorlog ons overal pijn doen? Onze politici met een geruststellende politiek doen ons geen goed. Het is tijd dat Duitsland wordt geregeerd door iemand die weet wat hij doet en die daadwerkelijk de leiding neemt. Bij de laatste verkiezingen heb ik gestemd op de DNVP (de conservatieve nationalistische partij van Duitsland), maar nu weet ik niet of zij de juiste mensen zijn om ons land te redden.'

Opdracht

Hieronder volgt een aantal beweringen over de situatie, in de tekst beschreven. Centraal staat de vraag: kan Hannes stemmen op de NSDAP? Geef voor elke bewering aan hoe goed het past bij zijn situatie door een kruisje in het juiste hokje te zetten.

	Past niet bij deze situatie	Past meer niet dan wel bij deze situatie	Past meer wel dan niet bij deze situatie	Past wel bij deze situatie
Hij zal beslist niet stemmen op de NSDAP. Niemand kan goedkeuren wat deze partij de wereld heeft aangedaan.				
In zijn situatie ziet hij alleen de nadelen van de democratie, daarom zou hij kunnen vallen voor de slogans van de NSDAP.				
Als zoon van een zakenman, zal hij waarschijnlijk stemmen op een conservatieve partij, maar niet per se de NSDAP.				
Hannes heeft geen ervaring met democratie. Hij weet waarschijnlijk niet het risico dat de NSDAP met zich meebrengt en zal dus waarschijnlijk stemmen op de NSDAP.				
Hij zal niet stemmen op de NSDAP. Hun slogans zijn makkelijk te doorzien. Het is duidelijk dat deze partij een oorlog wil.				
Doordat zijn vaders bedrijf bijna failliet is, zou hij kunnen stemmen op een partij die kleine ondernemers beschermt.				
Hij zal inzien dat alleen in een democratie mensen deel kunnen nemen in de besluitvorming. Daarom zal hij verstandig beslissen en dat betekent geen NSDAP.				
Volgens hem is Hitler een sterke leider. Hij zal niet te veel denken aan de bedreigingen die met de NSDAP gepaard gaan.				
Als een lid van de burgerij zal hij graag terugwillen naar het Duitse Rijk, waar zijn familie beter af was. Hij kan stemmen op een antidemocratische partij.				

Het correctiemodel 'test NSDAP' vindt u op www.vgnkleio.nl/kleio.

► P. Lee en R. Ashby, 'Progression in Historical Understanding among Students Ages 7 – 14', in: Peter N. Stearns, Peter Seixas, Sam Wineburg, *Knowing, Teaching & Learning History*, New York, 2000.

► U. Hartmann en M. Hasselhorn, 'Historical perspective taking: A standardized measure for an aspect of students' historical thinking', *Learning and Individual Differences* 18 (2008).

van belang: de romantische fase, die past bij de leeftijdsgroep van kinderen van ongeveer 8 tot 15 jaar, en de filosofische fase, waarin de oudere adolescenten zich bevinden. In elke fase treden individuen de werkelijkheid op een nieuwe manier tegemoet door de 'cognitive tools' die zij op een bepaald moment in hun leven ontwikkelen. Zo stappen kinderen in de romantische fase de wereld van het rationeel denken binnen. Ze verkennen de grenzen van hun eigen leefwereld en beginnen zich te interesseren voor de emoties en bedoelingen van anderen. Pas daarna, in de filosofische fase, vindt abstract denken plaats. Volgens deze theorie zijn leerlingen in de hoogste groepen van de basisschool, wanneer geschiedenis voor het eerst als vak in het curriculum opgenomen wordt, verstandelijk wel degelijk in staat om zich te verplaatsen in een andere leefwereld.

Ook onderzoek van Lee en Ashby toont aan dat kinderen van acht en negen jaar al kunnen begrijpen dat personen in het verleden verschillende wereldbeelden bezaten. In 'Children's Concepts of Empathy and Understanding' beschrijven zij hoe ze leerlingen met behulp van een camera observeren tijdens een oefening in historisch redeneren.⁵ Op basis van dit onderzoek hebben ze vijf niveaus met betrekking tot historisch contextualiseren benoemd. Het hoogste niveau is dat van 'Contextual Historical Empathy'. Op dit niveau kunnen leerlingen historische gebeurtenissen en daden van mensen bekijken vanuit

een breder perspectief. Leerlingen op het laagste niveau, de 'Divi Past', kunnen zich niet verplaatsen in hun vroegere soortgenoten: die wisten niet beter en waren dom.

De onderverdeling kan bruikbaar zijn om inzicht te krijgen in het niveau waarop de leerling in staat is te contextualiseren. Lee en Ashby benadrukken dat deze methode niet gezien moet worden als een vast stappenplan. Ieder mens ontwikkelt zich anders en het hoogste niveau is niet voor iedereen weggelegd. Desondanks geven zij aan dat het door middel van een goede strategie wel degelijk mogelijk is leerlingen beter te leren contextualiseren. Voor docenten is de vraag interessant hoe leerlingen uit verschillende leeftijdsgroepen op een hoger niveau van contextualiseren gebracht kunnen worden. Welke kennis en welke leerstrategieën helpen hen hierbij? Er is op dit gebied nog weinig empirisch onderzoek verricht. Hier ligt dan ook een uitdaging voor de onderzoeksgroep van VEKOB.

Nulmeting

Hoe is het anno 2012 gesteld met het vermogen van leerlingen in het PO en VO om te contextualiseren? In navolging van een kleinschalig onderzoek van Hartmann en Hasselhorn, uitgevoerd in Duitsland onder 170 gymnasiumleerlingen van ongeveer 16 jaar, is in het najaar van 2011 een tweetal testen voor leerlingen uitgezet op scholen voor PO en VO.⁶ Eén ervan is in een Nederlandse versie uitgewerkt en vindt u bij dit artikel (pag. 31).

Hartman en Hasselhorn onderscheiden drie niveaus binnen contextualiseren: 'Present-Oriented Perspective taking' (POP), 'Role Of Historical Agent' (ROA), en 'Historical Contextualization' (CONT). In de verschillende stellingen in het voorbeeld zijn alle drie in willekeurige volgorde aangebracht. De leerling moet door in de hokjes kruisjes te zetten aangeven hoe hij een beslissing of een overweging van Hannes waardeert. Betreft hij de historische context in zijn keuze (CONT), verplaatst hij zich vooral in de persoon Hannes (ROA) of laat hij zich in zijn keuze alleen leiden door hedendaagse overwegingen (POP)?

De twee testen zijn uitgezet onder ongeveer tweeduizend leerlingen, van de hoogste klassen van de basisschool tot en met 5 havo en 6 vwo. Het voornaamste doel van de onderzoeksgroep is te ontdekken in hoeverre deze leerlingen hun keuzes laten bepalen door de historische context. Bovendien is het interessant te achterhalen of en zo ja, in welke mate variabelen als CITO-scores, rapportcijfers, leeftijd, sekse, voorkennis van leerlingen, alsmede de lesmethode en ervaringsjaren van de docent de kwaliteit van het contextualiseren beïnvloeden. Daarom worden de uitkomsten van de nulmeting afgezet tegen deze variabelen.

Literatuur

- J.P. van Drie en C.A.M. van Boxtel, *Historical reasoning: Towards a Framework for Analysing Students' reasoning about the past*, Educational Psychology Review pp. 20 (2008).
- U. Hartmann en M. Hasselhorn, *Historical perspective taking: A standardized measure for an aspect of students' historical thinking*, Learning and Individual Differences pp. 18 (2008).
- P. Lee en R. Ashby, *Progression in Historical Understanding among Students Ages 7 – 14*, in: Peter N. Stearns, Peter Seixas, Sam Wineburg, *Knowing, Teaching & Learning History*, New York, 2000.
- S. Wineburg, *Historical Problem solving: A Study of the cognitive processes used in the evaluation of documentary and pictorial evidence*, Journal of Educational Psychology pp. 83 (1991).
- K. Egan, *The Educated Mind: How Cognitive Tools Shape Our Understanding* (Chicago, 1997).
- D.L. Cunningham, *An empirical framework for understanding how teachers conceptualize and cultivate historical empathy in students*, Journal of Curriculum Studies pp. 41 (2009).

Kleine steekproef

De voorlopige resultaten, verkregen door een kleine steekproef, laten zien dat leerlingen beter in staat zijn tot contextualiseren naarmate zij ouder worden. Jongere leerlingen maken zich duidelijk meer schuldig aan presentisme dan leerlingen in de bovenbouw van het VO. Toch contextualiseert ook een aanzienlijk deel van de bovenbouwleerlingen niet en vormt

'Leerlingen op het laagste niveau kunnen zich niet verplaatsen in hun vroegere soortgenoten: die wisten niet beter en waren dom'

daardoor een gebied waar voor docenten veel winst is te behalen.

Het lijkt ook zo te zijn dat een hogere CITO-score minder presentistische antwoorden oplevert. Interessant is verder een kleine dip na de vierde klas in het VO. Deze resultaten roepen op hun beurt nieuwe vragen op. Want kun je concluderen dat leerlingen in de loop van hun schooltijd door het geschiedenisonderwijs beter zijn gaan contextualiseren? Of is deze ontwikkeling autonoom en moet zij eerder toegeschreven worden aan het feit dat oudere leerlingen nu eenmaal een hoger abstractieniveau hebben?

Op basis van alle onderzoeksgegevens zal een grondiger analyse worden gemaakt en bepaald worden of de eerste analyse daadwerkelijk bevestigd wordt. Daarbij zal een mogelijk verband worden gelegd tussen de antwoorden van leerlingen en de onderzochte variabelen. In twee volgende artikelen brengt de onderzoeksgroep u graag op de hoogte van de eindresultaten en doet hij suggesties om deze belangrijke vaardigheid in de klas effectief te trainen. ■

Dit artikel is onderdeel van een reeks van drie. Het eerste verhaal gaat over het onderzoek dat VEKOB0 het afgelopen anderhalf jaar deed naar de rol die historische contexten spelen in het geschiedenisonderwijs van groep 7/8 tot en met 6 vwo. De resultaten van dit onderzoek worden gepubliceerd in het tweede artikel. Ten slotte worden in het derde artikel aanbevelingen gedaan voor het geschiedeniscurriculum en de geschiedenisdidactiek.

Hoe de geschiedenis werkt

Hogervorst onderzocht herinneringscultuur Ravensbrück

Susan Hogervorst promoveerde op de herinneringscultuur van concentratiekamp Ravensbrück.

De ontwikkeling daarvan laat de werking van geschiedenis zien. Hoe groepen mensen, plekken en de context waarin zij verkeren de kijk op het verleden beïnvloeden.

Daan Schuijt is
redacteur van Kleio.

Jaarlijks bezoek ik in januari met havo-3 de voormalige Joodse buurt in Amsterdam. In het Wertheimpark bekijken we het Auschwitz-monument. De gebroken spiegels liggen dan grotendeels bedekt met kransen en bloemen. Van de gemeente Amsterdam, van de regering, van joodse organisaties, maar ze komen ook uit Polen en enkelen komen uit Duitsland. Ieder jaar vragen leerlingen zich af of dat wel kan en mag: iets Duits op een monument dat aan de Shoah herinnert. Ook is er altijd wel een leerling die zijn vinger opsteekt en toch even zeker wil weten of die putten erbij horen. Ja, die horen erbij, alleen heeft Jan Wolkers ze er zelf niet op aangebracht. Nadat een geesteszieke de spiegels had bewerkt, vond de kunstenaar dat eigenlijk wel toepasselijk.

regering op 4 mei vertegenwoordigers naar de Dam mocht sturen om de vijftigste dodenherdenking bij te wonen. Meer dan vijftien jaar later is het taboe daarover veel minder groot.

Verschillen in herinnering

In 2011 promoveerde Susan Hogervorst aan de Erasmus Universiteit op de herinneringscultuur van concentratiekamp Ravensbrück. Ze vergeleek de ontwikkeling hiervan tussen 1945 en 2010 in Oostenrijk, België, (West-) Duitsland en Nederland, zocht een verklaring voor de verschillen en bekeek of die verschillen de herinneringscultuur hebben beïnvloed. In haar onderzoek stonden drie factoren centraal: de mensen die de herinnering van hun groep beleven, de media (in dit geval: monumenten, gedenkstenen, bijeenkomsten, etc.) waarmee die groepen communiceren en de context waarbinnen die groepen mensen en hun media opereren. Ravensbrück staat in het collectieve geheugen gegrift als vrouwenkamp. Dat is niet helemaal terecht, want een deel van het kamp was ingericht voor mannelijke gevangenen: 123.000 vrouwen tegenover 20.000 mannen. Vanaf de eerste herdenkingen hebben de organisaties aansluiting gezocht bij nationale vrouwenbewegingen. Mannen werden eigenlijk vanaf het begin weggemoffeld in het beeld dat van

Ravensbrück gecreëerd werd en dat nu nog bestaat.

Een tweede beeld dat bij Ravensbrück telkens terugkeert, is dat van politieke, communistische gevangenen. De gevangenen zijn min of meer symbool geworden voor de opofferingen en onderlinge solidariteit die de communisten in hun strijd tegen het nazisme hebben laten zien. Een beeld dat met name tijdens de Koude Oorlog gebruikt werd om de herinnering te rechtvaardigen of er juist vraagtekens bij te stellen.

Ravensbrück is voor de meeste mensen nu dus een vrouwenkamp en een symbool van communistisch verzet. In die opvatting is nauwelijks iets gewijzigd. In wetenschappelijk jargon: de sociale dimensie van de herinneringscultuur is stabiel.

Lieu de memoire

Dan de plekken waar de herinnering aan het verleden overgebracht wordt (de media). Ravensbrück lag na de deling op het grondgebied van de DDR dat de herinnering aan het communistische verzet in ere hield. De kampplek werd daarom goed onderhouden en huisvestte een museum waar vertegenwoordigers van het Internationaal Ravensbrück Comité (IRC) en overlevenden (ook uit het westen) welkom waren. Sinds de eenwording is de nadruk meer op het overbrengen van democratische

'Vanaf het begin van de herdenkingen werden de mannen weggemoffeld'

Gebroken spiegels en Duitse kransen passen dus bij de manier waarop wij in Nederland in 2012 Auschwitz herinneren. Maar dat is geen vaststaand gegeven. De wijze waarop een gemeenschap onderdelen uit het gedeelde verleden herinnert en wie er aan die herinnering mee mag doen, verandert met de tijd. In 1995 was er een hevig debat over de vraag of de Duitse

waarden komen te liggen. Het Ravensbrückmonument in Amsterdam op het museumplein is in 2005 met steun van een kleine groep nabestaanden van de mannelijke slachtoffers verrijkt met een gedenksteen die bij het lot van de voorvaders stilstaat. Op de website van het Comité Vrouwenconcentratiekamp Ravensbrück, die in 2008 werd gelanceerd, komt nog het traditionele beeld (vrouwen en communistisch verzet) naar voren. Dat geldt ook voor de gedenksteen die in Brussel werd geplaatst. Uit deze verschillen blijkt de nationale context die van invloed is op de manier van omgaan met het verleden. Bovendien leeft de herin-

nering aan Ravensbrück in Duitsland en Nederland veel meer dan in België en Oostenrijk. Voor de laatste twee landen geldt dat zij minder een nationaal gedeeld verleden ervaren met de Tweede Wereldoorlog en de Shoah. De ontwikkeling van de geschiedschrijving over Ravensbrück heeft ook bijgedragen aan een verandering in de herinnering daaraan. Tot de jaren zeventig verschenen er vooral studies door overlevenden met persoonlijke verhalen. Vanaf die tijd zijn steeds meer mensen over het kamp gaan schrijven vanuit hun wetenschappelijke interesse, vooral op het gebied van vrouwenstudies.

In de klas

Onwrikbare herinnering is een wetenschappelijk werk. Het is daarmee geen boek dat u aan uw leerlingen kunt aanbevelen. Zij zullen het snel te abstract vinden. Toch is het een boek dat beslist de moeite waard is voor het geschiedenisonderwijs. Hogervorst toont namelijk aan hoe geschiedenis werkt. Door een concreet voorbeeld te nemen laat zij zien in welke vorm een cultuur zich rekenschap geeft van zijn verleden. Er is een plek waar in het verleden dingen zijn gebeurd. Voor de mensen die dat hebben meegemaakt heeft dat betekenis en die beteke-

'Ravensbrück als symbool van communistisch verzet tegen de nazi's'

nis is in de loop van de tijd wat aangepast aan de context waarin die mensen of hun nabestaanden verkeerden. Hogervorst brengt een glasheldere structuur aan door uit te gaan van de drie factoren (mensen, media en context) die de herinneringscultuur beïnvloeden. Die opbouw maakt het boek zeer geschikt om als basis voor een praktische opdracht in de bovenbouw van het vwo te dienen. Als docent kunt u treffende voorbeelden uit het boek selecteren waarmee leerlingen de abstracte noties over de zin van geschiedenis kunnen onderzoeken. ■

Susan Hogervorst, *Onwrikbare herinnering. Herinneringsculturen van Ravensbrück 1945 – 2010*, Hilversum, 2011, 280 blz., € 29,00

Oud beeld, nieuwe werkelijkheid

Stagebegeleiders moeten beeld van lerarenopleiding bijstellen

Kunnen studenten de theorie van de opleiding op een goede manier in praktijk brengen? De opleidingscommissie van de VGN onderzocht de kloof tussen theorie en praktijk. Hanneke Tuithof en Frans Groot leggen het verouderde beeld over de lerarenopleidingen naast de nieuwe werkelijkheid.

Daan Schuijt is
redacteur van Kleio.

De vraag blijft actueel. Kunnen de studenten de theoretische noties van de opleiding in de weerbarstige onderwijspraktijk toepassen? Al enkele jaren woedt er een landelijk debat over het niveau van het Nederlandse onderwijs. Dat moet omhoog, van basisschool tot en met de universiteit. In die discussie wordt het dalende niveau van het onderwijs wel in verband gebracht met het invoeren van het competentiegericht opleiden. Grofweg luidt dan de redenering dat er in het onderwijs meer aandacht voor algemene vaardigheden is dan voor vakkennis.

'Het bleek dat stagebegeleiders een wat verouderd beeld hadden van hoe het er op de opleidingen aan toe gaat'

Lerarenopleidingen horen die geluiden natuurlijk ook. De commissie lerarenopleidingen van de VGN besloot tot een kleinschalig onderzoek. Commissieleden Hanneke Tuithof (vakdidacticus geschiedenis bij het COLUU, Universiteit Utrecht en bij Archimedes, Hogeschool Utrecht) en Frans Groot (Opleidingscoördinator geschiedenis aan de Hogeschool van Amsterdam) kijken hierop terug.

Peilingen uit losse pols

Groot: 'Wij wilden weten hoe de opleidingen studenten aan het werkveld afleveren. Weten de studenten zich in de praktijk gesteund door de dingen die zij op de opleiding geleerd hebben? Hoe zien de schoolbegeleiders terug wat studenten hebben geleerd? Eigenlijk hebben wij daarover min of meer uit de losse pols een peiling gehouden. Met een groep van vijftien mensen van lerarenopleidingen en schoolbegeleiders zijn we verder gaan praten.' Tuithof: 'Het onderzoek was zowel op eerste- als tweedegraadsopleidingen gericht, maar

er hebben meer tweedegraads begeleiders gereageerd. We vermoedden namelijk dat stagebegeleiders niet altijd tevreden zijn over de relatie tussen de opleiding en de praktijk op de stageplek. Door dit onderzoek heb ik me weer gerealiseerd hoe alert we moeten zijn op aansluiting tussen scholen en lerarenopleidingen. En waar we kunnen moeten we stagebegeleiders er bij betrekken. Ik organiseer zelf daarom af en toe inhoudelijke bijeenkomsten voor stagebegeleiders.'

Groot: 'We kregen te horen dat veel stagebegeleiders een gebrek aan vakkennis ervaren en dat het vakdidactisch handelen van de studenten niet overhoudt. Maar het bleek ook dat de begeleiders een wat verouderd beeld hadden van hoe het er op de opleidingen aan toe gaat.'

Tuithof: 'Stagebegeleiders die dicht bij de opleiding staan weten meer. Maar het klopt dat nieuwe ontwikkelingen binnen de lerarenopleidingen vertraagd doorkomen.'

Te veel onderwijskunde

Groot: 'Dat verouderde beeld over de opleidingen was kort gezegd: te veel gericht op onderwijskunde en te weinig op vakinhoud en lespraktijk. Dit beeld past bij het invoeren van het competentiegericht opleiden. Dat beeld is als het ware op het hele hbo geplakt en is vrij hardnekkig. Toch ligt die nadruk op competentiegericht onderwijs al weer een jaar of tien achter ons. Al in 2004 begonnen de opleidingen weer wat te kantelen. In 2006 werd de canoncommissie opgericht en in 2007 kwam hun rapport uit. In die jaren is er meer nadruk gekomen op vakinhoud: de Kennisbasis plus belang dat er aan gehecht wordt. Er komen landelijke examens voor de tweedegraads lerarenopleidingen. De vakinhoud bij geschiedenis wordt in het begin nog diagnos- ►

Taaltoetsen

Frans Groot: 'De aandacht voor het basisoniveau kun je vergelijken met de trend die je ook bij de pabo en andere hbo-opleidingen ziet. In Amsterdam zijn we daarom met taaltoetsen begonnen. Het blijkt dat het niveau van de beheersing van het Nederlands na de havo bij studenten erg uiteenloopt. We vragen ons wel eens af hoe sommige studenten ooit hun eindexamen Nederlands hebben kunnen halen. In de eerste vier weken van de opleiding krijgen de studenten een cursus in het schrijven van een opstel over een historisch thema met aandacht voor spelling, grammatica en formulering. Die cursus is een verplicht onderdeel voor het behalen van de propedeuse. Je ziet dat studenten dan echt gaan nadenken bij slordigheid in taal en het lijkt goed te werken.'

Vooroordelen?

Hanneke Tuithof reageert op enkele beelden die leraren hebben over de lerarenopleidingen.

Vakdidactici en lerarenopleiders hebben een soort ideaalbeeld van het leraarschap in hun hoofd dat in de praktijk nooit werkt.

Tuithof: 'Dat is soms wel waar. Maar wij werken ook vanuit onderzoek, theorie en idealen en proberen dat zo goed mogelijk aan de praktijk te koppelen. Ik vind het heel belangrijk dat lerarenopleiders zelf les hebben gegeven en regelmatig op scholen komen en het liefst blijven lesgeven of af en toe een opfrisstage doen! Ze zijn ook nodig als geweten tegenover de dagelijkse routine en waan van de dag.'

Tweedegraders leren vooral hoe je leuk met leerlingen omgaat, maar hebben heel weinig vakkennis.

'Ik herken deze opmerkingen. Ik geef vakdidactiek aan eerste en tweedegraders. Tweedegraders gaan anders met inhoud om. Ik zie dat veel tweedegraders meer met de leerlingen bezig zijn en praktischer zijn dan eerstegraders. Maar dit is wat mij betreft wel een generalisatie. Ik zie veel goede eerste- en tweedegraads docenten met gedegen vakkennis.'

Het leergebied Mens en Maatschappij is vooral geschikt voor het vmbo.

'Vakinhoudelijk kun je dat zeggen. Ik vind dat je binnen het leergebied mens en maatschappij moeilijker de kennis en de vaardigheden van geschiedenis een goede plek kunt geven. Ook omdat je op havo-vwo straks examen in de tien tijdvakken moet doen en dan zijn goede doorlopende leerlijnen erg belangrijk. Opvallend is wel dat ook in trajecten voor hoogbegaafde leerlingen vaak gebruik wordt gemaakt van thematisch onderwijs.'

tisch getoetst, maar is uiteindelijk dwingend. Het is simpelweg een eis om je diploma te kunnen halen.'

Tuithof: 'De lerarenopleidingen werken overigens allemaal met competentiegebieden of rollen. Die zijn afgeleid van de indeling die de Stichting Beroepskwaliteit Leraren (SBL) hanteert en die in de wet BIO (Beroepen In het Onderwijs) staan. Maar iedere lerarenopleiding gebruikt weer een eigen indeling.

Daar zit bijna altijd vakdidactiek, pedagogiek, algemene didactiek, organisatie, reflectie en orde of communicatie in. Dat verschilt echter per opleiding in detail. Begeleiders op school krijgen dit opgestuurd en meegedeeld. Maar in de praktijk kun je die competenties op vele manieren interpreteren. Daarom is het ook belangrijk dat je hier bij een (stage)bezoek aandacht aan besteedt. Maar het blijft moeilijk om dat goed en eenduidig te doen.'

Eigen stijl en samenwerken

Groot: 'Hier speelt de eeuwenoude vraag: zijn studenten tijdens hun stage in staat om hun opleiding te transfereren naar de praktijk? Hebben studenten idee dat zij voldoende uitgerust worden? Een opleidingsschool is daarbij een uitkomst. Dan loopt er een deskundige op school rond die met een been in de opleiding en met een been in de praktijk staat. Zo iemand kan de theoretische noties in praktijk beter toetsen. Al heb je wel de valkuil dat studenten tijdens hun stage even lijken te vergeten dat ze een opleiding doen. Ze varen dan op het kompas van de begeleidende leraar en gaan die nadoen.'

Tuithof: 'Sommige begeleiders zijn zich wel bewust van hun eigen stijl en geven ruimte aan andere stijlen. Soms worden studenten ook door een sectie of meerdere docenten begeleid. Sommige scholen doen dit bewust. Verder zijn er steeds vaker goede schoolopleiders die stages coördineren en studenten begeleiden. Begeleiders kunnen altijd een cursus begeleidingsvaardigheden volgen. Bij de sommige opleidingen is dat gratis, bij anderen niet. Maar de cursus is niet verplicht en dat kan ook niet, gezien het grote aantal stageplaatsen dat we nodig hebben.'

Groot: 'Dat is voor geschiedenis echt een probleem. De kans wordt dan groter dat de student een lerarenopleider op school krijgt die zelf geen geschiedenisachtergrond heeft. Daar ligt een punt. Dan moet de vakdocent goed uitgerust zijn en doet de schoolopleider meer algemene dingen. Dat proberen we dan wel tegen te gaan met de inhoudelijke vakken, maar dat is op de opleiding. Dan blijf je dus met die kloof tussen theorie en praktijk zitten. Alle geschiedenisleraren opleiden als lerarenopleiders is natuurlijk niet haalbaar, maar sommige scholen pakken dat weer heel goed op. Zij hebben de opleidingsstructuur geaccrediteerd. De Nederlands-Vlaamse Accreditatieorganisatie (NVAO) doet dat. Je mag dan wel

wat verwachten.'

Tuithof: 'Vanuit veel lerarenopleidingen worden er nu contracten met scholen gesloten om nauw samen te werken. Daar is al veel over geschreven. Tik maar in op Google 'samen opleiden' of kijk op de site van de vereniging van lerarenopleiders, VELON. Op veel scholen die intensief samenwerken met een of twee lerarenopleidingen is er een schoolopleider en een vaste contactpersoon vanuit de lerarenopleiding. De nauwste vorm die er is, is echt samen opleiden. Dan worden intervisie en onderwijs ook op de school verzorgd. Ik heb zelf met een stagebegeleider samen nascholing gegeven en zijn klassen tijdelijk overgenomen om mezelf op te frissen. Wat mij betreft is het heel goed als de opleiding naar de scholen komt. Maar deze ontwikkeling is soms niet goed voor de begeleiding op vakinhoud en vakdidactiek, dus dat blijft een belangrijk aandachtspunt!'

Risicoregio

De Regionale Opleidingsschool Rijnland (ROS) is een goed voorbeeld van samen opleiden. Bijna tien jaar geleden werd de Bollenstreek door het ministerie van OC&W aangemerkt als risicoregio. De vergrijzing zou hier meer dan in andere gebieden voor een tekort in het lerarenbestand gaan zorgen. Om een soort *cut throat competition* te voorkomen, waarbij iedere school die ene nieuwe leraar probeerde te strikken, sloegen zeven scholengemeenschappen de handen ineen. Gezamenlijk zochten zij weer contact met enkele lerarenopleidingen in de regio om tot afspraken over stageplekken en begeleiding te komen. De onderlinge samenwerking tussen de scholen en de opleidingen zorgt voor een kwalitatief goede begeleiding. Voor de schoolopleiders is er een speciale cursus die is opgesteld in samenspraak met de opleidingen. Om de kennis op peil te houden zijn er meerdere 'terugkom'-momenten in het jaar, waar de begeleiders hun ervaringen bespreken. Voor de deelnemende studenten bestaat er naast de reguliere begeleiding een aanbod van workshops over verschillende relevante thema's. Hierbij valt te denken aan een workshop over ordeproblematiek, inspelen op verschillen, omgaan met dyslexie, etc. De thema's en workshops worden georganiseerd in samenwerking met de opleidingen. Eind 2011 heeft de ROS een aanvraag gedaan ter verwerving van de academische status.

Daartoe zijn op de deelnemende scholen onderzoeksteams van docenten gevormd die deze status recht doen. In samenwerking met de Universiteit Leiden wordt gedurende de schooljaren 2011-2012 en 2012-2013 onderzoek gedaan naar de onderzoeksvaardigheden van leerlingen die met het profielwerkstuk bezig zijn en de effecten van onderzoeksvaardige docenten op de kwaliteit van die profielwerkstukken.

Goed voorbeeld

Het beeld van de student aan de lerarenopleiding die in een competentiegerichte omgeving vooral aan zijn persoonlijke ontwikkeling werkt, is achterhaald. De inhoudelijke eisen zijn de afgelopen jaren flink opgeschroefd. Bovendien is contact tussen de opleiding en de opleidingsscholen van cruciaal belang. Op die manier kan de schoolbegeleider zich van

'Lerarenopleiders moeten het liefst blijven lesgeven of af en toe een opfrisstage doen!'

de opleidingseisen bewust te blijven en kunnen de opleidingen de voeling met de lespraktijk behouden. De ROS is daar een goed voorbeeld van.

Specifiek voor geschiedenis blijft het enorme aanbod aan stagiairs een heikel punt. Ook binnen het samenwerkingsverband van de ROS blijkt niet iedere student geschiedenis geplaatst te kunnen worden. ■

Jac. van Trier

Dit is het lokaal van Jac. van Trier, docent geschiedenis aan het Sint-Odulphuslyceum in Tilburg. Hij geeft les aan 3, 4, 5 en 6 havo, atheneum en gymnasium.

Alleen al het gebouw van het lyceum ademt geschiedenis. Het Sint-Odulphuslyceum is een van de oudste rooms-katholieke gymnasia in Noord-Brabant en opgericht in 1899! Zelf zat ik hier in de jaren zeventig ook op school. Ik kreeg geschiedenisles van de heer Bas Wilhelm, een erudiete man die in mijn beleving alles wist. Ik wilde niets liever dan op zijn stoel zitten. Inmiddels zit ik hier ook, al 24 jaar. In dit lokaal is veel te zien. Maar dat hoort bij het vak geschiedenis: je weet niet echt waar het begint of het eindigt. Geschiedenis is het decor waarin we leven. Juist daarom moet een vaklokaal een inspirerende leeromgeving zijn.

Duitse kaart

Dit is een Duitse kaart over de Jodenvervolging. Er zijn nog maar een stuk of zes exemplaren van. Deze kaart geeft heel veel statistische informatie. In één oogopslag is te zien dat vanuit Nederland naar verhouding veel meer Joden gedeporteerd zijn dan bijvoorbeeld vanuit België of Frankrijk. Leerlingen vragen zich meteen af hoe dat kan. De kaart roept vragen op. Naast de Duitse kaart hangt ook een kaart met de grenswijzigingen binnen Europa tussen 1815 en 1945 erop. Ik durf geen nieuwe op te hangen, omdat de staatkundige situatie in Oost-Europa nog steeds onduidelijk is.

Erasmus

Erasmus is voor mij de grootste Nederlander aller tijden. Hij schreef overal over en prikkelt je gedachten. Op zijn graf in Basel staat 'Hier ligt Erasmus. Jij die eens een goede muis was, hij die gewoon was te knagen, aan hem knagen nu de wormen.' Bijzonder dat dit op zijn graf staat.

School van Athene

Ik vroeg mijn leerlingen wat zij het bijzonderste object vonden in dit lokaal. Toen bleek dat ze de School van Athene erg mooi vinden. Het fresco gaat over wetenschap en het opdoen van kennis. De Grieken zijn er ooit mee begonnen. De schildering van Rafaël geeft de sfeer weer die in een klaslokaal zou moeten hangen: samen ben je slimmer dan alleen. Zelf vind ik de kopergravure van Sint Odulphus erg mooi. Ik kreeg hem van de rector. Die vond hem in mijn lokaal beter passen.

Confucius

Deze foto maakte de vrouw van mijn collega in Peking. Hier staan we bij het standbeeld van de grote leermeester Confucius. Zijn adagium vind ik erg passend bij mijn beroep: 'Wie oude kennis koestert en steeds nieuwe vergaart, mag een leraar van anderen zijn.'

Dante

Ik houd erg van spreuken. In het begin van het schooljaar verwijs ik in mijn mentorklas altijd naar Dante: 'Bedenk uit welk zaad jij gesproten zijt, niet om als vee te leven schiep men u, maar om te reiken naar het allerhoogste en allerbeste'. Dat vind ik prachtig, het is toch dé reden waarom we op school zitten? Aan het eind van het jaar geef ik de leerlingen een spreuk van Marcus Aurelius: 'Zie in jezelf. Daarbinnen is een bron van het goede die nooit ophoudt te stromen. Zolang jij niet ophoudt jezelf te onderzoeken.'

Heb je ook een bijzonder lokaal? Geef je dan op voor deze rubriek via redactie@vgnkleio.nl

'Geschiedenis is het decor waarin we leven. Juist daarom moet een vaklokaal een inspirerende leeromgeving zijn'

Romeins marmer

Als geschiedenisleraar moet je reizen. Je moet het decor waarin we leven, onderzoeken. Veel van wat hier in de klas te zien is, heb ik zelf meegenomen. En stuk Berlijnse muur, een stuk zandsteen uit de woestijn bij Luxor, het rode boekje van Mao. In Pompeï stond ik een keer een uitleg te geven aan een groep leerlingen. Ineens stond er een oud-leerling achter me. Die werkte daar bij de archeologische dienst! Ik mocht van hem een stuk marmeren muurplaat meenemen. Fantastisch toch? Ook kreeg ik van ouders van leerlingen veel artefacten: een portretbuste van Goethe, een Griekse vaas. En een noodpakket met chocolade uit de Hongerwinter.

De meerwaarde van een dubbelstage

Lesmateriaal ontwerpen bij 'Vrouwen voor het voetlicht'

Tijdens de opleiding aan de universitaire lerarenopleiding (ulo), lopen docenten-in-opleiding het gehele jaar stage in het voortgezet onderwijs. Daarnaast krijgen zij de gelegenheid om zich te verdiepen in een geschieddidactisch thema. Mark Opmeer maakte hier voor het Catharijneconvent in Utrecht lesmateriaal bij de tentoonstelling 'Vrouwen voor het voetlicht'. In Kleio belicht hij de meerwaarde van een dergelijke activiteit in het kader van zijn opleiding.

Mark Opmeer is student geschiedenis aan de ulo van de Vrije Universiteit.

Vanaf het begin van zijn studie loopt de docent-in-opleiding (dio) door de gangen van het schoolgebouw om kennis te maken met de werksfeer, de collega's en de leerlingen. In deze stage-uren kan de dio de aangereikte stof op de universiteit in de praktijk brengen. In hoeverre sluiten de pedagogische en geschieddidactische theorieën aan bij de lespraktijk? 'Wat is belangrijk en moet ik onthouden, en wat moet ik ervaren?' Gedurende de hele stage probeert de dio deze vragen te beantwoorden met als belangrijkste doel een eigen stijl in het lesgeven te ontwikkelen. De praktijkstage vormt het lab van de aankomend docent.

Terugkijkend naar de opleiding ben ik mij bewust van de toegevoegde waarde van de praktijkstage, maar ik stel wel vragen bij de opzet en structuur ervan. Waarom is het voldoende als de dio alleen ervaring opdoet in het middelbaar onderwijs terwijl er veel meer instellingen en bedrijven zijn die zich met educatie bezighouden? Documentairemakers, ontwerpers en uitgevers van leermethoden, museum- en bibliotheekmedewerkers; dit is een kleine greep uit verschillende vakgebieden die al dan niet direct verbonden zijn met het (voortgezet) onderwijs. Zou een verplichte stage bij één van deze instellingen niet ten goede komen aan de kwaliteit van de universitaire lerarenopleiding?

Lesmateriaal ontwerpen

Vakdidacticus Janneke Rixen vroeg of ik in het kader van een verdiepingsmodule mee wilde werken aan het ontwerpen van lesmateriaal voor de tentoonstelling 'Vrouwen voor het voetlicht' van het Catharijneconvent. In deze tentoonstelling staan - tot en met 24 juni - de verhalen en ervaringen van historische

en hedendaagse vrouwen uit het christendom centraal. De tentoonstelling verhaalt over vrome vrouwen en martelaressen uit het vroege christendom en loopt door tot de dag van vandaag. Deze ontwikkeling door de eeuwen heen wordt geïllustreerd aan de hand van verschillende beelden, voorwerpen, prachtige schilderijen, films en foto's van en voor vrouwen. Vanwege mijn interesse in de vrouwengeschiedenis en de mogelijkheid om lesmateriaal voor een gerenommeerd museum te ontwerpen, wilde ik graag aan deze opdracht meewerken.

'Wat is belangrijk en moet ik onthouden, en wat moet ik ervaren?'

In het Nederlandse christendom is de positie van de vrouw in de kerk langzaam verschoven van passief-symbolisch naar actief-betrokken. Tot de late middeleeuwen werden vrouwen vooral als voorbeeldfiguur gebruikt om christelijke normen en waarden uit te dragen. Liduina van Schiedam en Catharina van Alexandrië beeldde men af als voorbeeldige vrouwen die - ondanks bespottingen uit eigen kring - leefden volgens de christelijke geloofsleer. Als gevolg van de Moderne Devotie, de Reformatie en de Verlichting streefden vrouwen naar een actievere rol binnen de kerk. Zij wilden meedenken over religieuze vraagstukken en bijdragen aan de ontwikkeling en verspreiding van het geloof in de vroegmoderne maatschappij. Anna Maria van Schurman (1607-1678) bijvoorbeeld, vroeg toestemming om theologie te mogen studeren zodat zij het 'woord van God' beter zou begrijpen. In de moderne tijd zijn vrouwen de motor

achter het liefdadigheidswerk en de opwekkingsbewegingen. Als gevolg van de feminisering van het geloof, het Reveil, en de eerste en tweede feministische golf eisten vrouwen erkenning voor hun positie in de maatschappij en het geloof. Terwijl de suffragettes streven voor algemeen vrouwenkiesrecht, groeide binnen de protestantse geloofsgemeenschap de behoefte om het domineeschap voor vrouwen open te stellen. In 1911 was het zover: Anna Zernike werd dominee in het Groningse Bovenknijpe, en was daarmee de eerste vrouwelijke dominee van Nederland.

Schilderij bestuderen

Het lesmateriaal is bedoeld voor de bovenbouw havo/vwo. Het overkoepelende thema is 'vrouwenemancipatie en religiositeit' dat goed aansluit bij de tijd van burgers en stoommachines. Gekozen is voor een pakket dat bestaat uit een museum- en een lesgedeelte. Het museumpakket bestaat uit opdrachten die beantwoord moeten worden aan de hand van de tentoongestelde kunstvoorwerpen. Leerlingen worden aangezet om een bepaald gedeelte van een schilderij of artefact te bestuderen, en dit in verband te brengen met de sociaal-religieuze positie van de vrouw in het Nederlandse christendom.

Het lespakket voor in de klas is gemaakt ter voorbereiding van een bezoek aan de tentoonstelling, maar door de op zichzelfstaande opzet kan het materiaal ook gebruikt worden ter aanvulling van het reguliere curriculum. Door deelopdrachten te maken ontdekken leerlingen namelijk dat de vrouwenemancipatie in de maatschappij en in het geloof nauw met elkaar verweven zijn. Het christendom, en dan met name de orthodox-protestantse

beweging van het Reveil van Bilderdijk en Da Costa, heeft een wezenlijke invloed gehad op het toenemende zelfbewustzijn van de vrouw. Het lesmateriaal is zo ontworpen dat de leerlingen er direct mee aan de slag kunnen. In principe kan op ieder moment gestart worden met deze opdracht, maar aangeraden wordt om hiermee te beginnen tijdens het behandelen van de negentiende eeuw wanneer vrouwenrechten expliciet aan de orde komen. Een korte uitleg over de bedoeling en betekenis van het onderwerp is wenselijk. Vervolgens beantwoorden de leerlingen zelfstandig of in tweetallen de vragen. Het is aan te raden om de vragen per periode na te bespreken. De docent kan tijdens deze klassikale momenten de veranderende positie van de vrouw binnen het geloof extra onderstrepen. Ook kunnen dan de belangrijkste oorzaken voor deze ontwikkeling worden besproken. Met het leggen van verbanden tussen de tijdvakken ontwikkelt de leerling een historisch denkkader over de rol van de vrouw in de kerk en in de maatschappij. Door bijvoorbeeld vragen te beantwoorden over het leven van Van Schurman worden leerlingen aangezet na te denken over de emanciperende werking van het geloof op de positie van de vrouw in de maatschappij.

Meerwaarde van een dubbelstage

Ik raad alle docenten-in-opleiding aan om naast de praktijkstage op school, ook rond te kijken bij andere educatieve instellingen. Tijdens mijn stage bij het Catharijneconvent in Utrecht kwam ik tot de ontdekking dat de ontwikkeling tot startbekwaam docent hierbij zeer gebaat is. Het draagt in de eerste plaats bij aan een beter begrip van de manier waarop de culturele sector zijn steentje bijdraagt aan de cognitieve en affectieve vorming van leerlingen uit het voortgezet onderwijs. Daarnaast wordt de docent tijdens een dergelijke stage aangezet om na te denken over de opzet en vormgeving van lesmateriaal. Er moet nagedacht worden over leerdoelen, soorten vraagstellingen, bronmateriaal, en aansluiting bij de tijdvakken en kenmerkende aspecten. Deze oefening komt ongetwijfeld ten goede aan het zelf vervaardigen van uitdagend en betekenisvol materiaal. ■

Het les- en museummateriaal zijn gratis te downloaden van de website van het Catharijneconvent:
www.catharijneconvent.nl

Commissie PA-BO stelt zich voor

Binnen de VGN zijn verschillende commissies actief die zich inzetten voor een bepaald onderwerp.

In een serie stellen de commissies zich voor en vertellen ze waar ze zich mee bezig houden. We beginnen de serie met de commissie PA-BO.

De commissie PA-BO verbindt via het streepje in haar naam twee niet te scheiden werelden: het geschiedenisonderwijs in de Pedagogische Academie Basisonderwijs en in het basisonderwijs. De commissie telt momenteel acht leden. De meeste leden werken als docent geschiedenis aan een pabo, maar in de commissie hebben ook

een inspecteur van het onderwijs, een medewerker van de Stichting voor Leerplanontwikkeling (SLO) en een onderwijsadviseur zitting. Eén van de leden heeft tevens zitting in het bestuur van de VGN, een ander lid in het bestuur van Euroclio. De commissie wordt ondersteund in de werkzaamheden door een 'denktank' van pabodocenten geschiedenis.

Ontwikkelingen in het onderwijs

De commissie vergadert ongeveer acht keer per jaar. In die vergaderingen gaat het over de ontwikkelingen op het gebied van geschiedenisonderwijs in de pabo's en in het basisonderwijs. De commissie volgt deze ontwikkelingen, reageert erop, ontwikkelt

Arie Vonk
a.vonk@hsmarnix.nl

Ronald Stroo
r.j.stroo@kpnmail.nl

Marjan de Groot
p.m.degroot@home.nl

Cees van der Kooij
vanderkooij@home.nl

Ton van der Schans
A.A.vanderSchans@driestar-educatief.nl

Francien van der Meer
p.pelger@telfort.nl

Theo Beker
t.w.beker@glazenkamp.net

Annemiek Schrader
schrada@kempel.nl

Examen- voorbereiding VMBO

Schooltv helpt bij een goede voorbereiding op het **Eindexamen Geschiedenis VMBO K/GT**:

MET

- Thema's en onderwerpen uit de onderdelen Staatsinrichting en het Historisch Overzicht

GEKOPPELD AAN

- Archiefbeelden Schooltv en Teleblik (Andere Tijden, Polygoon).

NIEUW

- Selectie beeldmateriaal interactief: klik op personen, objecten en begrippen en zie direct een korte tekst met de essentiële info samengevat.

U biedt de leerstof voor het examen zo gevarieerd mogelijk aan: het lesboek is niet altijd voldoende. Zet daarom uw leerlingen aan het werk op

schooltv.nl/geschiedenisvmbo

Foto: Shutterstock

ntr:schooltv

zo mogelijk mee. Ook publiceert de commissie bijdragen over het geschiedenis- en het geschiedenisdidactiekonderwijs voor de pabo en voor het basisonderwijs, onder meer in *Kleio*.

Zo volgt de commissie kritisch de ontwikkelingen rondom de kern-doelen geschiedenis, de invoering van burgerschap en de ontwikkelingen rondom de geschiedenis-methoden voor het basisonderwijs. Vast agendapunt zijn de verbindingslijnen met andere actoren op het terrein van geschiedenisonderwijs, zoals het Landelijk Expertisecentrum Mens en Maatschappij en Euroclio. De commissie heeft zich actief ingezet in het proces van implementatie van de canon van Nederland. En tijdens de discussies over wat studenten in de pabo op het gebied van geschiedenis en geschiedenisdidactiek moeten leren - de Kennisbasis Geschiedenis - heeft de commissie bijgedragen aan de concrete uitwerking.

Reis naar Ravensbrück

De commissie is nauw betrokken bij de Ravensbrück-reis voor pabostudenten. Jaarlijks reizen pabostudenten uit heel Nederland op initiatief van het Vrouwencomité Ravensbrück en het Herinneringscentrum Kamp Westerbork naar het concentratiekamp Ravensbrück ten noordoosten van Berlijn. Ze maken daar kennis met het kamp en met enige overlevenden van het kamp en bezinnen zich op hoe zij de verhalen van de overlevenden door kunnen geven in hun eigen onderwijs. De commissie organiseert regelmatig studiedagen. Zo vond in november 2011 in het Nationaal Onderwijsmuseum in Rotterdam de studiedag *Tijd voor tijdvakken* plaats. De medewerkers van de denktank berichtten over de aandacht die zij in hun paboprogramma aan de tien tijdvakken van de geschiedenis en aan de Canon van Nederland besteden en hoe ze dat doen. Op basis van deze inventarisatie werd op de

studiedag nader ingegaan op de ontwikkeling van historisch besef in relatie tot de tien tijdvakken en de vijftig canonvensters.

Samen met de pabo-collega's voor aardrijkskunde en natuur & techniek organiseert de commissie jaarlijks op één van de pabo's een studiedag. De eerstkomende studiedag van dit Pabonetwerk staat gepland in de Saxion-pabo in Deventer op 18 april 2012 met als thema *Learning to live in the world*.

Maandelijks verschijnt er de nieuwsbrief *Historie Gesignaleerd*, waarin nieuws op het gebied van geschiedenis en geschiedenisdidactiek (voor pabo en basisonderwijs) uit de afgelopen maand de revue passeert. Deze nieuwsbrief gaat naar alle pabo-docenten geschiedenis en naar andere geïnteresseerden in geschiedenisonderwijs, die zich voor deze nieuwsbrief opgegeven hebben. *Historie Gesignaleerd* kan aangevraagd worden bij vanderkooij@home.nl. ■

Leef je in! Leef je uit! Beleef het verleden

Dramatische werkvormen in het geschiedenisonderwijs.

Leraren in het voortgezet onderwijs bestempelen de inzet van dramatische werkvormen in de geschiedenisles vaak als 'tijdrovend' en 'chaotisch'. Daarnaast wordt het leerrendement dikwijls laag ingeschat. Leerlingen geven echter aan dat ze door het inleven in historische personages en gebeurtenissen de leerinhouden beter kunnen onthouden.

Evelien Deygers,
Bram Jacobs,
Daphne Nauwelaerts
en Sanne Wauters
zijn studenten aan
de lerarenopleiding
Bachelor Secundair
Onderwijs van de Ka-
tholieke Hogeschool
Kempen in Vorselaar.
Paul Janssenswillen
is docent aan deze
opleiding.

Vier studenten geschiedenis van de lerarenopleiding Bachelor Secundair Onderwijs van de Katholieke Hogeschool Kempen in Vorselaar onderzochten in het kader van hun afstudeerproject in welke mate dramatische werkvormen kunnen bijdragen tot inleving in het verleden. In dit artikel illustreren we hun bevindingen met een aantal praktijkvoorbeelden¹.

Meervoudige intelligenties

De studie van het verleden is niet zo eenvoudig omdat het onderzoeksdomain niet direct gripbaar is. Het komt er op aan om een manier te vinden waardoor leerlingen zich kunnen voorstellen hoe het vroeger was. Dramatische werkvormen kunnen de empathie bij leerlingen stimuleren door de mogelijkheid zich in te leven, te transformeren tot een ander persoon, zich dingen in te beelden en zaken te verzinnen.

inter-persoonlijke (leren om anderen te begrijpen en succesvol met hen om te gaan) en intra-persoonlijke intelligenties (denken in, met en over gevoelens, stemmingen en gemoedstoestanden).

Type werkvormen

Een dramatische werkvormen is een werkvorm waarbij leerlingen door het spelen van een rol ervaringen opdoen. De bekendste 'klassieke' toepassingen zijn de simulatie en het rollenspel (kader 1). In een simulatiespel bootsen leerlingen een situatie letterlijk na en leren ze zich beperkt in te leven in een personage. De tekst en structuur liggen vast. De nadruk ligt voornamelijk op het cognitieve. Een mogelijke valkuil daarbij is dat leerlingen een aangeboden tekst gewoonweg voorlezen, zonder enige dramatische inbreng. Omdat leerlingen er weinig van zichzelf moeten insteken, is de drempel om actief deel te nemen echter laag.

Een rollenspel is een educatieve spelvorm waarbij enkel de rollen, hun achtergrond en standpunt(en) vastliggen. Hier kan gebruik gemaakt worden van informatiefiches waarop de essentiële gegevens vermeld staan (voorbeeld 1 uit kader 2). Hoe leerlingen die informatie gaan overbrengen, beslissen ze zelf. Er worden ook geen beperkingen opgelegd. De nadruk ligt voornamelijk op de affectieve beleving om de historische figuur in kwestie beter te begrijpen. De leerling stopt hier meer van zichzelf in dan bij een simulatiespel. Wanneer het rollenspel voor het eerst wordt uitgevoerd, kan de leerlingen letterlijk houvast worden geboden doordat ze hun fiche nog bij zich

'Omdat tijdens het spel de inhoudelijke kennis niet de boventoon mag voeren, is een nabespreking met vastzetting van de verworven kennis en inzichten essentieel'

► E. Deygers,
B. Jacobs, D. Nauwelaerts, S. Wauters,
Leef je in! Leef je uit!
Beleef geschiedenis!
Dramatische werkvormen in het geschiedenisonderwijs.
2011, Vorselaar:
K.H. Kempens
Departement
Lerarenopleiding.

Het toepassen van dramatische werkvormen sluit op leerpsychologisch vlak aan bij de meervoudige intelligenties van Howard Gardner. In ons onderwijs wordt veel aandacht besteed aan verbaal-linguïstische intelligentie en logisch-mathematische intelligentie. Bij het gebruik van dramatische werkvormen kunnen ook andere intelligenties sterk aangesproken worden, zoals de lichamelijke-kinetische (denken in, met en over bewegingen en gebaren),

mogen houden. In een later stadium of in sterke klassen kan gevraagd worden de fiche weg te leggen nadat ze die hebben bestudeerd.

Andere dramatische werkvormen zijn minder bekend. Zo is er het creatief spel waarbij de expressie en de fantasie van de leerlingen nog meer wordt gestimuleerd omdat ze zelf het dramastukje opbouwen en het zelfstandig vorm geven (voorbeeld 2 uit kader 2). Formats van bekende televisieprogramma's bleken erg geschikt om in de vorm van een creatief spel (confronterende) standpunten te introduceren.

Opbouwend werken

Bij het uitvoeren van dramatische werkvormen is het van groot belang opbouwend te werken. In een klas waar nog weinig of geen gebruik gemaakt wordt van dramatische toepassingen, start de leerkracht het beste met een veilige werkvorm. Hierbij treedt hij of zij nog sterk sturend op. Wanneer de leerkracht zelf enthousiast participeert, zal dit sneller voor motivatie zorgen en kan dit de drempel voor leerlingen om mee te doen verlagen. Leerkrachten mogen van het eindproduct nog niet te veel verwachten en moeten bij de evaluatie voornamelijk de focus leggen op het proces. Het is de bedoeling dat leerlingen aanvankelijk speelse opdrachten uitvoeren die weinig technische toneelkunst vereisen. Na enkele veilige dramatoepassingen kunnen meer spannende varianten worden aangeboden. De taak van de leerkracht verschuift dan van sturen naar meer coachen. Wanneer de leerlingen zich veilig voelen voor de klas, kan er ook zelfstandig/individueel gewerkt worden. Het eindproduct dient dan ook aandacht te besteden aan enkele technische aspecten zoals op elkaar leren inspelen, de juiste mimiek tonen, naar een publiek spelen, enzovoort. Op die manier leren leerlingen zich zo te focussen dat het publiek kijkt naar waar het moet kijken. Daarnaast is het belangrijk dat ze leren samenspelen door te incasseren en te reageren. De voorziene attributen dienen zo gekozen te worden dat ze de inleving vergroten (kader 3).

Opbouwend werken betekent niet dat per se moet worden gestart met een simulatiespel waarna de volgende stap een rollenspel is, om dan te eindigen met een creatief spel. Ook een creatief spel kan veilig beginnen, maar dan is het wel belangrijk dat de verwachtingen niet ►

1 Simulatie

Twee leerlingen simuleren een intiem gesprek tussen de Byzantijnse keizer Justinianus (zesde eeuw) en zijn niet onbesproken echtgenote Theodora. Een verteller kadert het gesprek in de historische context. De overige leerlingen beantwoorden enkele observatievragen die bij de vastzetting van de leerinhouden worden benut.

- Verteller: Justinianus en zijn vrouw Theodora zitten gezellig samen. Ze zijn aan het genieten van hun verworven macht. Theodora was amper twintig toen ze met Justinianus trouwde, die toen al veertig jaar was.
- Justinianus: Zie ons hier eens zitten, lieve schat. We zijn onder-tussen al vijf jaar getrouwd en kijk eens wat een macht we verworven hebben.
- Theodora: Inderdaad, we mogen van geluk spreken met ons verleden. Jij was een lompe boer uit de streek van de Serven, je echte naam is Petrus Sabbatius.
- Justinianus: Een beetje rustig hè, Theodora. Oké, ik was een boer, maar geen lompe. Maar we zullen maar zwij-gen van jouw verleden als stripteasedanseres.
- Theodora: Hela mannetje, ik ben wel gestopt met dat beroep na ons huwelijk. Gelukkig zijn we erin geslaagd om de wet te laten aanpassen aan onze wensen.
- Verteller: Ze konden inderdaad de wet laten aanpassen omdat het zelfs voor een senator verboden was om met een hoer of actrice te trouwen, dus kun je nagaan voor een keizer! Justinianus trouwde zijn Theodora dus niet om meer macht te krijgen. Was het dan geen echte liefde? De politiek die ze voerden was zo streng om hun lage afkomst te verdoezelen.
- Verteller: Justinianus deelt aan zijn onderdanen mee hoe hij zijn eigen politiek ziet.
- Justinianus: Onderdanen! Ik, Justinianus, ben jullie keizer. Neen, zo wil ik vanaf heden niet meer aangesproken worden. Ik ben basileus Justinianus. Ik heb zowel de wereldlijke als de goddelijke macht over jullie. Ik ben gewijd door de Patriarch, de Paus zoals deze functie heet in het Westen, hierdoor ben ik plaatsvervanger van God op aarde! Ook heb ik er voor gezorgd dat onze staat goed bestuurd wordt en heb ik uit de aristocratie mijn hoge ambtenaren gehaald. Zij bemannen de cen-trale administratie. Zo heb ik één staat en één kerk gecreëerd.
- Verteller: Deze hoge ambtenaren voerden echter veel oppo-sitie of verzet tegen de keizer, maar hadden er geen belang bij om de keizerlijke macht te doen dalen. Dat zou hun machtspositie ook schaden. De lage ambtenaren waren trouw omdat ze goed werden betaald.

Rechts: Attributen voor het rollenspel 'mummificeren'. Onder: Tijdens het rollenspel 'mummificeren' was er natuurlijk een overledene die werd getransformeerd tot een mummie.

▶ Tegenover de arme Egyptenaar Ginger werd farao Ramses II geplaatst die in een rotsgraf begraven werd. Twee leerlingen moesten vooraan in de klas komen staan en hun identificatiefiches aandachtig doornemen terwijl de overblijvende leerlingen de observatievragen bestudeerden. De begeleidende leerkracht transformeerde zich in een presentator van het televisieprogramma *De levende doden*, waarin de twee doden te gast waren.

2 Identificatiefiches en rollenspel

Een identificatiefiche bij het rollenspel *Hoog bezoek van levende doden* waarbij een arme en een rijke Egyptenaar spreken vanuit hun graf.²

VOORBEELD 1

Wie? Ginger, arme Egyptenaar

Waar? Begraven in een putgraf

Wanneer? Het Oude Egypte (ca. 3200 v. Chr.)

Omschrijving (wat?)

Jij bent iemand die het tijdens zijn leven niet al te goed had. Na je dood werd je in een eenvoudig putgraf gelegd in de woestijn met wat huisraad erbij. Je bent bewaard gebleven door het klimaat in Egypte. Door onder andere het droge woestijnzand ben je op een natuurlijke wijze gemummificeerd. Maar je had maar al te graag willen begraven worden in een piramide, graftempel of rotsgraf omdat die veel mooier waren.

VOORBEELD 2

Een rollenspel: Leerlingen mummificeren live

Rollenspel in vier groepen (verwijderen van de organen, het natronbad, de mummificatie en het kisten van de overledene) op basis van de brontekst van de Griekse geschiedschrijver Herodotos (vijfde eeuw v. Chr.) over de Egyptische mummificatie. Leerlingen bepaalden grotendeels zelf de narratieve structuur. Elke groep had een eigen chirurg/verteller. Deze leerling gaf aan welke stappen er werden gezet. Er waren ook assistenten die uitvoerden wat de chirurg vertelde en er was natuurlijk een overledene die werd getransformeerd tot een mummie.

te hoog gespannen zijn.

Naast de kerngegevens met informatie over historische personen en feiten kunnen leuke, concrete weetjes de inleving stimuleren. Een docent moet zich dus vooraf grondig documenteren. Daarbij kunnen verzamelfiches (bijvoorbeeld personenkaartjes) als hulpmiddel worden gebruikt. Vervolgens moeten die gegevens (aanvankelijk door de leerkracht, in een latere fase door de leerlingen zelf) in een narratieve structuur en in een vlotte spreektaal worden verwerkt. Die narratieve structuur bepaalt tevens hoeveel personages er zullen zijn. Wie speelt er mee in dit verhaal? Welke rol speelt hij of zij? Hoe worden de hoofd- en bijrollen verdeeld? Het voordeel van deze hoofd- en bijrollen is dat op die manier kan worden gedifferentieerd naar interesse omdat er altijd leerlingen zijn die liever voor de klas een rol spelen dan anderen. Personages waarbij leerlingen zich iets kunnen voorstellen, bij voorkeur van ongeveer dezelfde leeftijd als de leerlingen zelf, zorgen ervoor dat ze zich gemakkelijker kunnen identificeren met hun personage. Ten slotte worden er op basis van de narratieve structuur dialogen uitgeschreven. Zorg voor een opbouw waarin eerst kennis gemaakt wordt met de situatie - 'wie is wie?' en 'wat is er aan de hand?' - en dat er zich dan een situatie ontwikkelt die mogelijk escaleert tot een ontknoping. Het is ook altijd zeer handig om een rol als verteller in te voegen. Zo kan de achtergrond verteld worden en kunnen er indien nodig tijdsprongen gemaakt worden. Vrolijk de dramatische werkvorm ook op met een vleugje humor.

Valkuilen

Dat een dramatische werkvorm doorgaans net iets meer tijd in beslag neemt wat betreft voorbereiding en uitvoering kunnen we niet ontkennen. Nochtans verkorten concreet uitgewerkte toepassingen – zoals de voorbeelden

opgenomen in deze bijdrage – de voorbereidingstijd aanzienlijk. Vanzelfsprekend vergt elke zinvolle dramatische toepassing ook een flinke dosis creativiteit van de begeleidende leerkracht.

Hoewel een klaslokaal natuurlijk geen toneelzaal is, kan door het eenvoudig verschuiven van stoelen en banken toch een ruimte worden afgebakend. Bij voorkeur wordt het lokaal op voorhand klaargezet. Leg al het benodigde materiaal en attributen in de juiste volgorde zodat er efficiënt kan worden gestart zonder veel tijdverlies.

Het is logisch dat bij een didactische werkvorm met zo veel leerlingenactiviteit, de orde moeilijker te handhaven is. Daarom is het essentieel vooraf duidelijke afspraken te maken met de leerlingen zodat ze weten wat van hen wordt verwacht. Maak de doelstellingen die je wilt bereiken met de dramatische werkvorm helder. Eenvoudige afspraken zoals wanneer de leerkracht een stift in de lucht steekt, stilte vereist is, kunnen de ordehandhaving vereenvoudigen.

Niet alle leerlingen staan graag vooraan. Hen dwingen om deel te nemen aan dramatische opdrachten, zorgt ervoor dat ze zich ongemakkelijk of ongelukkig gaan voelen. Die timide leerlingen kunnen door het oplossen van observatievragen betrokken worden bij de inhoudelijke evaluatie. Ze krijgen ook minder schroom als ze op hun plaats iets kunnen voordragen en een rol krijgen met weinig tekst. Leerlingen willen ook niet alle rollen spelen. Stoere jongens willen niet altijd een emotioneel personage spelen. Vandaar dat aanvankelijk de keuze kan worden gelaten welke rollen de leerlingen willen spelen. Benadruk ook steeds heel duidelijk dat ze ‘maar’ een rol spelen. Omdat sommige leerlingen moeilijker kunnen samenwerken kan in een beginfase de keuze om groepen samen te stellen aan de leerlingen worden overgelaten. Als leerkracht moet je erover waken dat leerlingen voldoende historische kennis meekrijgen, maar ook dat ze zich voldoende inleven en dat het er niet al te gespannen aan toe gaat. Benadruk dat via de dramatische werkvorm

Een uitgebreide versie van dit artikel met meer voorbeelden van dramatische werkvormen en een evaluatieschema zijn te vinden op www.vgnkleio.nl/kleio.

3 Creatief spel

Dit creatief spel is gebaseerd op het boek van Fernand Vanhemelryck over marginalen in het ancien régime.³ Uit de hoofdstukken over melaatsen en prostituees werden de meest relevante en boeiende leerinhouden geselecteerd. Twee groepen namen in de vorm van een competitieve ‘mister/miss-marginaal-verkiezing’ het tegen elkaar op om de jury van hun marginaliteit te overtuigen. Bovendien werd door verschillende rondes opbouwend gewerkt:

- **Who is it?**

De leerlingen kregen allemaal een visitekaartje met persona-lia (prostituees) of een doktersattest (melaatsen). Aan de hand daarvan stelden ze zich voor. Dit was nog een veilige, leerkrachtgestuurde opdracht. De leerlingen moesten zich enkel maar inleven.

- **Show it**

De leerlingen kozen uit de voorwerpen die op tafel lagen (bijvoorbeeld een zweep, water en brood, een klepper, een stok). Deze konden ze naar eigen goeddunken gebruiken tijdens hun presentatie. Daarbij bedachten ze een overtuigende slogan. Dit vroeg natuurlijk al wat meer van hen, maar het bleef nog een relatief leerkrachtgestuurde opdracht. Deze opdracht deden ze ook nog steeds in de groep, overleg was dus mogelijk.

- **Do it!**

In deze ronde bedachten de leerlingen een scène waarbij zij overtuigend dienden aan te tonen dat zij het meest marginaal waren. Ze konden gebruik maken van historische bronnen en de voorwerpen die voorhanden waren. Hier hield de leerkracht enkel nog maar een oogje in het zeil. In deze ronde werd er ook op gehamerd dat iedereen aan bod moest komen.

- **Say it!**

De groep besliste hoe ze de jury nog een laatste keer zou kunnen overtuigen. Dit was de enige instructie die ze hier kregen. In deze ronde werd dus een grotere creativiteit gevraagd. De leerkracht coachte hier amper.

Een evaluatieschema waarbij zowel inhoudelijke relevantie als dramatische vaardigheden werden beoordeeld, leverde de winnende groep op. Het traditionele missverkiezingslint vormde de bekroning.

een weergave wordt gegeven van de historische werkelijkheid die niet meer bestaat en niet de historische werkelijkheid zelf. Door bijvoorbeeld een verteller in de dialogen te verwerken kunnen de leerlingen beter het onderscheid maken tussen het verleden en wat we er nu over weten. Omdat tijdens het spel de inhoudelijke kennis niet de boventoon mag voeren, is een nabespreking met vastzetting van de verworven kennis en inzichten essentieel. Een observatieschema met een vragenreeks voor leerlingen die niet meespelen tijdens de dramatische toepassing, kan daarbij een hulp zijn. Naast de evaluatie van het eindproduct, komen ook het proces en de dramatische vaardigheden in de eindevaluatie aan bod. ■

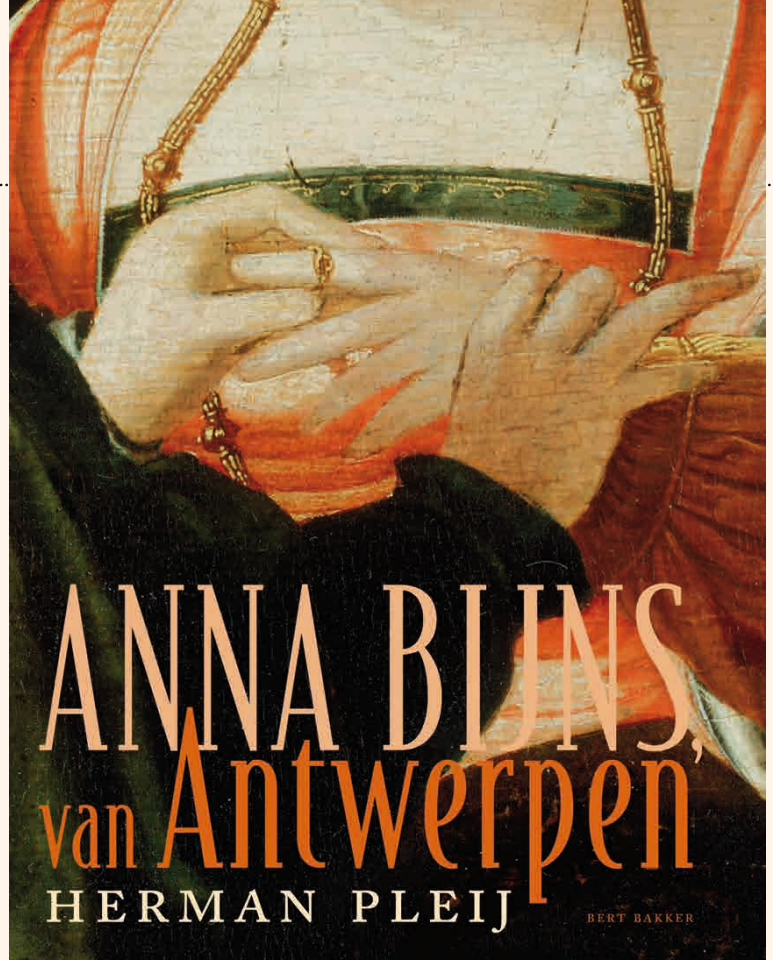
► F. Vanhemelryck, *Marginalen in de geschiedenis. Over beulen, Joden, hoeren, zigeuners en andere zondebokken*. 2004, Leuven: Davidsfonds. p. 169-188, 215-299.

Herman Pleij, *Anna Bijns van Antwerpen*

(Bert Bakker: Amsterdam 2011),
399 blz., prijs € 24,95.

Herman Pleij heeft zijn bewondering voor dichteres Anna Bijns nooit onder stoelen of banken gestoken. Dit blijkt al uit het nawoord bij de door hem samengestelde bloemlezing *'t Is al vrouwenwerk* (1987) en uit hoofdstuk 9 van *Het gevleugelde woord* (2007), het door hem verzorgde deel van de *Geschiedenis van de Nederlandse Literatuur*, waarin hij voor haar onder de grote rederijkers een prominente plaats inruimt. Anna Bijns was volgens Pleij 'in alle opzichten een geval apart' en het is aan deze bijzondere vrouw, dit geval apart, dat hij nu een aparte studie heeft gewijd: *Anna Bijns van Antwerpen*. Van Antwerpen inderdaad, want *Anna Antverpiae* en de Scheldestad lijken onlosmakelijk met elkaar verbonden. Zij werd er op 5 maart 1493 geboren, woonde en werkte er en stierf er in 1575. Ze werd er tegen alle (juridisch bindende?) afspraken van de armen in begraven in een collectief graf. Dat klinkt allemaal vrij gewoontjes, maar achter deze schamelheid gaat een glanzende carrière schuil. In de door mannen geregeerde wereld van de rederijkers was Anna top-of-the-bill. Haar gebundelde refreinen werden gedrukt en herdrukt. Voor de drukkers werd Anna een bestseller. Antwerpen is voor Pleij ook het 'atelier' van de dichteres: de vakvrouw die het idioom van de straat door haar taalvirtuositeit moeiteloos incorporeerde in haar refreinen.

In *Anna Bijns van Antwerpen* wil Herman Pleij het verhaal vertellen van Anna Bijns. In dit verhaal 'voert Anna Bijns uiteraard het hoogste woord'. Pleij wil dit bereiken door korte citaten te geven die, 'als de vorm er niet zoveel toe doet', in moderne vertaling worden aange-

boden en door veel te parafraseren. Deze laatste methode heeft het nadeel dat de lezer soms even terug moet lezen om te kijken wie er nu aan het woord is: Bijns in parafrase of Herman Pleij. Dit is echter geen kritiek; elke auteur heeft tenslotte recht op oplettende lezers. Citaten en parafrasering vormen ook een uitdaging om de teksten integraal in hun oorspronkelijke vorm te gaan bekijken. Een uitgebreide verantwoording maakt dit mogelijk, maar het is de vraag of de lezer alles waarnaar verwezen wordt zo onder leesbereik heeft. Wil de lezer Anna's verhaal, en dat is zeer wel mogelijk, in een ruk uitlezen, dan doet hij er goed aan de bovengenoemde exercitie te verschuiven naar een goed voorbereide tweede lezing. Anna Bijns woonde in het refrein. In deze gecompliceerde dichtvorm kon ze zich kennelijk het beste uiten. Het refrein is bedoeld om voorgedragen te worden. In de voordracht krijgt het gedicht zijn 'akoestische voltooiing'. Waarschijnlijk werd de negentienjarige Bijns in 1512 op een rederijkersconкурс in Brussel voor de voordracht van een Marialof een speciale prijs toege-

kend. Een 'geval apart' dus. Er zijn 222 refreinen van haar bekend die deels in druk, deels in handschrift bewaard zijn gebleven. Bijna een kwart van deze gedichten gaat over de teleurstelling in de liefde. Pleij gaat hier heel behoedzaam mee om. Hij wil vooral voorkomen dat de lezer de 'lyrische ik' automatisch identificeert met Anna Bijns - in dit verband is zijn verwijzing naar *Fragments d'un discours amoureux* van Roland Barthes heel verhelderend -, maar hij laat ook niet na de passie en de wanhoop die uit deze gedichten spreekt te accentueren. Gaat het om Anna Bijns of niet? Uiteindelijk maakt het allemaal niet zoveel uit: 'Was het niet haar persoonlijke wanhoop, dan kon het die van elk ander zijn - luisteraar of lezer, bedrieger of bedrogene: de teksten staan vast'. Dat is over de eeuwen heen de kracht van poëzie. De teleurstelling in de liefde is overigens niet het thema dat de belangstelling voor Anna Bijns, zij het op een laag pitje, levend heeft gehouden. Wie nog aan Anna denkt, denkt aan de, al dan niet door de Antwerpse minderbroeders geïnspireerde, salvo's die ze afvuurde

op Maarten Luther en zijn 'doctrïne'. Al het kwaad in de wereld kon de verderfelijke leer van Luther worden toegeschreven. Maarten van Rossum die met zijn Gelderse benden in 1542 een halfhartige - hij had er eenvoudig de militaire middelen niet toe - poging deed om Antwerpen in te nemen was een schrikbeeld voor de bevolking. Toch verkoos Anna Maarten van Rossum boven Maarten Luther: Maarten van Rossum kon je van lijf en goed beroven, maar Luther beroofde je van je zielenheil en dat woog oneindig veel zwaarder. Er was veel in de wereld wat Anna Bijns niet beviel: huwelijken waarin de man zich in de rol van pantoffelheld liet dwingen, het gedoogbeleid van het stadsbestuur waar het ging om de verderfelijke leer van Luther, lakse monniken, schraapzuchtige kooplieden, het gebrek aan vuur in de katholieke verkondiging van het geloof, leken die zichzelf promoveerden tot doctor in de theologie en ga zo maar door. Anna streed met open vizier en in die strijd was er weinig plaats voor nuancering. Anna Bijns, schooljuf, zelfstandig ondernemer en 'volbloed rederijker'. Al vroeg in haar leven koos ze, zoals het een rederijker betaamt, een motto: *Meer zuurs dan zoets*. Voor Pleij is dit meer een 'levensverwachting' dan een 'levenservaring'. Men kan zich echter afvragen of de ervaring, hoe jong ook opgedaan, niet de grondslag vormt van die verwachting.

Met *Anna Bijns van Antwerpen* heeft Herman Pleij een bevlogen en rijk boek geschreven dat deze recalci-trante Antwerpse en haar poëzie een stuk dichterbij brengt. Wat ik mis in mijn boekenkast is haar verzameld werk: een echt papieren boek. Dus Herman, roert de vinnen!

Bas Korthals

James Vance, Dan Burr, *Op weg*

(Uitgever Xtra: Amsterdam, 2011),
202 blz., €19.90.

Het is crisis. Moeder is overleden. Vader is zijn baan kwijtgeraakt, aan de alcohol en besluit zijn beide zoons achter te laten om in Detroit, in de autoindustrie werk te zoeken. Oudere broer brengt af en toe geld in en dus eten. Hoe, dat blijkt later: hij berooft mensen. Als het mis gaat en hij wordt herkend, vlucht hij. Dat betekent ook dat Freddie Bloch er vandoor moet. En zo gaat de twaalfjarige, in plaats van naar zijn bar mitswa, op pad, op zoek naar zijn vader, en leeft het leven van een *hobo* (zwerver). De *graphic novel* van James Vance en Dan Burr, *Op weg*, ademt zowel naargeestigheid als hoop. De omstandigheden – het leven aan de rafelranden van de maatschappij – zijn benauwend. Er is een groot gebrek aan voedsel, maar de hoofdpersonen slagen er steeds in iets te eten te vinden. De omstandigheden in de goederen-wagons zijn primitief, maar toch is er ook hoop in de *Hooverville* (sloppenwijk voor daklozen). De idioten en gestoorden onderweg staan tegenover de evangelisten en aan lager wal geraakte redders. Daar-tussen laveert Freddie Bloch, een hulpeloze jongen, die, wanneer dat echt nodig is, zowel voor zichzelf als voor zijn zieke reispartner Sam weet op te komen.

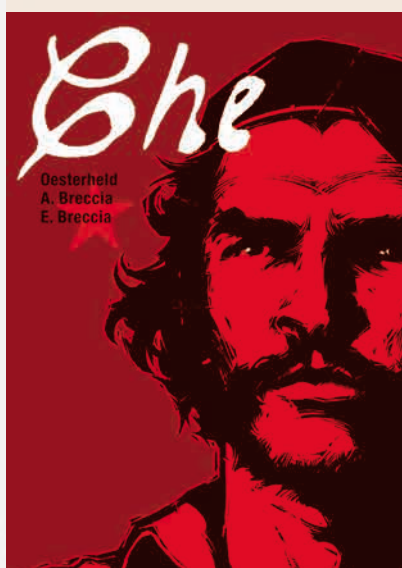
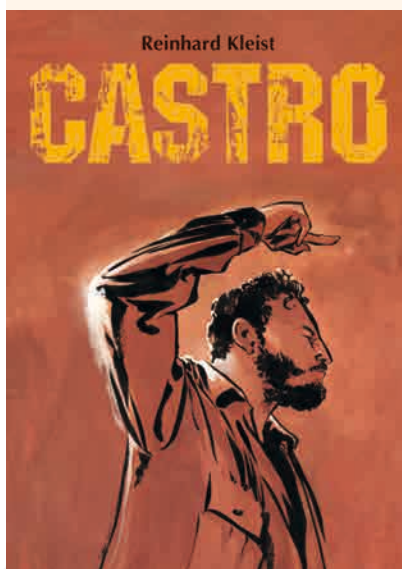
Op weg is een verzonnen verhaal, oorspronkelijk als eenakter geschreven (door Vance) en later door Burr verstript. Het is een verhaal met historische verwijzingen. Freddie is bijvoorbeeld deelnemer aan de door de communistische partij georganiseerde *Dearborn hunger march*, ook wel genoemd de *Dearborn massacre*. Op 7 maart 1932 liepen zo'n 4.000 personen van Detroit naar de Ford fabriek in Dearborn. Daar

werd door politie en bewakers van Ford op de massa geschoten, met vier doden tot gevolg. In het boek zit Freddie hier middenin, maar kan vluchten voordat ook Sam en hij, als communistische agitators, worden opgepakt. *Op weg* is een sobere, zwart-witte *graphic novel*. Het is bruikbaar in lessen wanneer de Grote Depressie in de Verenigde Staten aan bod komt. Bij het vertalen is uitgever Xtra iets te ver gegaan: het was niet nodig om reclameborden, krantenkoppen en dergelijke te vertalen, immers, de doelgroep voor deze *graphic novel* zal die teksten heus wel begrijpen. Het doet afbreuk aan de authenticiteit.

Freddie vindt zijn vader niet. Hij weet wel Sam – die niet lang meer te gaan heeft – thuis, bij zijn vrouw te krijgen. Op het einde, hij is dan 13 en dus een man, gaat hij weer op pad.

Ger Jan Onrust

S. Jacobson, E. Colón, *Che. Een grafische biografie*

(Karakter Uitgevers: Uithoorn 2011), 113 blz., € 19,95.

H. Oesterheld, A. Breccia, E. Breccia, *Che*

(Silvester Strips: 's-Hertogenbosch 2011), 95 blz., €19,95.

M. Charles, J.F. Charles, O. Wozniak, *Libertad! Che Guevara*

(Casterman: Brussel 2006), 48 blz., € 6,25.

R. Kleist, *Castro*

(Silvester Strips, 's-Hertogenbosch 2011), 288 blz., € 19,95.

Zal het de beroemde foto zijn die Alberto Korda in 1960 maakte van Che Guevara, die ervoor heeft gezorgd dat er sinds kort maar liefst drie grafische biografieën over hem zijn? Natuurlijk, Che heeft een tumultueus leven geleid en is zeker meerdere publicaties waard, maar of er markt is voor drie boeken is de vraag.

Che Guevara: Argentijnse elitezoon, astmatische jongen, opgeleid tot arts, radicaal, revolutionair, medestander van Fidel Castro, minister, president van de nationale bank, (mislukte) exporteur van de Cubaanse revolutie naar Afrika en Zuid-Amerika, martelaar na zijn dood in Bolivia.

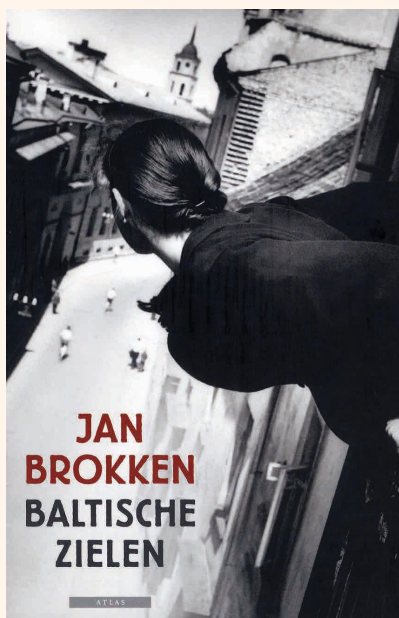
Zo samengevat moet het mogelijk zijn een onderhoudende strip van zijn leven te maken. Twee van de drie boeken slagen daarin, maar wel op volkomen verschillende wijze. *Libertad* hoort daar niet bij. Het is een warrig verhaal, met flashbacks en -forwards, waarin Guevara een vlakke figuur is en blijft. Zelfs voor kenners is het verhaal moeilijk te volgen. *Libertad* was het eerste stripverhaal van de Belgische uitgeverij Casterman in de serie 'Rebels'. Na kritieken zijn de volgende boeken (over Ahmad Shah, Marilyn Monroe en John F. Kennedy) van een kort chronologisch overzicht voorzien. Ook dat heeft weinig geholpen; 48 bladzijden is te weinig – ook al is het op stripformaat – en het heen en weer vliegen door de geschiedenis geeft een incoherent beeld. De kracht van *Che* zit in de betrokkenheid van de auteurs. Oesterheld

en vader en zoon Breccia maakten het boek als reactie op de dood van hun held. Het boek was een groot succes in hun vaderland Argentinië en in andere Latijns-Amerikaanse landen. Het is een hagiografie, maar dan in vette diepzwarte schetsen, die van zoon Enrique (die drie van de zeven hoofdstukken tekende) nog zwarter dan van zijn vader. De strip *Che* is zelf inmiddels ook deel van de geschiedenis, want het mocht lang niet overal worden uitgegeven. Nu pas wordt het ook in andere talen uitgebracht. Het boek zal zijn weg naar de liefhebber wel vinden, dunkt me.

Che. Een grafische biografie doet, in vergelijking met het Argentijnse boek, bijna vrolijk aan. Het is een kleurrijk boek, getekend in de klare lijn. Het is ook een uiterst degelijke publicatie, met op verschillende plaatsen korte achtergronden (bijvoorbeeld over de politieke situatie in alle Latijns-Amerikaanse landen, het ontstaan van de Koude Oorlog en de Cuba-crisis) en, vanaf de motorreis op *la Ponderosa* (een Norton motor) een vlekkeloze verbeelding van het leven van Guevara. Komt Che daarmee echt tot leven?

Nou, nee, dat lukt niet in ruim honderd bladzijden, maar dat was waarschijnlijk ook niet de bedoeling. En als er dan 175 bladzijden bij komen, is dat dan een garantie voor diepgang?

Ook dat is niet het geval in de grafische biografie van Duitser Reinhard Kleist over Fidel Castro. Ook hier wordt het bekende verhaal verteld. Het is wel een fraaie, schetsmatig

getekende biografie, gebaseerd op de Castro-biografie van Volker Skierka, die Kleist ook adviseerde. Dat alles natuurlijk tegen de achtergrond van de geschiedenis, waar *el máximo líder* zo'n belangrijke rol in heeft gespeeld. Kleist haalt een truc uit om in het verhaal dicht bij Castro te komen: hij laat het verhaal vertellen door een imaginaire Duitse journalist – Karl Mertens – die zich in de jungle van de Sierra Maestra bij de revolutionairen aansluit. Daar interviewt hij Castro en zijn naasten, waarbij Kleist zowel de revolutionairen als de journalist tekent en laat praten. In feite tracht hij zo het gemis van wat de beste graphic novels

– *Maus* van Spiegelman, de reportages van Joe Sacco, *Persepolis* van Marjane Satrapi, *Kraut* van Peter Pontiac – zo goed maakt, namelijk 'het persoonlijke', te omzeilen. Dat werkt enigszins, maar kan toch niet verbloemen dat hij niet verder is gekomen dan vier weken Cuba, een berg literatuur en acht films.

Ger Jan Onrust

Jan Brokken, *Baltische Zielen*

(Uitgeverij Atlas: Amsterdam, 2010),
464 blz. € 24,90.

Enkele jaren geleden reisde ons gezin met een oude ijsbreker van Röstock naar Riga om de Baltische staten eens te gaan verkennen. Mijn kinderen waren verbijsterd dat we weer een gebied hadden uitgezocht waar geen enkele andere Nederlander naartoe wilde op vakantie. Naast de prachtige natuur waren er nog veel overblijfselen van de Tweede Wereldoorlog en van de Russische bezetting te vinden. Soms compleet verlaten gebouwen uit de Sovjettijd waar niemand meer wilde wonen. Ook waren er vervallen ruïnes die dan plotseling wel bewoond bleken. Of idyllische meertjes met beverburchten die uitmondde in vuilstortplaatsen. Heel af en toe vond je na lang zoeken een gedenkteken met daarop enorme aantallen omgekomen Joden.

De eerste reis van Jan Brokken naar Estland was met een kustvaarder die voorzichtig laverend, tussen achtergelaten mijnen in de Oostzee, in Pärnu in Estland aanlegde. Daar kwam hij onder de bekoring van de uitgestrekte bossen, oude landgoederen, interessante mensen en de schitterende Oostzee. In *Baltische zielen* probeert Brokken de geschiedenis van de twintigste eeuw van deze landen weer te geven aan de hand van levensbeschrijvingen van markante persoonlijkheden of families die in Estland, Letland of Litouwen woonden. De Baltische staten waren na de Eerste Wereldoorlog onafhankelijk geworden van de Sovjet-Unie en werden tijdens de Tweede Wereldoorlog bezet door de Duitsers om kort daarna opnieuw door de Sovjet-Unie te worden geannexeerd. De bevolking van de Baltische staten is heel divers. Voor de Tweede Wereldoor-

log woonden er naast de oorspronkelijke bevolking ook een Duitse elite en grote groepen Joden. Na de onafhankelijkheid in 1991 bleken er ook veel Russen te zijn die tijdens de Sovjettijd onvrijwillig waren geëmigreerd.

Veel families kwamen tijdens de Tweede Wereldoorlog en in de periode daarna in problemen omdat ze van socialistische of juist van aristocratische afkomst waren. Of omdat ze van Duitse of Joodse origine waren en bijvoorbeeld een verkeerd beroep hadden, zoals de welvarende boekhandelaar en uitgever Janis Roze in Riga die door de Russen op transport naar Siberië werd gezet. Hij zou nooit meer terugkeren. Een ander verhaal gaat over Hannah Ahrendt die in Königsberg, het huidige Kaliningrad, was grootgebracht. Brokken beschrijft de familie van het geassimileerde Joodse meisje, de studententijd en haar verhouding met docent Martin Heidegger, de ontwikkeling van haar filosofische gedachtegoed en uiteindelijk de vlucht naar de Verenigde Staten.

Het laatste verhaal gaat over Herman Simm, volksheld, commissaris bij de politie en in 1996 tot hoofd van de binnenlandse veiligheidsdienst van Estland benoemd. In 2004 trad Estland toe tot de NAVO waarna Simm ook alle vertrouwelijke informatie van het Atlantisch Bondgenootschap ontving. In 2008 bleek dat Simm altijd alle geheime informatie aan Moskou had doorgegeefd. Want in de jaren zestig was hij door de KGB op zwarthandel betrap en was vervolgens onvrijwillig in hun gelederen opgenomen. Een voorbeeld van de dubbelzinnige houding van veel Esten: 'De vijand was de Rus, meer nog dan de Duitser, maar van de vijand kon je profiteren.'

Joke Noordstrand

Frans Esausz. den Heussen (hertaald door Anne Doedens en Jan Houtert m.m.v. Gerben Stormhoek), *Gedachtenisse van d'Engelsche Furie op de Vliestroom, en der Schelling*

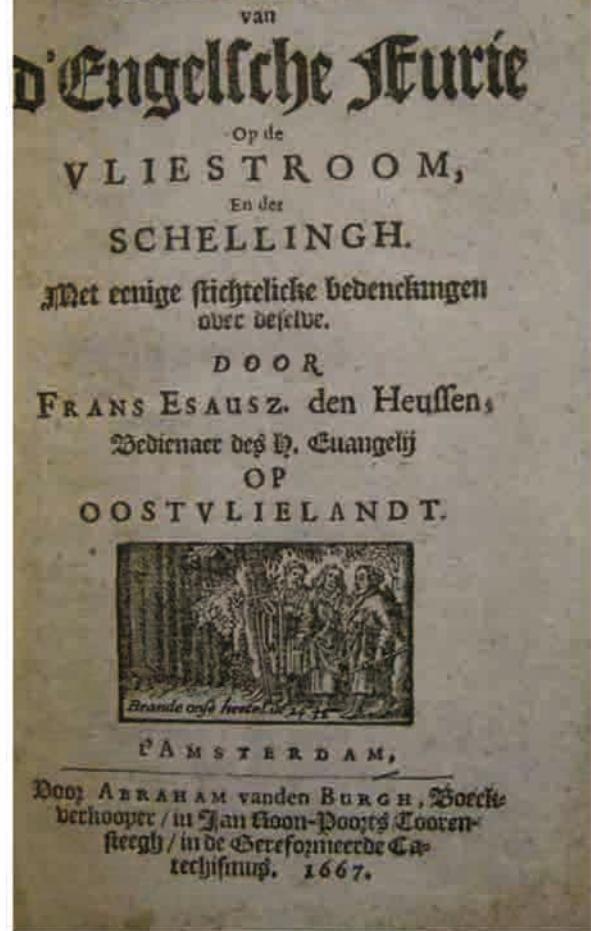
(Aspekt, Soesterberg 2011) 128 blz., € 14,95.

Frans Esausz. den Heussen, dominee op Vlieland, schreef dit werkje in 1667 ter herinnering aan de enorme ramp die in het jaar daarvoor had plaatsgevonden. De Engelsen hadden toen in de Tweede Engels-Nederlandse Oorlog (1665-1667) de enorme koopvaardijvloot van de Republiek op het Vlie vernietigd. Dolblij met de overwinning besloten schout-bij-nacht Robert Holmes en zijn mannen vervolgens ook West-Terschelling te plunderen en plat te branden. Vlieland werd gespaard omdat de Engelsen de indruk hadden dat ze daar meer tegenstand zouden kunnen verwachten. Anne Doedens en Jan Houtert hebben de oorspronkelijke tekst hertaald, van illustraties voorzien en opnieuw uitgegeven. Ook de oude tekst is nog opgenomen voor de liefhebbers. Het geheel is een goed leesbaar document van een zeer gelovig ooggetuige die de gebeurtenissen op zijn eigen wijze vertelt en interpreteert: "Het is waar, het heeft de Heer behaagd om de Terschellingers te straffen door de Engelsen. In Zijn rechtvaardigheid, omwille van hun zonden, zoals al Zijn oordelen immer rechtvaardig zijn." Het was in 1666 algemeen bekend dat de Engelse vloot voor de Hollandse kust voer, maar aangenomen werd dat de Engelsen het niet in hun hoofd zouden halen om de voor hen onbekende binnenzee met zandbanken ten zuiden van de Waddeneilanden binnen te varen. Helaas voor de Republiek hadden de Engelsen een loodsbootje geën-

terd en de loodsman gedwongen de Engelse oorlogsbodems door het gevaarlijke Stortemelk tussen Vlieland en Terschelling te laveren. De Vlielanders stonden vol verwachting vanaf het eiland te kijken wanneer de oorlogsschepen zouden vastlopen, maar dat gebeurde tot hun grote schrik niet. Nog erger was dat de Engelsen een aantal branders bij zich hadden. Natuurlijk hadden de Staten van Holland de paar honderd koopvaardijsschepen die er lagen, op straffe van een flinke boete, gesommeerd terug te varen naar de haven waar ze vandaan kwamen. Maar de handelsbelangen waren groter. De kooplieden wilden nog eenmaal voor de winter viel uitvaren naar de Oostzee. Daarnaast lagen er enkele schepen uit de Oost die nog uitgeladen moesten worden. Kortom het was 'business as usual'. De koopvaardijsschepen werden door een paar oorlogsschepen beschermd maar waren niet voorbereid op de brandende teerbootjes. Veel schepen hadden nog kunnen ontkomen als de bemanning loyaal was gebleven maar iedereen probeerde zijn eigen

hachje te redden. Ook lieten veel schippers de ankerkabels kappen waardoor hun schepen tegen elkaar aan dreven en de brand oversloeg en het ene schip door het andere werd vernietigd. De schade was gigantisch: circa 150 - 170 schepen werden in brand gestoken en de bemanning probeerde zwemmend of in bootjes te ontkomen. De impact op onze voorouders was enorm: de Beurs van Amsterdam werd een paar dagen gesloten en het huis van Michiel de Ruyter werd door een meute belegerd. Een jaar later keerden de kansen. Londen werd na eerst een pestepidemie te hebben doorstaan ook nog bijna geheel verwoest door een grote brand. Onder leiding van De Ruyter vond in 1667 de Tocht naar Chatham plaats en werd de Engelsen een grote nederlaag toegebracht. Van Heussen wist op wiens hand God was: "Hij heeft immers in Londen bijna alle Engelse kerken laten verbranden, maar het vuur stopte bij de Dietse of Nederlandse kerk. Die heeft hij onbeschadigd gelaten..."

Joke Noordstrand ■

ASPEKT

Website Historiek.net

Actuele berichten over de geschiedenis

Er zijn docenten die alle krantenberichten over historische onderwerpen uitknippen en bewaren om ooit nog eens in de les te gebruiken: recente bodemvondsten, bijzondere boeken en nieuwe inzichten komen op een grote stapel terecht, waarin het nog lastig zoeken blijkt en die snel aan actualiteit inboet.

Voor die docenten is er ook een manier om nieuwsfeiten op historisch gebied digitaal te verzamelen. De website Historiek.net biedt een enorme verscheidenheid aan actuele berichten, ondergebracht in verschillende categorieën. Er is bijvoorbeeld nieuws over tentoonstellingen, archeologische vondsten, pas verschenen boeken en religieuze geschiedenis. Historiek wordt onderhouden door een redactie van twee personen, Yuri Visser en Lilian Ahlers, met medewerking van vrijwilligers. Het is een particulier initiatief dat geen subsidie ontvangt en lijkt te bestaan van advertentie-inkomsten, om onafhankelijk te kunnen blijven (donaties worden overigens wel verwelkomd).

Skeletten

Er zijn spannende dingen te beleven op de site: onder 'Archeologie' valt het bericht op van de bij Carspach (in de Elzas) gevonden Duitse loopgraaf, waarin een schat aan intacte voorwerpen werd aangetroffen tussen de skeletten van 21 soldaten. Ze zijn bewaard gebleven in de houding waarin ze overleden na een granaattreffer in 1918. Verder bladeren levert een bericht op over een in de Noord-Hollandse duinen gevonden Engelse soldaat uit 1799; of de melding dat bij Coevorden Spaanse helmen uit de Tachtigjarige Oorlog zijn opgegraven, of beschrijvingen van prehistorische vondsten onder

de Amsterdamse Noord-Zuidlijn... Onder de knop 'Romeinen' staan berichten over de toestand van het Colosseum (beschadigd na de recente zware sneeuwval) en Pompeii (alweer een muur ingestort), maar ook over het Romeinse verleden van Barcelona. Curieuze vondsten krijgen de ruimte: zo werden in Schotland 120 Romeinse sandalen gevonden die bij de bouw van de muur van Antoninus in een greppel waren gedumpt. Aan serieus wetenschappelijk onderzoek, zoals naar de bouw van villa's in de noordelijke Romeinse provincies, wordt eveneens aandacht besteed.

Fascinerende artikelen

Bij bij categorieën kun je nog vele pagina's terugbladeren naar eerdere, fascinerende artikelen. De berichten in de categorie 'Tweede Wereldoorlog' waaieren bijvoorbeeld breed uit, van nieuwe ontdekkingen naar de erkenning van oud leed en van Nederland tot Azië. Met het oog op de actualiteit worden op Historiek ook aankondigingen van tentoonstellingen of evenementen gedaan; ook nieuwe boeken worden kort besproken. Onder artikelen staan vaak tags naar verschillende onderwerpen, waar relevante nieuwsberichten op de website zijn samengebracht. Bij veel artikelen zijn verwijzingen naar boektitels opgenomen, die over het betreffende onderwerp bredere informatie kunnen verschaffen.

Tot slot blijkt de categorie 'Televisie' bij uitstek een bron van verantwoord amusement. Deze bevat links naar de afleveringen van drie Nederlandse historische documentaireseries: *Het Verleden van Nederland*, *De Slavernij* en *De Oorlog*. Alle afleveringen zijn hier te bekijken, dus ook op het digibord tijdens een les. De afleveringen van *Het Klokhuis* over de canon staan er ook op.

Veel nieuwsberichten op Historiek.net worden van een bredere context voorzien. Bij een bericht over 'De Kaartspelers' van Cezanne, dat als duurste schilderij ooit is verkocht, staat ook een korte kunstgeschiedenis en staan links naar relevante literatuur.

'Bij veel categorieën kun je nog vele pagina's terugbladeren naar eerdere, fascinerende artikelen'

Voor de onverbeterlijk nieuwsgierigen, die hun liefde voor geschiedenis aan de actualiteit durven koppelen, biedt Historiek een enorme bron van kennis en vermaak.

www.historiek.net

De oorlog als inspiratiebron

Nieuwe graphic novels over de Tweede Wereldoorlog

Oorlog is een machtige inspiratiebron voor *graphic novels* en strips. Waar internationaal 9/11, Afghanistan, voormalig Joegoslavië en Israël tot grafische reportages en verhalen leiden, blijft in het Nederlandse taalgebied de Tweede Wereldoorlog de rijkste inspiratiebron. Dit levert heel verschillende resultaten op: van fantasierijke actief verhalen via populariserende documentaires, naar persoonlijke getuigenissen en ingetogen aanklachten. Hier volgt een aantal voorbeelden van boeken zoals die sinds de zomer van 2011 zijn verschenen.

Ger Jan Onrust
is afdelingsleider
tweetalig onderwijs/
Technasium en
docent geschiedenis
op het Varendonck
College in Asten.

Als je het over *graphic novels* en geschiedenis hebt is *Maus* van Art Spiegelman de maat. Een kwart eeuw geleden was *Maus* het eerste en eigenlijk nog steeds ongeëvenaarde meesterwerk, waarin oorlog en de verwerking daarvan op persoonlijke wijze werd verbeeld. Sindsdien is Spiegelman meer commentator van andermans werk, dan dat hij zelf grafisch werk heeft gepubliceerd. Tegen de tijd dat dit nummer uitkomt is *MetaMaus* uitgegeven, een werk over het boek dat de standaard is voor een groot deel van de *graphic novelists*.

Getto van Warschau

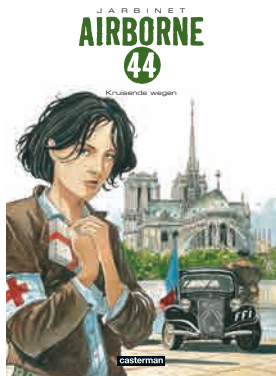
Af en toe verschijnen er boeken die in ieder geval de gevoelswaarde van *Maus* evenaren. *De kleuren van het getto* van schrijver Aline Sax en illustrator Caryl Strzelecki is zo'n boek. Het is het vanuit de persoon Misja vertelde verhaal van het getto van Warschau, het grootste getto tijdens de oorlog. Direct op de tweede pagina wordt de toon gezet: 'Het begon met pesterijen, vernederingen. Mensen werden op straat tegengehouden, doodgeschoten, doodgeslagen, doodgetrapt, doodgepest, doodgevroren, dood ... gewoon.' En dan op de

volgende *spread* alleen een plat op zijn gezicht liggende dode. Het verhaal is sterk in zijn ingetogenheid; je moet het bijvoorbeeld maar durven om de wanhopige zoektocht naar eten te verbeelden door alleen dat woord op een donkere pagina te schrijven. En het werkt, Sax en Strzelecki voelen elkaar geweldig aan, expliciteren precies voldoende, waardoor de (wan)hoop van het leven in Warschau tot je doordringt. Uiteindelijk, na het aanvankelijke succes van de opstand, weet Misja: 'het was allemaal voor niets geweest.'

Die conclusie wordt natuurlijk niet getrokken in het stripverslag van het eerste deel van *Slag om Arnhem september 1944. Een historisch beeldverhaal*, van Hennie Vaessen. Op realistische wijze wordt het mislukken van de luchtlanding bij Arnhem verteld. Opmerkelijk is dat Duitsers in het boek Duits en Engels spreken, Engels spreken. Op de nieuwssite van het boek is de Nederlandse vertaling te vinden. Het behouden van de oorspronkelijke taal draagt bij aan de nagestreefde authenticiteit. Persoonlijke verhalen worden gecombineerd met accurate verstripping. De tekeningen zijn vrij hoekig. Delen 2 en 3 zijn in voorbereiding.

Ardennenoffensief

Vergelijkbaar in realisme zijn de boeken van Philippe Jarbinet, die onder de titel *Airborne '44* drie harde-kraft-strips over het Ardennenoffensief en D-Day heeft gemaakt. De verhalen van deze boeken zijn fictief, maar de prachtige klare lijn tekeningen doen realistisch aan. Jarbinet heeft, in samenwerking met de conservator van het *Musée Décembre 1944*, getracht details zo goed mogelijk weer te geven en het verzonnen verhaal een plaats te geven in de daadwerkelijk gebeurde historie. Deel 1 en 2 zijn gebundeld

gepubliceerd, wat waarschijnlijk ook met het derde en vierde deel gaat gebeuren. Zeker zo fraai en realistisch getekend is *De laatste vlucht* van Romain Hugault. Vier vliegeniers, met hun onafscheidelijke jacht-vliegtuigen, worden op ingenieuze wijze met elkaar verbonden. De fraaie lichte tekeningen verraden grote kennis van de oorlogsluchtvaart. In negen bladzijden wordt bijvoorbeeld duidelijk gemaakt hoe de Japanse kamikazepiloot Teruo zijn laatste vlucht beleeft. Ondanks het luchtspektakel is het inlevend verteld.

Te veel spektakel

Dat spektakel ook te ver kan gaan wordt duidelijk in de drie delen van *Haas*. De zowel in harde als zachte kافت uitgegeven boeken zijn eerst in afleveringen in het stripblad *Eppo* gepubliceerd. Dat is te merken, want het is een *over the top* verzetsverhaal, waarbij de personages, zonder stil te staan bij de consequenties, gewelddadige verzetsdaden verrichten. In iedere aflevering van het stripblad moest iets gebeuren, zo lijkt het, waardoor het in de Kempen spelende verhaal onwaarschijnlijk is geworden.

Wat een verschil is dat met *De oorlog van Alan*, de in drie delen uitgegeven oorlogsherinneringen van de Amerikaanse soldaat Alan Cope. Cope vertelde zijn verhaal aan Emmanuel Guibert, die eerder met *De Fotograaf* een veelgeprezen grafisch/fotografisch verslag gaf van Artsen zonder Grenzen in Afghanistan. Het persoonlijke verhaal is droog, zonder wat voor opsmuk dan ook. Zo kan oorlog dus ook zijn. Het doet afvragen of dit verhaal niet veel representatiever is dan alle verhalen van mannen die voortdurend in levensgevaar zijn.

Opstandige vader

Bijna net zo droog en persoonlijk is *Een Rotterdammer in oorlogstijd* van Kees Sparreboom. Sparreboom is chroniqueur van het Rotter-

damse volksleven en in dit deeltje vertelt hij de oorlog zoals hij die van zijn nogal opstandige vader Peter heeft gehoord. Na het bombardement ging het leven door, tot de Hongerwinter. Hier zoomt Sparreboom in, want Peter gaat op hongertocht. De laatste bladzijden laten het naoorlogse leven van zijn vader zien. Naoorlogs is ook *Lieve Gerda*, een getekend dagboek van een Nederlands-Indië veteraan 1948-1950. Flip Peeters is als dienstplichtige naar Indië gestuurd. Vanaf het moment dat hij vertrekt houdt hij een getekend dagboek bij, wat hij naar 'zijn' Gerda stuurt. In het, bij een tentoonstelling in Museum Bronbeek uitgebrachte, boekje zijn alle tekeningen samengebracht. Zijn dagelijkse brieven zijn op Facebook gepubliceerd. De kleurentekeningen en bijbehorende teksten geven een droog verslag van de gebeurtenissen, bijvoorbeeld ook van wie, wanneer is gesneuveld. Het is een uniek document over de politionele acties.

De Maltees-Amerikaanse *graphic reporter* Joe Sacco stelt dat de gruwelen van oorlogen makkelijker via strips, dan via foto of film te verdragen zijn. In strips kunnen de meest afzichtelijke beelden worden vertoond; beelden die op het journaal niet, of alleen na waarschuwing worden getoond. Art Spiegelman sluit zich daarbij aan: 'Nu foto's met behulp van Photoshop, simpel gewijzigd kunnen worden, kunnen strips terug naar de oorsprong: verslag leggen.' En dat is wat veel van bovengenoemde strips en *graphic novels* doen. ■

De strips

- Aline Sax, Caryl Strzelecki, *De kleuren van het getto*. (De Eenhoorn: Kortrijk 2011), 171 blz. € 18,95.
- Hennie Vaessen, *Slag om Arnhem september 1944. Een historisch beeldverhaal. Deel 1: De Brug*. (Pelikaanpers: Oosterbeek 2011), 48 blz.
- Philippe Jarbinet, *Airborne 44. 1. Waar de mannen vallen; 2. Morgen zullen wij er niet meer zijn; 3. Omaha Beach*. (Casterman: Dronten 2009 t/m 2011), 48 blz. Deel 1 & 2 € 20,-, deel 3 € 12,50.
- Romain Hugault, *De laatste vlucht*. (Silvester: 's Hertogenbosch 2011), 56 blz. € 16,95.
- Rob van Bavel, Fred de Heij, *Haas. 1. De weg terug. 2. Blind vertrouwen. 3. Biechtvader*. (Don Lawrence Collection: Oosterhout 2011), 48 blz. € 7,95 (softcover), € 16,95 (hardcover).
- Emmanuel Guibert, *De oorlog van Alan*. (Silvester: 's Hertogenbosch 2011/2012), 96 blz. 3 delen, € 19,95 per deel; € 70,- in cassette.
- Kees Sparreboom, *Een Rotterdammer in oorlogstijd*. (De Steensplinter: Rotterdam 2011), 54 blz. € 7,50.
- Flip Peeters, *Lieve Gerda, een getekend dagboek van een Nederlands-Indië veteraan 1948-1950*. (Museum Bronbeek: Arnhem 2011), 80 blz. € 12,50.

Edith van Gameren
is freelance journalist
en tekstschrjver en
volgt de educatieve
master in Leiden.

**‘Waarom vinden we baby’s zo
schattig, kleuters zo aandoenlijk,
basisschoolkinderen zo grappig en
pubers zo... irritant?’**

Wannabe sinaasappel

Het is oranje, hangt in de boom en roept heel hard ‘ik ben een sinaasappel, ik ben een sinaasappel!’ Rara wat is dat? Een mandarijntje met een grote bek. Nu deze: het zit in de klas, is ongeveer 1 meter 60 cm. en roept heel hard ‘ik ben volwassen, ik ben volwassen’. Rara? Een kind met te groot lijf en een brein in verbouwing.

Bij mijn zoon van 3 kijk ik vertederd naar zijn aandoenlijke fase van ‘onaf zijn’. Hoe makkelijk hij te bedotten is, hoe alles in zijn wereld magisch is, hoe krom zijn zinnnetjes zijn, hoe hij zich voor het minste of geringste in wanhoop ter aarde werpt. Sla ik er een boek over ontwikkelingspsychologie op na, dan hum ik instemmend en constateer tevreden dat hij precies kan en doet wat bij zijn leeftijd hoort. Nu de pubers in mijn gezin - en in mijn klas. Terwijl zij zich met hun ‘onaf zijn’ ook keurig aan de wetten van de ontwikkelingspsychologie houden, wekken ze bepaald niet altijd vertedering op.

Waarom vinden we baby’s zo schattig, kleuters zo aandoenlijk, basisschoolkinderen zo grappig en pubers zo... irritant? Tja, met een bijna volgroeid lijf, een zelfverzekerde uitstraling en de verbale kwaliteiten die de generatie Einstein ruim bezit, lijkt het kind al heel wat. En dan denk je al snel dat zo’n oversized mandarijn een echte sinaasappel is. Die zich echter maar zelden aan de plichten en verantwoordelijkheden van het sinaasappel-zijn houdt.

Als het me lukt door die wannabe sinaasappel heen te kijken, wordt het leven voor iedereen leuker - thuis en in de klas. Als L. eindeloos wil argumenteren dat hij zijn huiswerk niet hoeft te maken, omdat hij immers prima zelf kan bepalen hoeveel werk hij in mijn vak moet steken voor een voldoende. Als S. weer eens op hoge poten begint te rathelen over het Midden-Oosten en waarom de Israëli’s erger dan de nazi’s zijn. Als I. door de klas meent te moeten brullen dat geschiedenis alleen maar over dode mensen gaat en derhalve totaal nutteloos is. ‘Ach’, denk ik dan, ‘je bent gewoon een schattig mandarijntje met een grote bek’.

ProDemos biedt gratis geschiedenisprogramma's in Den Haag

Op het Binnenhof is de Nederlandse geschiedenis letterlijk op straat te vinden. In de programma's 'Republiek' en 'Koninkrijk' maken leerlingen aan de hand van historische gebeurtenissen een reis door de politieke geschiedenis van ons land. Doel van het programma is dat leerlingen onze democratie beter begrijpen door zich te verdiepen in de ontstaansgeschiedenis. De leerlingen brengen een bezoek aan de Eerste en Tweede Kamer en doen een historische speurtocht. De programma's sluiten aan op de eindtermen van het vak geschiedenis uit het voortgezet onderwijs.
www.prodemos.nl.

Raad de Histopicto!

Vraag: wat wordt tijdens deze bijeenkomst in een Rotterdamse school ondertekend?

Stuur uw oplossing voor 1 mei 2012 naar **redactie@vgnkleio.nl** onder vermelding van 'histopicto kleio 2'. Inzenden kan ook via de website **www.vgnkleio.nl**. Op de foto in Kleio 1 stond het schip de Lusitania dat in mei 1915 werd getorpedeerd door de Duitse marine. De onbeperkte duikbootoorlog bracht Amerikaanse deelname aan WO I dichterbij. De winnaar is Hans Jolink uit Gaanderen. Gefeliciteerd!

Faience schaalteje.
Meisje in een prieel van wijnranken, met parfumkegel en lotusbloem op haar hoofd. 18de dynastie (ca. 1375 v. Chr.)

Groene vingers

De tentoonstelling *Tuinen van de farao's* geeft een beeld van de rol die bloemen en planten speelden in het dagelijks leven en de religie van de oude Egyptenaren. Je maakt kennis met de gewassen die duizenden jaren geleden floreerden in tuinen, bloemkwekerijen, akkers, moestuinen, boomgaarden en wijngaarden op de vruchtbare stroken land aan de oevers van de Nijl. De tentoonstelling is ingericht als een siertuin naar voorbeeld van de tuinen uit oud-Egyptische paleizen. Te bewonderen zijn meer dan tweehonderd voorwerpen zoals bloemen en planten op stenen reliëfs, amuletten en vaasjes van glas in de vorm van lotusknoppen, papyrusbloemen, vruchten en dergelijke.

In het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden is *Tuinen van de farao's* te zien van 27 april tot en met 2 september 2012.

WebQuest Vrijheid in Europa

Het Duitsland Instituut Amsterdam (DIA) heeft een WebQuest ontwikkeld over 'vrijheid in Europa'. Het doel van de WebQuest is dat leerlingen stilstaan bij het idee van vrijheid als een verworvenheid die alles behalve vanzelfsprekend is.

Aan de hand van het levensverhaal van de fictieve Duitse familie Maier lopen de leerlingen door de Duitse geschiedenis van de twintigste eeuw. Tegen de achtergrond van de opkomst van het nationaalsocialisme, de Tweede Wereldoorlog, de deling van Duitsland en uiteindelijk zijn hereniging volgen we de familie door de twintigste eeuw, aan de hand van gebeurtenissen die Europa bepaald hebben.

De WebQuest is opgedeeld in acht los inzetbare tijdvakken van elk ongeveer een lesuur met kennis- en analysevragen en creatieve portfolio-opdrachten. Het materiaal is gemaakt voor leerlingen geschiedenis van 3 havo/vwo.

U vindt de WebQuest op **www.webquestvrijheid.nl**.

De Republiek van Weimar, 1918-1933

De mooiste mythologische verhalen

Verhalen uit de Griekse mythologie en talloze Griekse voorwerpen uit de collectie van het Rijksmuseum worden gekoppeld aan achttwintig prachtige luchtfoto's die de locaties in beeld brengen waar de mythen zich ooit zouden hebben afgespeeld. De foto's zijn genomen door fotograaf Georg Gertser. Tijdens de tentoonstelling zijn de tien mooiste verhalen te beluisteren.

Blikvangers in de tentoonstelling zijn onder andere de berg Olympus, eilanden als Ithaka en Delos, het Eleusis-heiligdom te Attica en de vlakte van Marathon. De vele mythologische verhalen worden geïllustreerd door voorwerpen als Grieks aardewerk, een manshoog beeld van Dionysus en een stenen kouros-kop van Thera. Voor het gymnasium zijn rondleidingen voor de bovenbouw opgezet.

Eilanden van de goden. Griekse mythen in foto's, vondsten en verhalen is te zien van 18 april tot en met 2 september 2012 in het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden.

Wondermooie godinnen

Aphrodite, Venus, Istar, Hathor: de godin van de liefde en schoonheid was in de oudheid onder vele namen bekend. Nog steeds associëren we haar met verliefd zijn, plezier, vrolijkheid en vrouwelijkheid. Toch hebben liefde en schoonheid ook andere kanten. Het verdriet om een verloren geliefde, angst om aan schoonheid te verliezen of jaloezie op een rivaal zijn slechts enkele voorbeelden hiervan. De tentoonstelling neemt u mee op reis langs al deze aspecten van liefde en schoonheid in de oude culturen van de Egyptenaren, Grieken, Romeinen en het Nabije Oosten aan de hand van ruim driehonderd bijzondere voorwerpen.

Waarom godinnen zo mooi zijn. Liefde en schoonheid in de oudheid is te zien tot en met 12 augustus 2012 in Museum Het Valkhof in Nijmegen.

Eilanden van de goden, Kaap Sounion, Attica. Foto Georg Gerster.

VGN

CE-besprekingen en forum

Voor het Centraal Examen geschiedenis havo-vwo zijn de centrale besprekingen gepland op vrijdag 25 mei aanstaande. De regionale besprekingen zullen, behoudens mogelijke uitzonderingen, gehouden worden op dinsdag 29 mei op de gebruikelijke tijden. Het overzicht van tijden en locaties vindt u te zijner tijd op onze site www.vgnkleio.nl. Op de examendatum wordt op onze site ook een forum geopend waarop u uw opmerkingen over de examenvragen kwijt kunt. In de centrale besprekingen wordt aan deze opmerkingen aandacht besteed, dus maakt u er gebruik van!

Wendy Hinke, coördinator Examenbesprekingen Geschiedenis havo-vwo

Ze komen!

Vanaf 1 mei 2012 presenteert het Drents Museum een grote internationale tentoonstelling over de wereld van de Vikingen. Ruim duizend jaar geleden verschenen ze voor de kusten van Ierland, Engeland en Nederland en werden gevreesd om hun onstuitbare veroveringsdrang. Wat weten we eigenlijk van de Vikingen? Hoe leefden ze en hoe zag hun wereldbeeld eruit? En wat lieten ze achter? Het Vikingverhaal wordt verteld aan de hand van een groot aantal prachtig versierde gebruiksvoorwerpen, sieraden, wapens, amuletten en het raadselachtige hakzilver. We zien de Vikingen in een nieuw, meer genuanceerd perspectief. Hieruit blijkt hoe veelzijdig en fascinerend de Vikingen eigenlijk waren.

Van 1 mei tot en met 28 oktober 2012 is de tentoonstelling *Vikingen! Ruige rouwdouwers of brave boeren?* te zien in het Drents Museum in Assen.

Celine (Lineke) de Vries (15-11-1936).
Privécollectie mevr. S. de Vries.

Liberation Route Brabant

Liberation Route Brabant is een beleevingsroute langs de historische weg die de geallieerden aflegden bij hun bevrijding van Europa. Verspreid over Brabant staan gemarkeerde luisterkeien, waar via mobiele telefoon, smartphone of mp3-speler te beluisteren is welke gebeurtenissen zich tijdens Operatie Market Garden hebben afgespeeld. Via elke kei is een hoorspel te beluisteren over een historische gebeurtenis rondom de bevrijding. Zo is er te horen hoe een verkenningsgroep in Valkenswaard een biertje drinkt op de terugweg of hoe een koelbloedige Nuenense tuinman de Duitsers vertelt dat ze de brug niet over kunnen. Op 11 plaatsen zijn persoonlijke getuigenverhalen te horen met foto's en korte filmfragmenten.

Bij de Liberation Route Brabant hoort een iPhone App, waarmee alle hoorspelen in één keer kunnen worden gedownload. Wanneer de bezoeker zich vervolgens in de buurt van de steen bevindt, worden de eerste geluiden van het hoorspel al hoorbaar.

Niet alleen Anne Frank

De expositie *In Memoriam* gaat over gedeporteerde en vermoorde Joodse, Roma en Sinti kinderen in de jaren 1942 tot en met 1945. De tentoonstelling is opgebouwd in drie delen: op een glazen wand staan de namen van alle 18.000 uit Nederland gedeporteerde en vermoorde kinderen. Ook zijn de foto's van 2900 kinderen te zien, gerangschikt per transport, op een zeventig meter lange tafel. Tevens worden de verhalen van vijftien kinderen verteld in documenten waarop de kinderen worden vermeld, de transportlijsten en de kaarten van de Joodse Raad. De expositie is gebaseerd op de publicatie van Guus Luijters met dezelfde titel.

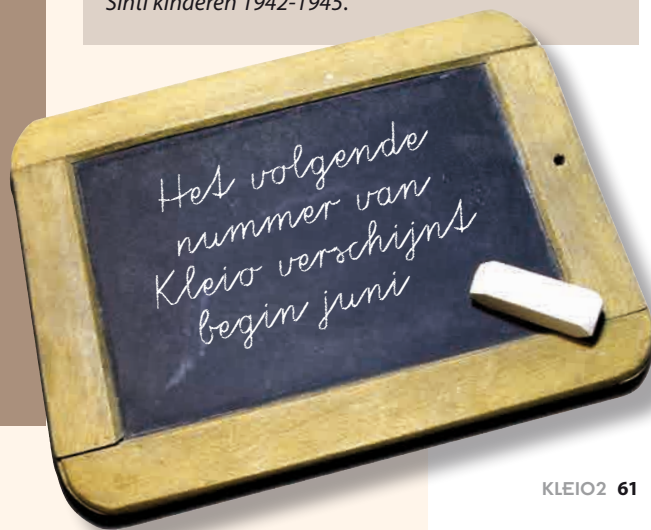
Het Stadsarchief in Amsterdam organiseert tot en met 20 mei 2012 de tentoonstelling *In Memoriam, de gedeporteerde en vermoorde Joodse, Roma en Sinti kinderen 1942-1945*.

Zoet&Zout

Water is het meest bepalende element van de Nederlandse identiteit. Met honderdtwintig kunstwerken laat de Kunsthal Rotterdam onze verbondenheid met water zien. Historische topstukken van de oude meesters als Willem Maris worden afgewisseld met werken van moderne kunstenaars als Theo van Doesburg en hedendaagse kunstenaars zoals Marijke van Warmerdam. De gevarieerde selectie kunst-

werken geeft inzicht in de essentiële rol die kunst speelt bij onze beeldvorming over water. Speciaal voor deze tentoonstelling is een uitgebreid educatief programma voor verschillende onderwijsniveaus ontwikkeld. De tentoonstelling *Zoet&Zout. Water en de Nederlanders* is tot en met 10 juni 2012 te zien in de Kunsthal Rotterdam.

Nieuwe Memo Zelfde geschiedenis, compleet ander verhaal.

helder
compact
leerbaar

- Uitstekende leerbaarheid door heldere en goed gestructureerde teksten en signaalwoorden
- Eigen, nieuwe, didactiek waarbij de kennis en het inzicht van de leerling stapsgewijs wordt vergroot en verdiept
- Daagt uit om kennis toe te passen
- Bouwt een breed historisch kader op
- Filmpjes, animaties en digitale eindtoetsen

Vraag uw beoordelingspakket(ten) aan via (073) 6288 766 of ga naar www.memo-malmberg.nl

BRENG DE GESCHIEDENIS TOT LEVEN IN HET RIJKSMUSEUM VAN OUDHEDEN

Het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden vertelt de geschiedenis van het oude Egypte, de Griekse en Romeinse wereld, het vroege Nederland en het oude Nabije Oosten aan de hand van archeologische voorwerpen. Met bijzondere schoolprogramma's brengen wij de geschiedenis tot leven.

*ontwikkeld in samenwerking met vakdocenten
afgestemd op het niveau van de leerlingen
begeleiding door ervaren museumdocenten
aansluiting op de kerndoelen*

